

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

LEOPOLD KRESE

Ovire

VLADO RUPNIK

Reelekcija in javnost

LEO MATES

Evropa in nevezanost

BORIS MAJER

Heidegger — »mislec biti«

11

LJUBLJANA V NOVEMBRU 1966

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kavčič, Dragana Kraigher, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Joža Vilfan, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK :
Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :
Stane KRANJC

Lektorja: Mojca Močnik in Jože Snoj
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77
UPRAVA :
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

Letno izide 12 števk. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)

Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 504-603-13
Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik III. 1966 št. 11 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- LEOPOLD KRESE: Ovire 1507
ZDRAVKO MLINAR: Kje se
zaustavljata pobuda in kri-
tika? 1514
LADO RUPNIK: Reeleksija in
javnost 1528
LOJZE SOČAN: Koncentracija
slovenske industrije in izvoz
1545
BORIS MAJER: Heidegger —
»mislec biti« 1559
- KOMUNISTI IN NAŠ ČAS:
FRANE JERMAN: Pogoji za
vodilno vlogo 1573
POLDE KEJŽAR: Komunisti in
osnovna organizacija 1578
ZDENKO ROTER: Kriteriji pra-
vovernosti 1582
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
MARA BEŠTER: Proklamacije
in možnosti uresničevanja ena-
kih pravic 1588
IVAN RENKO: Družbenopoli-
tično izobraževanje in samo-
upravljanje 1593
JOŽE JAGER: Zavora ali po-
goj razvoja? 1598
IVAN KRIZNAR: Pouk novejše
zgodovine 1605
- VPRAŠANJA POLITICNEGA SISTEMA:
JOSIP GLOBEVNIK: Volilni si-
stem in družbeno samouprav-
ljanje 1613
- ODMEVI:
VLADO VODOPIVEC: O dia-
logih, ostavkah in odgovor-
nosti 1627
- SOCIALISTIČNE DEZELE:
WILLY WALTHER: Univerze
in visoke šole v NDR 1632
ALOJZ LAVRIHA: Novi eko-
nomski sistem v ČSSR 1642
- MEDNARODNI ODNOSI:
LEO MATES: Evropa in neve-
zanost 1651
- PRIKAZI, RECENZIJE:
ADOLF BIBIČ: Hegel v Pragi
1664
JULIJ TITL: Socialnogeograf-
ski problemi na koprskem po-
deželju (Milan Natek) 1671
Beleške o tujih revijah 1675
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLAN-
KOV 1678

CONTENTS

LEOPOLD KRESE: Obstacles	1507
ZDRAVKO MLINAR: Where do Initiative and Criticism Stop?	1514
LADO RUPNIK: Reelection and the Public	1528
LOJZE SOČAN: Concentration of Slovene Industry and Export	1545
BORIS MAJER: Heidegger — the Thinker of the <i>Sein</i>	1559
THE COMMUNISTS AND OUR TIME:	
FRANE JERMAN: Conditions of Leading Role	1575
POLDE KEJŽAR: League of Communists and Its Basic Organisation Units	1578
ZDENKO ROTER: Criteria of Orthodoxy	1582
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
MARA BESTER: Proclamations and Possibilities for Realization of Equal Rights	1588
IVAN RENKO: Socio-political Education and Selfmanagement	1595
JOZE JAGER: An Obstacle or a Condition for Development?	1598
IVAN KRIZNAR: Teaching of Recent History	1605
PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:	
JOSIP GLOBEVNIK: Electoral System and Social Selfmanagement	1615
ECHOES:	
VLADO VODOPIVEC: On Dialogues, Resignations and Responsibilities	1627
SOCIALIST COUNTRIES:	
WILLY WALTHER: Universities and Colleges in German Democratic Republic	1652
ALOJZ LAVRIHA: New Economic System in Czechoslovak Socialist Republic	1642
INTERNATIONAL RELATIONS:	
LEO MATES: Europe and Nonalignment	1651
REVIEWS, NOTES:	
ADOLF BIBIČ: Hegel in Prague	1664
JULIJ TITL: Socio-geographical Problems of the Country of Koper (Milan Natek)	1671
Notes on Foreign Reviews	1675
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
	1678

СОДЕРЖАНИЕ

ЛЕОПОЛАД КРЕСЭ: Препятствия	1507
ЗДРАВКО МЛИНАР: Перед чем почин и критика останавливаются?	1514
ВЛАДО РУПНИК: Перевыборы и общественность	1528
ЛОЙЗЕ СОЧАН: Концентрация промышленности Словении и вывоз	1545
БОРИС МАЙЕР: Гейдеггер — «мыслитель бытия»	1559
КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:	
ФРАНЦ ЕРМАН: Условия для руководящей роли	1575
ПОЛДЕ КЕИЖАР: Коммунисты и первичная организация	1578
ЗДЕНКО РОТЕР: Критерии правдивости	1582
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
МАРА БЕШТЕР: Прокламации и возможности осуществления одинаковых прав	1588
ИВАН РЕНКО: Общественно-политическое образование и самоуправление	1593
ИОЖЕ ЯГЕР: Тормоз или же условие развития?	1598
ИВАН КРИЖНАР: Преподавание новейшей истории	1605
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
ИОСИП ГЛОБЕВНИК: Избирательная система и общественное самоуправление	1615
ОТЗЫВЫ:	
ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: О аналогах, отставках и ответственности	1627
ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:	
ВИЛИ ВАЛЬТЕР: Университеты и вузы в ГДР	1652
АЛОЈЗ ЛАВРИХА: Новая экономическая система в ЧССР	1642
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ЛЕО МАТЕС: Европа и неприсоединение	1651
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
АДОЛЬФ БИБИЧ: Гегель в Праге	1664
ЮЛИИ ТИТА: Социально-географические проблемы в окрестностях города Копер (Милан Натек)	1671
По страницам иностранных журналов	1675
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
	1678

Ovire

Zadnji plenumi zveze komunistov so široko odjeknili, ne samo v naši javnosti, marveč tudi v svetu. Vzroke za tak odmev bi bilo najbrž treba iskati v pogumnem načenjanju nekaterih najbolj perečih problemov v zvezi komunistov, kot so njena vodilna ali vodstvena vloga metode njenega delovanja, potrebe po večji odprtosti, demokratizaciji, nevarnosti zaostajanja in premajhna pozornost idejno teoretičnemu razčiščevanju tistih perečih vprašanj, ki jih je prinesel naš družbeni razvoj. Kritiki in oceni so bila podvržena nekatera teoretična izhodišča ter korenine in vzroki slabosti. Takšno obravnavanje in tudi že prve ocene pa so neogibno pripeljale do najbolj splošne ugotovitve, da je treba zvezo komunistov reorganizirati. S to splošno oceno se seveda strinjam, menim pa, da je pri tem treba najprej razčistiti, kaj si posamezniki ali skupine pod to reorganizacijo zamišljamo?

Ni namreč vseeno, ali pod reorganizacijo razumemo samo novo razvrstitev kadrov, drugačno strukturo in pristojnosti posameznih vodilnih teles z istimi ali rahlo pomlajenimi kadri ali pa pod reorganizacijo razumemo potrebo po kritični, znanstveni, poglobljeni oceni tako nekaterih teoretičnih, političnih izhodišč kakor tudi vseh slabosti v delu zveze komunistov, ki izhajajo iz njenega relativnega zaostajanja kot vodilne idejno politične sile.

Priznati moram, da sem skeptičen, če gre spet za eno od reorganizacij, katere težišče bi bilo le na organizacijskih spremembah. Kajti reorganizacij pri nas ni bilo malo in nekatere niso dale skoraj nobenih rezultatov. Prav zato se zame reorganizacija kaže v dosti širših razsežnostih, kot so kadrovske kombinacije. Posebno še, če naj ta reorganizacija zajame predvsem le novo razvrstitev že znanih in uveljavljenih političnih kadrov.

Zame celo vključevanje novih kadrov, kar ocenjujem za povsem nujno, ne daje zagotovila, da bi se čez čas ne znašli pred podobnimi problemi. Zlasti če ne bomo, kjer je potrebno, tudi selekcionirali kadrov, predvsem pa analizirali in odpravljali korenine in vzroke, ki so omogočali kopičenje oblasti, odločanja in deformacije, ki so jih plenumi kritizirali. Menim namreč, da je treba pri splošni oceni plenumov, njihovih razprav in sprejetih stališč upoštevati, da so zlasti v naši zvezi komunistov in javnosti ti plenumi tako široko odjeknili, vzbudili tolikšno zanimanje in tudi sprožili tako pogumne razprave zato, ker je del članstva zveze komunistov in samoupravljalcev že dalj časa čutil potrebo po pogumnejšem, učinkovitejšem odpravljanju deformacij. Zato so za koga takšne razprave v zvezi komunistov prišle na dnevni red že malo pozno, za drugega v že zares skrajnem času, za vse pa kot neodložljivo neogibne. In če predvsem iz tega zornega kota pogledamo, kaj smo z dosedanjimi reorganizacijami napravili, kakšne so dejanske spremembe in zagotovila, da bo v prihodnje bistveno drugače, bi najbrž ugotovili, da je marsikdo pričakoval več. No, jaz želim in upam, da bo konkretna praksa v prihodnosti ta pričakovanja potrdila.

To pričakovanje pa pomeni nekatere kadrovske rešitve in tudi odpiranje perspektiv s konkretnejšimi ocenami in dogovori, kaj moramo predvsem storiti, da bo nadaljnje razdobje zanesljivo uspešnejše. Če v tem obdobju zares ni bilo mogoče storiti več, potem je treba v naslednjem obdobju vztrajno iskati take rešitve, ki bodo zares pomenile reformo miselnosti in dosedanje prakse.

Ker je bilo obdobje med IV. in V. plenumom Zveze komunistov Jugoslavije zelo kratko, je razumljivo, da v tem času ni bilo mogoče proučiti vseh potrebnih idejno teoretičnih izhodišč. Toda ker je to neodložljiva zadeva, ker je celo nevarnost, da bi se z izdelavo teoretičnih utemeljitev in izhodišč ukvarjali predvsem posamezniki (in ožje skupine, kar je seveda že nekoliko bolje), ki so za takšno delo pokazali doslej največ zmožnosti ali pa so imeli za to tudi najboljše pogoje, se je treba tudi te naloge lotiti drugače. Odpravljanje zaprtosti v zvezi komunistov je mogoče le tako, da tudi na idejno-teoretičnem področju širše odpremo vrata. To pa ne pomeni nič drugega kot široke razprave, možnost sodelovanja prav vseh članov zveze komunistov in celo nečlanov. Potrebna sta boj mnenj in strpnost do vseh poštenih pobud, tudi če so deloma ali v celoti zmotne. Kajti le v tako široki polemiki in preverjanju idejno teoretičnih stališč s prakso in prakso skozi izhodišča, z iskanjem vezi med teorijo in prakso, bomo

odpravljali monopol nad politično teorijo, ki je za razvijanje pobud in demokracije prav tako nevaren, kot so pač nevarni vsi monopoli.

Osrednje vprašanje se mi zdi: ali smo vlogo zveze komunistov, njeno dejavnost, res dovolj usklajevali z našo samoupravno prakso, ali se je zveza komunistov dovolj demokratizirala, da bi postala ne samo po svojih idejah, temveč tudi kot politična organizacija privlačnejša za državljane, predvsem pa za mladino?

Pri tem pa se znajdemo pred dilemo: ali naj bo zveza komunistov le avantgardna kadrovska organizacija, v kateri ni važno število njenih članov, temveč enotnost naprednih idej; uresničevanje teh idej, široke, napredne pobude in tudi kreativnost množice pa naj ustrezneje uveljavlja socialistična zveza delovnega ljudstva? Čeprav te široke vloge socialistične zveze ne zanikam, se mi zdi, da bi bilo zelo škodljivo, če bi o tem razpravljali samo z dveh skrajnih izhodišč: ali smo za manjše število kvalitetnejšega članstva ali pa za večjo širino na škodo kvalitete? Zdi se mi, da je takšno izhodišče preveč statično, ker je preveč vezano na oceno zveze komunistov kot organizacije, izhaja iz ilegalnih izkušenj in zamisli, ne upošteva pa dovolj vseh naprednih procesov in razvoja, ki je bil v naši družbi že storjen. Takšna mnenja najbrž premalo upoštevajo razliko med pogoji ilegalnega dela in graditve socialistične, samoupravne družbe. V razmerah ilegale so bile naloge brez dvoma težje, predvsem še, kar zadeva predanost, borbenost in pripravljenost na žrtve. Zato so bile tudi zahteve po takih kvalitetah večje. Vprašanje pa je, če poudarjanje: boljše manj in kvalitetno (sem sodi seveda tudi zahteva po zmanjšanju članstva) ne nosi v sebi tudi drugih nevarnosti. Takšne ukrepe bi namreč lahko kdo ocenil tako, kot da je bilo v zvezi komunistov na splošno gledano vse v redu, le da del članstva ni izpolnil svojih nalog, da je odstopil od poti, ki jo je začrtala zveza komunistov, in da zato ne more biti več v njenih vrstah. Še bolj skrajnja misel, ki bi se lahko iz tega porodila, pa je: ni bilo nobenih napak v našem delu, ne v vodstvu ne v praksi, slabosti so bile le pri delu članstva. Zdaj ko smo te izključili, bo spet vse v redu. Strinjam se, vse slabosti je treba temeljito proučiti in oceniti, ne strinjam pa se s tem, da bi namesto tega delali prenačljene, prepovršne ocene in seveda nakazovali naloge, ki bi na taki podlagi sledile. Bolj pomembno kot to pa se mi zdi, da se vprašamo, da poskušamo čimbolj objektivno ugotoviti, ali je dosedanja dejavnost zveze komunistov — sem sodijo predvsem njena praksa in možnosti sodelo-

vanja, kreiranja stališč in uspešnejše družbene prakse, demokratizacije — odpirala vrata našim državljanom?

Po mojem mnenju je namreč nujno, da zvezo komunistov tako reorganiziramo, da ne bo postala samo čedalje bolj demokratična, odprta in ustvarjalna, temveč, če bo to načelo uveljavljala, tudi bolj množična, čeprav seveda ne tako kot socialistična zveza.

Če namreč tega ne dosežemo v sami zvezi komunistov, potem je tudi precej nestvarno pričakovati, kako bo naraščala kreativnost socialistične zveze. Neogibna posledica zaprtosti je, da je k temeljnemu razčiščevanju in odločanju prepuščen le manjši krog izbranih. Če pa ljudi, članov, ne pritegnemo k oblikovanju stališč, k odločanju, potem se še tako pozitivna hotenja in pričakovanja obrnejo v nasprotno smer. Namesto da bi aktivno sodelovali, se člani, državljanji, lahko samo še načelno, z absolutnim zaupanjem v avtoritete, opredelijo za konkretne rešitve ali pa jih kritizirajo, ne da bi se pri tem počutili soodgovorne. Teh notranjih slabosti, protislovij med teorijo in prakso, ne razreši noben kongres, plenum, resolucija, temveč le takšnemu sodelovanju, soustvarjanju in demokratizaciji prilagojena praksa.

Če ugotavljamo stagnacijo ali celo zaostajanje zveze komunistov, če hkrati tudi ugotavljamo potrebe po spremembi, je prav, če ob tem še povemo, da nastane stagnacija vedno takrat, kadar se zaustavijo progresivni miselni tokovi, kadar le-ti zadevajo na take težave in ovire, ki jih ne morejo premagati in zato presahnejo. In če je tako, potem bi morali v naši prihodnji praksi čedalje bolj krepiti takšne možnosti, da bi k oblikovanju stališč, k zares tvornemu sodelovanju pritegovali čim širši krog ljudi. Predvsem pa bi se moral tak način dela in oblikovanja stališč uveljaviti v zvezi komunistov, ne glede na poreklo ali položaj udeležencev razprav.

Zato za odprto delo zveze komunistov ni najpomembnejše samo to, ali bodo tisk, radio in televizija bolj ali manj točno informirali ljudi. Tako namreč nekateri pojmujejo javnost dela in oblikovanje stališč. Odprtost in javnost dela vidim v tem, da ima vsak član možnost, da zares sodeluje pri oblikovanju stališč, da vsako mnenje vzamemo resno v pretres, da smo pri tem demokratični, široki, kot je bil Lenin, saj je znano s kakšno potrpežljivostjo, brez iht in nestrpnosti, je urejal razna nasprotja v partiji. Le s takšno metodo lahko dosežemo, da bo polemika z različnimi pogledi in stališči tvorna, da ne bo nihče imel v zakupu teorije, pravice odločanja, preostali pa naj bi to le navdušeno izvrševali. Tak način seveda zahteva, da prenehamo z etiketami označevati,

kdo je filister, zaletav, prakticist, ortodoksnež itd., kaj je na liniji in kaj ni. Praksa sama kaže, da je bilo veliko »linij« spremenjenih, da je pravzaprav izredno težko, če že ne celo nemogoče določiti povsem linijsko (to pomeni ravno, enosmerno) stališče, da je veliko »pregrešnih« idej (ne bom jih našteval), ki jih je preteklost ocenila kot odstopanje in nerazumevanje, živiljenje potrdilo. Toda prav tako trmasto, kot smo takšna stališča preganjali, njihove tvorce označevali kot politično nezgrajene ali skrajneže, smo si potlej prizadevali, da teh stališč in ljudi ne bi rehabilitirali, da nikomur, ki je imel pred časom prav, ne bi javno priznali njegove točnejše ocene in analize. Težko bi sedaj ocenili, koliko deformacij, družbenih in človeških, je takšna praksa povzročila. Vztrajati na takih metodah, dovoljevati tak način dela, pa ne pomeni nič drugega, kot ustvarjati pogoje za nove deformacije. Tak način dela in prakse samo spodbuja neustvarjalnost političnih delavcev in tudi članstva. Po taki logiki je zmerom bolje ponavljati in razglašati znane smernice, kot pa analizirati stanje, razmišljati, polemizirati in se tako izpostavljeni ne samo negativnim ocenam, temveč tudi možnosti političnih diskvalifikacij.

Namenoma sem v teh ocenah nekoliko ostrejši, ker bi rad z njihovo drastičnostjo pokazal, kakšne nevarnosti in kali slabosti se lahko skrivajo pod plaščem »ne najboljših« metod dela. To poudarjam še posebej zaradi tega, ker pomeni zame odprto, demokratično, soustvarjalno oblikovanje stališč tudi veliko obveznost. Če bo namreč tudi v procesu nastajanja, oblikovanja znano, kdo je za kakšen predlog, kakšni so njegovi pogledi, utemeljitve ali pomisleki, ne bo mogoče, da bi se posameznik s kakim stališčem formalno strinjal ali se sploh ne bi opredelil, v praksi pa bi imel možnosti, da dela povsem drugače. Vse to zame niso formalnosti, niti ni to samo metoda (čeprav tudi je), temveč vidim v tem možnosti za veliko širšo aktivnost, zavzetost, doslednost, tudi demokratičnost, kot pa jo je omogočala pretekla praksa.

Z uveljavljanjem takšnih metod bi delo v zvezi komunistov, sodelovanje pri oblikovanju, postalo bolj privlačno ne samo za člane zveze komunistov, marveč tudi za nečlane. Zato zveza komunistov ne sme biti ravnodušna do nobene pobude, ne glede na to, od kod je prišla. Ne samo, da pobude sprejema, dolžna je celo spodbujati vse družbene sile, ki bi rade bolj kot doslej pomagale razreševati naloge in protislovja v naši družbi. S tem ne bi samo poudarjali, temveč tudi praktično dosegli, da naj bi zveza komunistov ne bila odgovorna samo svojim članom, ampak vsej naši družbi.

Tako bi pospeševali tiste napredne procese v zvezi komunistov, ki so bili vedno sestavni del njene ideje, njenih najboljših rešitev in ki so bili vedno privlačni za vse napredne ljudi. S tem bi postala zveza komunistov privlačna tudi za mlade ljudi. Predosem za tiste, ki njen program sprejemajo, moti pa jih zaprtost dela, včasih tudi še premajhna odkritost in demokratičnost, izgovarjanje na objektivno, nujno, na dolgoročne procese, skrivanje očitnih slabosti ali želja po zmanjšanem prikazovanju le-teh, demokratičnost v besedah in nedemokratičnost pri delu, zagovarjanje in podpiranje tistih posameznikov, ki jim članstvo in obnašanje v zvezi komunistov omogoča privilegiran položaj predosem pri zasledbi vodilnih mest, čeprav s svojim strokovnim znanjem in uspehi na takih mestih ne bi smeli biti. Takšne in podobne slabosti, premajhna doslednost in odločnost pri njihovem odpravljanju, nam nehote spreminjajo zvezo komunistov, ki naj bi bila najnaprednejša sila v družbi, v silo nad družbo. Pri tem pa se zavedam, da bi takšno zvezo, ki bi bila nad družbo, želeli le posamezniki, ki jim je samoupravni sistem tuj in nesprejemljiv. Te pojave smo načelno obsodili, zdaj gre zato, kako jih bomo v praksi, v metodah dela odpravljali. Podcenjevanje ali precenjevanje česar koli lahko zvezi komunistov in demokratičnemu razvoju le škoduje.

Ob vsem tem pa se mi vsiljuje še ena misel, ki me že dalj časa vznemirja. Zdi se mi namreč, da je za naše družbene razmere že nujno potrebno, da teoretično proučimo in ugotovimo, ali v naši družbeni strukturi še lahko govorimo o obstoju družbenih razredov v klasičnem smislu, ali bolj točno povedano, ali obstaja pri nas delavski razred v klasičnem smislu?

Izraz delavski razred se namreč v zadnjem času vse pogosteje uporablja. Če je (po mojem ga ni), kakšna je potem njegova struktura? Kdo ga sestavlja? In kakšna je potem struktura nedelavskega razreda? Le-ta je v klasičnem smislu razred izkoriščevalcev. To vprašanje se mi zdi važno, ker iz takšnega pojmovanja izhajajo tudi razna izhodišča, zaključki in celo praktični ukrepi. Ves naš družbenopolitični in ekonomski razvoj je v marsičem spremenil tako ekonomsko družbeni položaj kot strukturo delavskega razreda. Zato je vprašanje, če je ustrezno, da uporabljamo podobna izhodišča, podobna gesla, kot da gre še zmerom za izkoriščevalce in izkoriščane. Če danes še lahko govorimo o izkoriščanju, potem je to samo še neizdelan sistem delitve dohodka po delu, vendar ni prizadet proletarijat, ki ga ni, temveč proizvajalec upravljaavec, pogosto s strani državne, etatistične

birokracije. Zato imajo lahko pozivi, naj delavski razred vendar že uredi s tistimi »zgoraj«, za posledico vrsto v imenu delavskega razreda zamišljenih akcij, ki pogosto izpričujejo ne samo prizvok, temveč tudi prvine sektaštva proti izobraženstvu in ne deluje ustvarjalno pri odpravljanju razlik med umskim in fizičnim delom. Taki pozivi in pojmovanja procesa zlitja samo zadržujejo in odnose zaostrujejo. V naših razmerah graditve socializma pomeni samoupravljanje in delitev dohodka po delu najbolj uspešno razreševanje teh nasprotij. V tem je skrito tudi marksistično pojmovanje svobode, ki ne pomeni delitve svobode med razrede, sloje, temveč spoznanje, kako je treba urejati medsebojne družbene in materialne odnose, da bo čimveč svobode za vse. To pomeni spoznanje o nujnosti oblikovanja takih medsebojnih odnosov, v katerih bo lahko prišla do izraza polna ustvarjalnost, svobodnost človeka nasproti kateremukoli razredu, sloju, skupini, posamezniku, ki si bo poskušal privzeti več oblasti in s tem več svobode na račun drugih. S tem pa seveda ne mislim abstraktne, vesplošne svobode, temveč svobodo v smislu razreševanja tistih zgodovinskih in družbenih problemov, ki jih je začrtala marksistična teorija. Zato ne načenjam vprašanj v zvezi s ciljem, ki je jasen, temveč s konkretnimi pojmovanji, po mojem tudi z zmotami, ki krnijo, slabijo socialistični, demokratični razvoj. In to ob tem, ko takšne akcije in potrebe razglašajo kot najbolj demokratične, uperjene proti sovražniku delavskega razreda, ki naj bi bil ogrožen. Delavski razred, konkretno pri nas delovno ljudstvo, pa ima oblast in sredstva za proizvodnjo v svojih rokah. Zato se mi zdi, da delavski razred nima sovražnika v izobraženstvu, nima težav niti samo z upravami podjetij, temveč z vsemi, ki krepijo oblast, ki odločajo v zaprtem krogu, celo s tistimi, ki zaskrbljeni, preveč »nedemokratično mislijo« in seveda delujejo v »dobro« delavskega razreda. In naposled — delavski razred ima velikega sovražnika v vseh oblikah primitivizma. Tako v primitivizmu na vseh družbenih in političnih ravneh kakor tudi v lastnih vrstah. Prav zato nam lahko vsaka površno ocenjena nevarnost škoduje, ker dobiva zaveznika v primitivizmu.

Za sklep samo še misel: birokratsko etatistični odnosi so v večjem obsegu mogoči v družbi le, če tudi zveza komunistov ni brez njih. Če pa bomo v naših vrstah in v našem praktičnem delu počistili z njimi, bodo te slabosti veliko uspešneje odpravljali tudi v organih oblasti in delovnih organizacijah.

LEOPOLD KRESE

Kje se zaustavljata pobuda in kritika?

V procesu demokratizacije se splošna usmerjenost in pozornost vedno bolj obračata k »navadnemu« človeku. Le-ta postaja zanimiv ne le kot predmet vladanja, ampak tudi kot subjekt, ki ima svoja stališča, svoje lastne poglede; ki samostojno ocenjuje dogajanje v svojem okolju ipd. Vendar pa dejanska vloga človeka-občana ni le posledica takšne ali drugačne normativno pravne ureditve. Ne gre le za to, da uzakonimo večje ali manjše pravice občanov in vzpostavimo ustrezne organizacijske oblike za njihovo participacijo. Da bi te »pravice« in »oblike« zaživele in postale kaj več kot mrtve črke na papirju, moramo izpolniti še vrsto drugih pogojev, ki zadevajo realna razmerja sil v konkretni družbenopolitični strukturi. Prav to bo predmet našega razpravljanja.

Aktivnost in vpliv posameznika na družbenopolitično dogajanje sta — poenostavljeno vzeto — izraz njegove osebne usposobljenosti in motiviranosti na eni strani in situacije, tj. družbenopolitičnega sistema ter konstelacije družbenih sil in prevladujoče »klime« na drugi strani. Omejili se bomo samo na nekatere elemente drugega vidika.

Ob tem, ko se nenehoma spopadamo s splošnim problemom vsega sodobnega sveta, tj. z relativno zelo omejeno udeležbo množic pri političnem odločanju, pa nam življenjsko in sociološko izkustvo vendarle kaže, da se v vsakdanjem življenju pojavlja precej živahno razpravljanje zunaj formalnih in institucionalnih okvirov. Problem »nezainteresiranosti«, »neaktivnosti« itd. s tem razčlenjujemo oz. konkre-

tiziramo ob vprašanju, zakaj se občani malo udeležujejo v danih institucionaliziranih oblikah participacije in — na drugi strani — kako in zakaj se pojavlja razlika med zelo sproščenim neformalnim razpravljanjem v majhnih zaprtih krogih ter javnim, bolj formaliziranim razpravljanjem.¹ Na to vprašanje bomo poskušali — vsaj deloma — odgovoriti na podlagi podatkov empiričnega raziskovanja družbene participacije občanov v okviru širšega sociološkega raziskovanja komune.²

Ker gre torej za bistvena vprašanja samoupravljanja in demokracije, hkrati pa v določenem smislu za novo dimenzijo oz. zorni kot obravnavanja teh vprašanj, smo želeli dobiti najprej realno sliko pojavov na podlagi empiričnih podatkov za eno krajevno skupnost. Iz odgovorov na dvojje vprašanj smo predvsem želeli zvedeti za obseg in pomen diskrepance med primarno-grupno in institucionalno aktivnostjo ter nakazati vzroke, zaradi katerih se le-ta pojavlja.

Domnevali smo, da se ta razlika ne pojavlja enako v vseh primerih. Največjo razliko med aktivnostjo v primarnih (prijateljskih) skupinah in tistim, o čemer se npr. razpravlja na sestankih, lahko pričakujemo tedaj, kadar igrajo občani vlogo subjektov neformalne in institucionalne socialne kontrole. Ta vloga se kaže tako, da občani z izražanjem svojih stališč omejujejo ali onemogočajo, da bi posamezniki ali skupine lahko delovali v škodo skupnih oziroma splošnih interesov krajevne skupnosti ali (in) komune. V tem smislu gre torej predvsem za »kritična« stališča občanov bodisi do posameznih storitev ali opustitev so-občanov, bodisi njihovih krajevnih ali občinskih predstavniških organov. V enem in drugem primeru javno opominjanje na napake ali pomanjkljivosti potencialno sproža določeno reakcijo, ki praviloma ni ugodna za tistega, ki to napravi.

Na podlagi zbranih podatkov dobimo naslednjo »sliko« mnenja anketiranih občanov:

»Ali so primeri, da ljudje med seboj kritično pretresajo razne probleme kraja, na sestankih pa tega ne marajo povedati?«

¹ Uporabljali bomo uveljavljeno sociološko terminologijo: majhne, neformalne skupine, v katerih se člani osebno pogovarjajo in zaupajo, bomo imenovali »primarne skupine«; o drugih, bolj formaliziranih in organiziranih pa bomo govorili kot o »sekundarnih skupinah« in posebej še o institucijah.

² To »sociološko raziskovanje komune v Jugoslaviji« opravlja Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani skupaj z Inštitutom za družbene vede iz Beograda in Visoko politično šolo iz Sarajeva. Konkretni podatki zadevajo eno krajevno skupnost, v kateri sta bila anketirana 402 občana.

Taki primeri so:	% odgovorov
zelo pogosti	16
pogosti	31
včasih je tako	22
redki	4
jih ni	5
ne ve	22
Skupaj	100 % N = 402

Kot kaže tabela, skoraj polovica (vsak drugi) anketirancev odgovarja, da se obravnavana razlika med primarno-grupno in institucionalno aktivnostjo občanov pojavlja pogosto ali zelo pogosto (skupaj). Samo 4 % pa jih je odgovorilo, da so taki primeri redki, in 5 %, da jih sploh ni. To nam priča, da je problem, ki smo ga tu nakazali, v vsakdanjem družbenem življenju v lokalni skupnosti velikega pomena.

Pri tem smo še ugotovili, da obravnavanega neskladja ne opažajo vsi občani enako. Tisti, ki so na splošno bolj družbeno aktivni v svojem kraju, npr. pogosteje izjavljajo, da se pojavlja to neskladje, kot pa tisti, ki so manj aktivni.

To velja tako za aktivnost v društvih oziroma organizacijah kot za aktivnost v organih samoupravljanja ali na zborih volivcev. Zmeraj se kaže tendenca, da se delež tistih anketirancev, ki neskladje opažajo, povečuje, ko prehajamo od manj aktivnih k bolj aktivnim posameznikom.

Podobna tendenca se kaže tudi glede na ugled respondentov: čim višji je ugled posameznikov, tem več je med institucionalno aktivnostjo občanov v lokalni skupnosti.

Omenjene variacije se zdijo logične že zaradi tega, ker ravno tisti, ki so aktivni na obeh »nivojih« (ki so obenem tudi najbolj ugledni), najbolj neposredno opažajo obravnavane razlike.

Bolj natanko podobo kot na podlagi mnenja anketirancev o tem, kako pogosto se pojavlja obravnavano neskladje, si lahko ustvarimo iz podatkov o njihovi lastni aktivnosti na posameznih ravneh. Ob tem nas še posebno zanima njihova kritična aktivnost, ker domnevamo, da ravno pri tej nastopajo največje razlike med individualnim oziroma primarno-grupnim razpravljanjem na eni strani in javnim oziroma institucionalnim obravnavanjem problemov lokalne skupnosti in komune na drugi strani.

Zato smo anketirancem postavili naslednje vprašanje:

»Napadno se skoraj v vsakem kraju pojavljajo razen koristnih ukrepov (odločitev) tudi razne napake, ki so v škodo prebivalcev kraja. Ali ste tudi v vašem kraju v zadnjem času opazili ali zvedeli za kakšne napake? ... (če da) ali ste o teh napakah

- kaj razmišljali,
- se o tem pogovarjali v družini, s sosedi, prijatelji ali znanci,
- se zaradi tega udeležili kakega sestanka,
- govorili o tem na sestanku,
- govorili o tem z odbornikom, funkcionarjem?«

Upoštevali smo torej značilne stopnje, prek katerih prehaja pobuda posameznega občana, preden pride do njene ostvaritve, tj. do ureditve določenega problema lokalne skupnosti ali komune. Tako razčlenjena lestvica nam lahko bolj določno pokaže, kje se zaustavlja največ pobud občanov, ki zaradi tega ostanejo nerealizirane — v škodo splošnih interesov.

Odgovori na vprašanje nam kažejo, da se največ pobud oziroma aktivnosti občanov zaustavlja med drugo in tretjo od spodaj navedenih (petih) stopenj. Natančneje lahko v odstotkih prikažemo odgovore takole:

— razmišljal	29
— se pogovarjal v družini, s prijatelji ali znanci	26
— govoril s funkcionarjem	7
— se zato udeležil sestanka	8
— govoril na sestanku	5
— ni opazil ali izvedel za napake	69
— ni bil aktiven	2

Na tem mestu nas zanima aktivnost prebivalcev bolj relativno kot absolutno. V tem smislu je zelo očitno, da se pojavlja največja razlika, kar zadeva aktivnost občanov, med primarno-grupnim kontekstom na eni strani ter institucionalnim na drugi strani.

Večina občanov, ki opaža določene pomanjkljivosti v svojem kraju ali občini, se o teh pomanjkljivostih tudi pogovarja v svoji družini, s prijatelji in znanci (le za 3 % je več anketirancev, ki so razmišljali o opaženih napakah, od onih,

ki so se o njih pogovarjali v krogu primarne skupine). Pač pa je o teh napakah govorilo s katerim od funkcionarjev (krajevnih, občinskih) približno trikrat manj anketiranih prebivalcev, kot pa se jih je pogovarjalo med seboj — v primarnih skupinah. Še manj pa se jih je udeležilo kakšnega sestanka (skoraj štirikrat manj) zato, da bi sodelovali pri odpravljanju napak oziroma pomanjkljivosti. Končno lahko primerjamo še število tistih, ki so o opaženih napakah govorili v primarni skupini, s številom tistih, ki so o tem govorili na kakšnem sestanku. Pri tem ugotovimo, da je zadnjih petkrat manj kot prvih. Če pa kot osnovo za primerjanje vzamemo vse tiste, ki so opazili napako in razmišljali o njej (29 % vseh anketiranih), ugotovimo, da je le vsak šesti od njih o tem tudi govoril na sestanku (5 %).

Natančnejša analiza nam pokaže, da se dejansko pojavljajo še dosti večje razlike. Zgoraj smo namreč prikazovali le povprečja za vse strukturne kategorije prebivalstva skupaj. Če pa zasledujemo aktivnost posameznih kategorij prebivalcev posebej, ugotovimo naslednje: na nižjih stopnjah (po zaporedju, kot smo ga zgoraj nakazali), torej v primarno-grupnem kontekstu, je razlika med aktivnostjo posameznih strukturnih kategorij najmanjša; na institucionalni ravni (govoril na sestanku) pa največja. Npr.: tistih delavcev in uslužbencev, ki imajo vodilni položaj na delovnem mestu, se je sorazmerno (še nekaj manj kot) dvakrat toliko pogovarjalo o opaženih napakah s svojimi prijatelji in znanci kot tistih delavcev in uslužbencev, ki nimajo položaja na delovnem mestu.

Na sestanku pa je govorilo o opaženih napakah relativno kar šestkrat več tistih z vodilnih položajev kot pa ostalih delavcev in uslužbencev.

Podobno težnjo nam kaže razčlenitev anketiranih glede na njihovo siceršnjo aktivnost v družbenih organizacijah in društvih. Vzemimo razčlenitev na štiri kategorije:

- a) tistih, ki niso člani nobene organizacije ali društva;
- b) tisti, ki so samo formalno člani ene(ga) ali več;
- c) tistih, ki so aktivni člani v eni(em) ali več, in
- d) tisti, ki so v eni(em) ali več funkcionarji.

Če primerjamo njihovo aktivnost v zvezi z opaženimi napakami, spet ugotavljamo zelo različne situacije, če gre za pogovarjanje na ravni primarne grupe ali pa če gre za javno razpravljanje o teh napakah na sestankih. Tistih, ki imajo kakšno funkcijo v organizacijah oz. društvih, se relativno (približno) dvakrat toliko pogovarja o napakah s svojimi

prijatelji in znanci kot pa onih, ki so samo formalno člani kakšnega združenja v kraju. V razpravljanju o teh napakah na sestankih pa je sodelovalo kar (relativno) devetnajstkrat toliko »funkcionarjev« kot pa »formalnih članov«.

Podobne težnje se kažejo tudi glede na razlike po spolu, starosti, poklicu, izobrazbi, dohodku idr. Glede na ugled posameznikov se razlika poveča od dvakratne — na primarno-grupni ravni — na osemkratno — na institucionalni ravni³ itd. Vse to nas opozarja, da se pobuda posameznih strukturnih kategorije prebivalstva uveljavlja z zelo različno prodornostjo. Medtem ko so v neformalnih razgovorih prebivalci vseh strukturnih kategorij z razmeroma manjšimi razlikami, pa se njihova angažiranost v javnem razpravljanju bistveno razlikuje. Tako npr. približno polovica vseh uslužbencev, ki so opazili določeno napako v Dolini — ki bi jo seveda po njihovem mnenju bilo treba odpraviti — izrazi svoje stališče tudi javno na sestankih; od delavcev je takšnih le ena četrtnina, od kmetov ena sedmina, od gospodinj ter upokojujencev idr. pa le ena petnajstina. Z drugimi besedami: vsak drugi uslužbenec, vsak četrti delavec, vsak sedmi kmet in le vsaka petnajsta gospodinja javno na sestanku razpravlja o napakah, o katerih misli, da so se pojavile v lokalni skupnosti in da bi jih v splošnem interesu bilo treba odpraviti. Od 52 anketirancev, ki so imeli osebni dohodek nižji od 20.000 din in ki so opazili določene napake v kraju (o tem razmišljali; 47 se jih je o tem tudi neformalno pogovarjalo s prijatelji in znanci), sta samo dva tudi javno govorila o tem na sestanku. V kategoriji tistih, ki so imeli nad 30.000 din osebnih dohodkov, pa jih je 34 razmišljalo o opaženih napakah in kar 16 govorilo tudi na sestanku.⁴

Iz teh podatkov je razvidno, da sicer aktivnost občanov — v zvezi z odpravljanjem napak in pomanjkljivosti — na prehodu od osebnega in neformalnega k javnemu, formalnemu in institucionalnemu razpravljanju v vseh primerih močno upade. Ker je v principu predmet oziroma vsebina odločanja v okviru komunalne samouprave samo drugo razpravljanje (javno, institucionalno), ostaja nerešeno vse tisto, kar ne prodre skozi okvire osebnega in neformalnega. Mimo

³ To se pravi, da jih je na sestanku iz kategorije najuglednejših relativno osemkrat več govorilo o opaženih napakah kot pa iz kategorije najmanj uglednih; z znanci in prijatelji pa se jih je pogovarjalo le dvakrat več kot pa iz kategorije najmanj uglednih.

⁴ Pri tem se ne moremo izogniti celo določeni netočnosti odgovorov, ki se kot pristranost v tem primeru zelo verjetno pojavlja. Vendar pa je kljub temu vsaj tendenca gotovo jasno nakazana.

tega pa nekatere strukturne kategorije občanov dosti laže uveljavljajo svoje zahteve (interese, potrebe) in stališča kot pa druge. Kadar imajo te različne strukturne kategorije tudi dejansko različne interese, to pomeni, da eni lahko uveljavljajo svoje interese tudi na škodo oziroma proti interesom drugih.

Takšna možnost predstavlja občutljivo (delikatno) vprašanje demokracije in samoupravljanja že tedaj, ko gre za neposredno participacijo (neposredno demokracijo). Še dosti teže in bolj zamotano pa je na ravni posrednega, predstavniškega urejanja skupnih zadev (posredne demokracije) v posameznih organih družbenega in delavskega samoupravljanja v komuni, o čemer bomo govorili na drugem mestu. Zanimiva se zdi ugotovitev, da zaradi opisane različne »prodornosti« pobude oziroma kritike posameznih kategorij prebivalcev tudi takšne tipične oblike neposredne participacije, kakršna je npr. zbor volivcev, dobijo dejansko značaj institucij posredne demokracije. Določene kategorije občanov namreč na tej »ravni« skoraj povsem »obmolknejo« in prepuščajo drugim, da bolj ali manj ustrezno interpretirajo tudi njihove interese. Zato je uresničitev njihovih interesov že na tej »ravni« aktivnosti oziroma odločanja odvisna tudi od intenzitete medsebojne povezanosti teh različnih kategorij občanov. Če so tisti občani, ki so s svojimi pobudami ali kritiko najmanj »prodorni« (tj. aktivni so le na neformalni ravni), v svojem vsakdanjem življenju vsaj v tesnih stikih z drugimi, ki so najbolj »prodorni«, pomeni to večjo verjetnost, da bodo vsaj posredno (prek slednjih) uveljavljali svoje interese na institucionalni ravni odločanja. V nasprotnem primeru, tj. tedaj, kadar se nekateri občani omejujejo le na neformalno, medosebno pogovarjanje o problemih (napakah) v lokalni skupnosti in razen tega niti nimajo tesnejših stikov s tistimi, ki so aktivni tudi na institucionalni ravni, nastane takšna situacija, ki daje najslabše pogoje za to, da bi na institucionalni ravni prišla v enaki meri do izraza mnenja (stališča, potrebe, interesi) vseh strukturnih kategorij prebivalcev lokalne skupnosti.⁵

V zvezi s tem se zastavlja še drugo pomembno vprašanje. Gre za možnost povezovanja institucionalnega odločanja z neformalnim razpravljanjem (izražanjem mnenj) občanov — prek funkcionarjev. Funkcionarji se namreč nujno pojavljajo

⁵ Kasneje bomo videli, da se tendence v tej smeri tudi dejansko pojavljajo — namreč tendence, da vzdržujejo tisti, ki so s svojo aktivnostjo najbolj »prodorni« (tj. aktivni tudi na institucionalni ravni), prijateljske stike večidel le s sebi enakimi, le malo pa se družijo z neaktivnimi.

tako v neformalno-grupnih situacijah vsakdanjega življenja v lokalni skupnosti kot tudi na institucionalni ravni odločanja. Zato lahko igrajo pomembno vlogo prevodnika oziroma prenašalca pobude in kritike ravno na tisti točki, kjer se sicer pobuda in kritika najbolj zaustavljata. Če v konkretni situaciji interes funkcionarja ni nasproten interesu občanov, ga torej le-ta lahko izrazi na ustreznem mestu (zbor volivcev, skupščina občine), kjer o tem odločajo.⁶

Ta možnost je za posamezne občane tem večjega pomena, čim manjša je sicer njihova prodornost pri izražanju mnenja. Razpravljati s svojim odbornikom je načeloma manj zahtevna in odgovorna oblika aktivnosti, kot pa razpravljati (še posebno kritizirati) na zboru volivcev ipd. Zato se zdi razumljivo, da jih je o opaženi napaki več »govorilo s funkcionarjem« (8 %), kot pa jih je »govorilo o tem na sestanku« (5%). Kljub temu je razlika zelo majhna; to, se zdi, pa kaže na vpliv drugih faktorjev. Eden od teh je nedvomno predstava, ki jo imajo občani o tem, kaj se ocenjuje kot primerno, normalno ravnanje glede na stike s krajevnimi ali občinskimi funkcionarji. Volivec se ne bo oprijemal te možnosti (ali pa se je bo bolj poredkoma) uveljavljanja svojih interesov ali varovanja splošnega interesa, če bi se to opiranje na predstavnike lahko ocenilo kot nadležno sitnarjenje, kot nadlegovanje odbornika itd. Vsaj hipotetično torej lahko postavljamo, da predstava, ki jo imajo volivci o vlogi svojih predstavnikov, tako kot tudi predstava, ki jo imajo slednji o svojih dolžnostih do volivcev, močno določa stopnjo njihove dejanske medsebojne povezanosti. Te predstave pa so nadalje v tesni zvezi s koncepcijo, kako je treba (ali kako je mogoče) doseči realizacijo splošnega interesa lokalne skupnosti, komune in globalne družbe kot celote. Gre za znani problem t. im. »imperativnega mandata«. Ali so predstavniki v procesu odločanja vezani na to, da zastopajo že izraženi *posebni interes* svojih volivcev, ali je njihovo dominantno vodilo v vsakem primeru zastopanje splošnega interesa? V načelu naj bi ravno izvoljeni predstavniki predstavljali most med posebnim in splošnim interesom. *Splošni* interes je tisti, ki naj bi v zadnji instanci prevladal v procesu usklajevanja posebnih interesov. Toda praksa kaže, da so mogoči različni »pristopi«, različne metode zagotavljanja splošnega interesa.

V preteklosti, se zdi, smo dajali večji poudarek takšnemu načinu formuliranja splošnega interesa, da bi bil le-ta čim-

⁶ Ali pa tudi že sam lahko zelo vpliva na to, da je ustrezna odločitev sprejeta.

bolj »očiščen« raznih posebnih interesov. Zato se npr. posamezen odbornik ni čutil dolžnega v organih občine močno poudarjati interese prebivalcev iz svojega volilnega območja. Da ne bi odstopal od tistega, kar je primarno (splošni interes), je rajši počakal, da je bilo povedano, kaj je v danem času splošen interes; šele potem pa je »pristavil« — kolikor niso preveč odstopale od nakazane usmeritve — še svoje »ozke«, »lokalistične«, posebne zahteve. V takšni situaciji je bilo sicer razmeroma lahko zagotoviti realizacijo »splošnega interesa« (tj. tistega, kar so nekateri ocenjevali kot splošni interes). Vendar pa ta »splošni interes« ni bil toliko rezultat usklajevanja izraženih posebnih interesov, kot je bil rezultat bolj ali manj apriornega omejevanja izražanja posebnih interesov.

Opisano stanje ni bilo posebno vzpodbudno za to, da bi se posamezni volivci (oziroma skupine volivcev z različnimi oziroma zelo raznovrstnimi interesi naslanjali npr. na svoje občinske odbornike in skušali prek njih doseči uresničitev svojih interesov.⁷

Seveda pa to ne izključuje delovanja še vrste drugih faktorjev, ki jih na tem mestu ne moremo podrobneje obravnavati. Naj samo opomnimo, da se prijatelji, znanci in (ali) sorodniki praviloma ne zbirajo posebej zato, da bi razpravljali o napakah in pomanjkljivostih v svojem kraju ali občini. Navadno je ravno narobe — ker in kadar se že snidejo — obenem govorijo tudi o vprašanih svoje lokalne skupnosti in komune. Pri tem gre torej za bolj spontano in manj zahtevno aktivnost kot pa v primeru, če se posameznik posebej obrne na izvoljenega predstavnika zaradi čisto določne zadeve.⁸

Zato je tudi s tega vidika razumljivo, da je bilo trikrat več anketirancev, ki so se o opaženih napakah v kraju pogo-

⁷ Simptomatična je za takšno stanje npr. ugotovitev, do katere smo prišli na podlagi intervjujev z občani in odborniki v nekaterih občinah Slovenije: na eni strani se je pokazalo soglasno nezadovoljstvo z občinskimi odborniki in načinom opravljanja njihove funkcije, po drugi strani pa navzlic temu v teh občinah ni bilo nobenega odpoklica, ki je predviden za takšne primere.

⁸ Iz tega je že razvidno, kako bistvenega pomena so neformalni (prijateljski) stiki med člani lokalne skupnosti. V primeru, kadar npr. funkcionar hkrati nastopa tudi v vlogi prijatelja, je seveda tudi komuniciranje z njim poenostavljeno, tako kot v vseh primarno-grupnih situacijah. Dejansko lahko anketirance, ki so »govorili s funkcionarjem«, razdelimo na dve osnovni kategoriji:

- a) na tiste, ki so bili v določeni zadevi posebno zainteresirani in so zaradi te neposredne prizadetosti poiskali stik z njim,
- b) na tiste, ki so že sicer v svojem vsakdanjem življenju z njim v bolj ali manj pogostih stikih, tako da so imeli priložnost govoriti z njim, četudi jih določeno vprašanje ni posebno prizadevalo.

varjali v družini, s prijatelji ali znanci, kot pa tistih, ki so o tem govorili s funkcionarjem. Da bi se obrnil na funkcionarja, mora biti posameznik že močno življenjsko zainteresiran zastran določene zadeve. Podlaga takšni aktivnosti je skoraj brez izjeme individualni interes.

Končno je poseben pomen takšnega izražanja in uresničevanja interesov občanov (prek predstavnikov) tudi ta, da lahko močno nadomesti oziroma popravi zelo izrazito selektivnost, ki smo jo ugotavljali pri aktivnosti občanov na institucionalni ravni. Zbrani podatki nam namreč kažejo, da so razlike med posameznimi strukturnimi kategorijami glede na to, kolikšno število posameznikov je »govorilo s funkcionarjem«, dosti manjše, kot pa so analogne razlike glede na to, koliko jih je »govorilo na sestanku«. S funkcionarjem je govorilo npr. 15 % uslužbencev, 7 % delavcev in 13 % kmetov; na sestanku pa je govorilo o opaženih napakah v kraju 17 % uslužbencev, 6 % delavcev in 4 % kmetov (v prvem primeru je največja razlika dvakratna, v drugem pa štirikratna). Podobne — in še bolj izrazite tendence se kažejo tudi glede na razčlenitev po spolu, izobrazbi, osebnem dohodku idr.

Ugotavljamo, prvič,

- da je v celoti razmeroma zelo majhen odstotek tistih, ki so opazili določene napake in pomanjkljivosti v kraju in in govorili o tem s krajevnimi funkcionarji, in drugič,
- da pa med pripadniki posameznih strukturnih kategorij glede tega vendarle ni bilo tolikšnih razlik, kot se sicer kažejo pri javnem izražanju mnenja na institucionalni ravni.

Oboje nas opominja na do sedaj še nezadostno rabljene možnosti za okrepitev demokratičnega in samoupravnega načina urejanja zadev v lokalni skupnosti.

Potem ko smo prikazali mnenja anketirancev o obravnavanem problemu in podatke o tem, kako se dejansko pojavlja, si oglejmo še vzroke, zaradi katerih je institucionalna aktivnost občanov bolj omejena kot pa njihova aktivnost v neformalnih skupinah. Ker veliko vseh pobud, idej oziroma kritik, ki jih občani izražajo v majhnih neformalnih skupinah, zamre, preden pride do pristojnih organov odločanja, je seveda bistvenega pomena za demokracijo in samoupravljanje v komuni ravno razkrivanje vzrokov, zaradi katerih pobuda zastaja na sredi poti.

To vprašanje je še posebno zanimivo tedaj, kadar gre za določena nasprotja interesov. Če namreč gre za zadeve, pri katerih imajo vsi občani določene skupnosti enake inte-

rese, tedaj vsak posameznik lahko sproščeno in odkrito izraža in uveljavlja svojo pobudo ipd. S svojo aktivnostjo v takem primeru obenem koristi tudi vsem ostalim. Zato lahko pričakuje z njihove strani le ugodno reagiranje na svoja dejanja. Ko deluje v svojo korist, hkrati deluje tudi v korist ostalih. Drugače pa je v tistih primerih, ko s svojo aktivnostjo omejuje in zmanjšuje možnosti za ostvaritev interesov določene kategorije ali skupine ostalih občanov. V takem primeru njegova aktivnost v okviru določene institucije samoupravljanja »odpira« oziroma razkriva latentno nasprotje in hkrati sproža negativno reakcijo. Če torej posameznik deluje v tem smislu, mora biti pripravljen tudi na določeno žrtev. Če kritizira drugega občana zato, ker se le-ta okorišča na račun splošnih interesov, praviloma lahko računa, da je s tem povzročil tudi njegovo osebno nenaklonjenost ali celo sovražnost. Če pa si posameznik tako »nakoplje« več nenaklonjenih oziroma sovražnih prebivalcev v družbenem okolju, v katerem preživlja večji del svojega življenja, lahko postane njegovo nadaljnje bivanje v takem kraju povsem neznosno. Zato lahko pričakujemo, da bodo bolj odkrito in kritično izražali svoja stališča tisti prebivalci, ki so manj navezani na svojo lokalno skupnost, bolj previdno in neodkrito pa tisti, ki želijo trajno ostati v svojem kraju in v čimboljših odnosih v drugimi prebivalci.⁹

Tisti, ki niso življenjsko vezani na določen kraj (se npr. nameravajo preseliti drugam ipd.), so pod manjšim pritiskom potencialnih sankcij oziroma reakcij na svoje kritične izjave. Če npr. začasno živijo v kakem kraju ali če gre za ljudi, s katerimi praktično nimajo nobenega stika, ima tudi — anticipirana — reakcija (kritiziranih) dosti manjšo »težo« in zato omogoča bolj sproščeno izražanje.

V zvezi z vsem, kar smo navedli, je razumljivo, da se pojavlja precejšnje neskladje med tem, kako in koliko občani neformalno, kritično pretresajo probleme kraja, in tistim, o čemer razpravljajo javno na raznih sestankih, na zborih volivcev ipd. Če občan v osebni razgovoru opomni drugega občana na neprimernost njegovega ravnanja, s tem ugled opominjenega v skupnosti še ni upadel. Zato tudi reakcija

⁹ Seveda obstaja tudi druga logična tendenca, ki pa gre v nasprotni smeri: tisti, ki nameravajo trajno ostati v določeni lokalni skupnosti oz. so bolj navezani na to skupnost, bodo verjetno bolj angažirani pri urejanju skupnih zadev kot pa tisti, ki se npr. nameravajo izseliti iz kraja ali se vsaj ne čutijo navezani nanj. V praksi se obe tendenci prepletata med seboj. Obe tendenci se torej — verjetno — med seboj izključujeta in nam zato tudi podatki iz ankete ne kažejo nobene jasne korelacije.

(drugega) praviloma v takem primeru ni ostra. Narobe pa tedaj, če kritizira njegova dejanja javno, npr. na sestanku, neposredno vpliva tudi na njegov ugled v določeni skupnosti. Ker pa je ugled ena od najpomembnejših družbenih dobrin, seveda — praviloma — večja prizadetost (kritiziranega) posameznika povzroča tudi ostrejšo reakcijo. Anticipirana ostrejša reakcija pa spet po svoje že vnaprej destimulira javno kritično nastopanje občanov.

Razen vpliva, ki ga ima na aktivnost posameznika pričakovana reakcija drugih (kritiziranih, prizadetih) prebivalcev, je treba upoštevati vsaj še enega od mogočih referenčnih vplivov. Gre za razmerje posameznika do organov odločanja oz. oblasti.

Ko bi bilo samoupravljanje že popolnoma uresničeno, tega vpliva sicer niti ne bi bilo. Praktično pa ima v sedanjih razmerah, kakor bomo videli tudi na podlagi zbranih podatkov, lahko še pomembno vlogo.

Svobodno izražanje in uveljavljanje različnih pobud občanov je navadno eden izmed pglavitnih kriterijev demokratičnosti določene družbene skupnosti. Vendar bi bilo preveč poenostavljeno, če bi vse, kar ovira občane pri sproščnem izražanju lastnega mnenja, postavljali samo v zvezo z vprašanjem bolj ali manj demokratične oblasti. Ravno v kontekstu lokalne skupnosti nam postane najbolj očitno, da bi se tako preveč formalno in »doktrinarno«¹ lotevali problema.

Zato smo najprej obravnavali tiste omejitve, ki izhajajo iz vsakdanje življenjske povezanosti prebivalcev v lokalni skupnosti, iz njihovih medsebojnih odnosov. S tem smo nakazali tisto področje, ki bo — vsaj hipotetično — pod pogoji bolj razvitega samoupravljanja odločilnega pomena za aktivno uveljavljanje osebnosti človeka. Ker pa sedaj še nismo povsem prešli od upravljanja v imenu občanov k upravljanju občanov samih, se torej še pojavlja državna oblast, ki razpolaga s številnimi dobrinami in sankcijami v imenu »skupnosti«. Ker so te dobrine in sankcije obenem tudi motivacijsko izhodišče za posameznikovo družbeno participacijo (aktivnost, neaktivnost, prav določena stališča in pobude ipd.), je seveda problem sproščnega, svobodnega javnega izražanja občanov povezan tudi s problemom oblasti. Hipotetično lahko postavimo: čim pomembnejše (številnejše) so dobrine oz. sankcije, ki jih imajo na voljo organi (ali posamezniki) oblasti, tem večje so tudi omejitve svobodnega izražanja in delovanja občanov pri urejanju zadev njihove (lokalne) skupnosti. Pričakovana potencialna reakcija rela-

tivno osamosvojene in močne sile, ki v imenu skupnosti obvladuje sistem nagrad in sankcij, predstavlja torej drugo pomembno referenčno točko v proučevanju aktivnosti občanov.¹⁰

Poglejmo sedaj, kako se obravnavana problematika izpričuje v podatkih, ki smo jih dobili z anketiranjem prebivalcev Doline. Sumarno lahko nakažemo dve vrsti vzrokov, zaradi katerih pobuda in sploh aktivnost občanov zastaja na prehodu od primarno-grupnega (ali neformalno-grupnega) k institucionalnemu (event. sekundarno grupnemu) kontekstu obravnavanja problemov skupnosti. Ena vrsta omejitev je tista, ki jo povzroča večja zahtevnost (strokovnosti, zmožnosti, formalizacije...) aktivnosti posameznika na institucionalni ravni.¹¹ Druga vrsta razlogov pa je v zvezi s posledicami oz. reakcijami, ki jih npr. kritična aktivnost posameznika v javnosti sproži pri prizadetih (kritiziranih) posameznikih ali skupinah.

Potem ko smo v anketi dobili odgovor na vprašanje, kako pogosti so primeri, »da ljudje med seboj kritično pretresajo razne probleme kraja, na sestankih pa tega ne marajo povedati«, smo postavili še vprašanje: »Kakšni so po vašem mnenju razlogi za to?« Odgovori na zadnje vprašanje so naslednji (razvrščeni po % respondentov, ki so navedli posamezen razlog):

1. ker se bojijo zameriti oblastem	37 %
2. ker ne pričakujejo rešitve	26 %
3.—4. ker se bojijo zameriti sovaščanom	23 %
3.—4. ker mislijo, da se ne znajo ustrezno izražati	23 %
5. iz drugih razlogov	7 %

Na prvem mestu se torej pojavlja razlog — »ker se bojijo zameriti oblastem«. Na drugem mestu sledi splošen razlog, ki vpliva na intenziteto angažiranja občanov, tj. — prepriča-

¹⁰ Glede na to, da živimo v izredno dinamičnem procesu družbenega spreminjanja in prehajanja od manj demokratičnih k bolj demokratičnim načinom urejanja skupnih zadev prebivalcev v njihovih lokalnih skupnostih in komunah, se lahko zgodi, da prebivalci še vedno vzdržujejo predstave, ki so ustrezale dejanskemu stanju v preteklosti, ne pa sedanji objektivni stvarnosti. Te predstave pa seveda lahko bistveno omejujejo sedanjo aktivnost občanov, čeprav niso več odsev dejanskega stanja, temveč le bolj nepremagani predsodki iz preteklosti.

¹¹ O tem smo podrobneje že razpravljali v poglavju o institucionalni participaciji.

nje, da kljub prizadevanju ne bi dosegli ureditve določenega problema.¹²

Nato sledi (tretji razlog) spet omejitve, o kateri smo podrobneje razpravljali, namreč oziri do sovaščanov in strah pred njihovo reakcijo. Približno enak pomen pa pripisujejo še zmožnosti za ustrezno izražanje.

Na četrtem mestu je torej tisto, kar smo zgoraj označili kot *eno izmed omejitev* aktivnosti občanov na sestankih in drugih javnih zborih, tj. zmožnost ustreznega izražanja. Javno nastopanje predstavlja kvalificirano obliko družbenopolitične aktivnosti, ki zahteva določeno usposobljenost (ustrezno izražanje ipd.). Zlasti za manj izobražene kategorije občanov je to določena ovira, ki je drugi pogosto sploh ne poznajo oziroma občutijo.

Tisto, kar smo zgoraj označili kot *drugo vrsto razlogov*, pa se pojavlja na prvem in tretjem mestu (»zamera oblasti«, »zamera sovaščanom«). Tej vrsti razlogov torej anketiranci pripisujejo presenetljivo veliko pomembnost. Hipotetično lahko postavimo, da bo v procesu uveljavljanja komunalne samouprave poudarek te reference vedno bolj prehajal od razmerja med občanom in oblastjo na razmerja med občani samimi. V preteklosti in kot ostanek tega v precejšnji meri še sedaj je ravno predstava o potencialni sankciji oziroma reakciji oblasti omejevala občane, da se niso »vtikali« v urejanje zadev ožjih in širših teritorialnih skupnosti. Smer razvoja, iz sedanjega stanja v prihodnost, pa, se zdi, nakazuje upadanje pomena tega faktorja. Čim več bo zadev, o katerih bodo občani sami, neposredno odločali znotraj svojih družbenih skupnosti, tem bolj bodo odpadale nakazane omejitve njihovega javnega delovanja.

¹² Seveda se ta vpliv ne pojavlja kot alternativa glede na ostale, temveč se z njimi ravno kumulira. Dvomi v uspešnost akcije *skupaj* z napor, ki jih zahteva aktivna udeležba pri urejanju zadeve idr., lahko pripeljejo do tega, da posameznik sicer individualno razpravlja s svojimi prijatelji in znanci o določenem problemu skupnosti, vendar pa mu ne daje zadostne motivacije, da bi se zaradi urejanja teh problemov angažiral tudi v javni razpravi, npr. na zboru volivcev ipd.

LADO RUPNIK

Reelekcija in javnost

Aprila letos sta pretekli dve leti od uveljavitve temeljnega zakona o volitvah delavskih svetov in drugih organov upravljanja v delovnih organizacijah. Zakon je v skladu z ustavnimi načeli o rotaciji med drugim predpisal tudi pogoje in postopek za ponovno imenovanje (reelekcijo) direktorjev delovnih organizacij. Na podlagi teh določil je bilo treba prav letošnjo pomlad opraviti postopek za ponovno imenovanje tistih direktorjev, ki so bili ob uveljavitvi zakona (tj. aprila 1964) že več kot osem let na direktorskih položajih. Za vse druge direktorje, ki so bili ob uveljavitvi zakona na direktorskih mestih manj kot osem let, pa bo treba izpeljati reelekcijo najpozneje spomladi 1968. Končno je temeljni zakon o delovnih razmerjih načelo reelekcije razširil tudi na vsa druga vodilna delovna mesta v delovnih organizacijah. Za ta delovna mesta bo treba ponovne natečaje razpisati najpozneje do konca l. 1970.

Prvi »val« reelekcij je torej za nami. Zajel je večinoma le direktorska mesta v tistih delovnih organizacijah, ki so imele istega direktorja že najmanj deset let. Drugi val reelekcij nas čaka čez poldrugo leto. Po obsegu bo veliko večji od letošnjega. Tretji in največji val reelekcij pa se bo dvignil približno čez štiri leta, saj bo večina podjetij z reelekcijo vodilnih kadrov čakala prav do jeseni 1970.

Obsežne reelekcije, ki jih bo treba opraviti v prihodnjih letih, nedvomno narekujejo nekoliko podrobnejšo analizo izkušenj letošnje reelekcije ter njihovih prvih rezultatov, ki so že objavljeni. Nekatero pomanjkljivost, ki so bile značilne za letošnjo reelekcijo, se namreč ob prihodnjih dveh reelekcijah ne bi smele več ponoviti.

Čeprav je zlasti v teoriji zastran položaja in vloge direktorjev v sistemu delavskega samoupravljanja še precej nejas-

nosti,¹ pa v javnosti prevladuje prepričanje, da *mora biti direktor najvišji strokovni voditelj, organizator in koordinator pri izvajanju poslovne politike podjetja, ki so jo sprejeli samoupravni organi v podjetju*. Ker takšna precej realistična določitev direktorjevih funkcij prav nič ne zožuje temeljnih pravic in odgovornosti organov upravljanja v podjetjih (delitev, uporaba družbenih sredstev, programiranje razvojne in poslovne politike, urejanje delovnih razmerij itd.), bo kljub svoji teoretični nedognanosti rabila kot izhodišče tudi v naših nadaljnjih razmišljanjih o reelekciji in njenih rezultatih.

Z ugotovitvijo, da je direktor po prevladujočem mnenju javnosti strokovni voditelj, organizator in koordinator poslovanja podjetja, je v bistvu tudi že pojasnjeno, zakaj je javnost ob letošnji reelekciji direktorjev s tolikšnim zanimanjem spremljala še zlasti vprašanje strokovne usposobljenosti oseb, ki so bile imenovane na direktorske položaje. Povečano zanimanje javnosti prav za te vidike letošnje reelekcije je v določeni meri nedvomno tudi reakcija na dosedanjo prakso pri nastavljanju direktorjev.²

Javnost je glede na to pričakovala, da bo že prva reelekcija po sprejetju novega zakona pomenila korenito prelomnico z dosedanjo prakso imenovanja direktorjev. Z novim zakonom so bili namreč prvič po uvedbi delavskega upravljanja v postopek za imenovanje direktorjev vključeni tudi delovni kolektivi oz. njihovi delavski sveti. V javnosti je zato prevladovalo mnenje, da bodo delavski sveti uveljavljali napredno kadrovske politiko in s svojimi sklepi bistveno prispevali k izboljšanju dosedanje kadrovske strukture direktorjev.

Taka pričakovanja so bila utemeljena še zlasti zato, ker je letošnja reelekcija časovno potekala neposredno po uveljavitvi gospodarske in družbene reforme, ki terja prav na vseh področjih našega delovanja intenzifikacijo gospodarjenja, poglobitev samoupravnih pravic in odgovornosti, s tem pa seveda tudi odločen boj proti improvizacijam in primitivizmu, še zlasti v kadrovske politiki.

¹ Prim. zlasti: Husein I. Kratina, Položaj direktora preduzeća u sistemu radničkog samoupravljanja (doktorska dizertacija), Institut društvenih nauka, Beograd, 1965, str. 75–85 in 268–275.

² Podrobneje se je prav s temi vprašanji ukvarjal že pred dvema letoma zlasti Janez Jerovšek v razpravi »Neformalni elementi u odlučivanju na nivou opštine« (gl. Odelenje za sociologiju Instituta društvenih nauka, Beograd in Institut za sociologiju in filozofiju pri Univerzi v Ljubljani, Studijski projekat »Sociološko istraživanje jugoslovenske komune«, Bilten 5, Beograd, 1964, str. 54–69). Prim. tudi: Husein I. Kratina, op. cit., str. 109 in 110.

Statistika nam je tokrat dokaj hitro postregla s poglobitnimi podatki o rezultatih reelekcije direktorjev, ki je bila letos pomladi izpeljana v 1349 jugoslovanskih podjetjih. Vendar pa je letošnja reelekcija pripeljala le malo novih kadrov na direktorske položaje, saj je bilo *ob reelekciji ponovno imenovanih kar 81% vseh dosedanjih direktorjev* (V Sloveniji celo 85 %). Letošnja reelekcija torej ne prinaša bistvene spremembe v dosedanji strukturi vodilnih kadrov po naših podjetjih. Le-ta je ostala večinoma takšna, kot je bila pred reelekcijo. Še preden bomo nekoliko podrobneje analizirali rezultate letošnje reelekcije, bi bilo zato treba oceniti poglobitve značilnosti kadrovske strukture direktorjev v razdobju do reelekcije in ugotoviti, ali direktorska mesta tudi dejansko zaseda toliko oseb z nezadostno strokovnostjo, kot se o tem navadno govori.

1. Direktorski kadri in imenovanje le-teh do uvedbe reelekcije

V zvezi z analizo kadrovske strukture nastaja zlasti pri vodilnih kadrih poglobitno vprašanje, kakšne zmožnosti, lastnosti in znanje mora imeti oseba na takšnem položaju, če hočemo presoditi, ali ustreza zahtevam tako odgovornega delovnega mesta. Zlasti zahodna literatura, ki se ukvarja s problemi »managementa«, nam pri odgovoru na to vprašanje postreže s celim seznanom psihofizičnih in intelektualnih vodstvenih zmožnosti in znanj, hkrati pa tudi opominja, da na podlagi formalističnih in pavšalnih meril ni mogoče ugotavljati, ali je kaka oseba dejansko usposobljena za vodilno delovno mesto ali ne. Take zmožnosti je mogoče objektivno ugotoviti le v praksi na podlagi individualne analize osebnosti in delovanja vsake posamezne osebe na vodilnem delovnem mestu.

V nadaljnjem razmišljanju pa se bomo pri oceni kadrovske strukture naših direktorjev zavestno oklepali le formalističnih in pavšalnih meril njihove strokovnosti, in sicer predvsem stopnje izobrazbe ter kvalifikacije. Nedvomno je takšno izhodišče lahko zelo enostransko. Vendar pa govori v njegov prid zelo pomemben razlog. Stopnja šolske izobrazbe oz. kvalifikacije je namreč kljub precejšnjemu formalizmu in neobjektivnosti vendarle družbeno konvencionalno merilo določene ravni znanja. Če bi npr. srednja šola z ustrežno prakso zagotavljala na splošno oz. pri večini absolventov enako znanje kot dokončana fakulteta, verjetno nobena sodobna civilizacija ne bi vzdrževala oz. pospeševala viso-

košolskega študija, ki je v sodobnih pogojih izredno drag. Pa tudi kandidatov za univerzitetni študij bi bilo verjetno zelo malo. Ker pa ni tako, se moramo pač sprijazniti z dejstvom, da *pomeni pri večini oseb višja stopnja formalne izobrazbe tudi višjo raven dejanskega znanja.*

Če to velja za večino drugih poklicev, ni razloga, da ne bi veljalo tudi za direktorje. In vendar smo ravno pri direktorjih in sploh vodilnih kadrih navajeni verjeti, da lahko naravna bistrost, hitra prilagodljivost in dolgoletne praktične izkušnje povsem nadomestijo znanje, pridobljeno s šolanjem na višjih stopnjah. To mnenje je zlasti pri obravnavanju vodilnih kadrov v naši družbi še vedno tako zakoreninjeno, da govorimo namesto o *sintezi* izobrazbe in praktičnih izkušenj še vedno o *alternativi* praksa ali izobrazba. Prav gotovo tudi med direktorji ni ravno malo oseb, ki lahko zelo uspešno vodijo podjetja, pa čeprav niso diplomirali na višjih ali visokih šolah. Take primere pozna vsakdo, niso pa značilni le za naše gospodarstvo, ampak jih srečujemo tudi v bolj razvitih državah. Vendar pa so to le *izjeme*, ki ne morejo postaviti na glavo pravil, ki veljajo za večino.

Vprašanje stopnje izobrazbe direktorjev pa je pomembno še iz dveh razlogov. V dinamični družbi, kakršna je naša, ki je načelo rotacije uveljavila na številnih področjih družbenega življenja, dobiva poklic, ki temelji na ustrezni izobrazbi, čedalje večji pomen. Strokovnjaku z ustrezno visoko kvalifikacijo po izteku mandatne dobe oz. v primeru »poraza« ob reelekciji najbrž ne bo težko dobiti ustreznega, čeprav ne vodilnega mesta v drugih organizacijah. Kljub taki spremembi bo imel takšen posameznik še vedno kolikor toliko zadovoljive osebne dohodke in življenjska raven njegove družine ne bo bistveno prizadeta. Zaradi solidne strokovne podlage in predizobrazbe mu tudi ne bo težko nadomestiti zastoja v strokovnem razvoju, ki ga navadno doživi vsakdo, ki opravlja vodstvene posle kot svoj poklic.

Nasprotno pa lahko pomeni direktorju z nizko strokovno kvalifikacijo morebiten »poraz« ob reelekciji zelo težak udarec in tudi res bistveno znižanje njegove življenjske ravni. Čedalje težje namreč take osebe dobivajo drugod ustrezno zaposlitev, zaradi česar se morajo sprijazniti z osebnim dohodkom, ki ustreza njihovim dejanskim zmožnostim. Obdržati direktorsko mesto za vsako ceno, je zato za take osebe ne samo vprašanje osebnega prestiža, ampak in predvsem vprašanje življenjske eksistence. Zaradi takih teženj pa so pripravljeni marsikdaj na kompromis in popuščanje, iščejo zveze z vplivnimi skupinami v podjetju in zunaj podjetja,

ravnajo mnogokrat demagoško itd. Nedvomno je med takimi direktorji tudi zelo malo takih, ki bi bili pripravljene lastne poglede na določena načelna vprašanja tako dosledno braniti, da bi raje podali ostavko, kot pa klonili in sprejeli rešitev, s katero se v bistvu ne strinjajo.³

Ravnanje direktorja, na katerega ob pomembnih zadevah tako odločilno vpliva želja po ohranitvi direktorskega mesta, prav gotovo ne more zagotoviti najboljših rešitev pri vodenju in razvoju podjetja. Večja osebna neodvisnost direktorjev z visoko kvalifikacijo in lastnim poklicem pa je, narobe, mnogokrat jamstvo tudi za manj kompromisno, bolj objektivno in bolj perspektivno izvajanje sprejete poslovne politike podjetja.

Po drugi strani pa je stopnja izobrazbe direktorja v številnih primerih odločilna tudi za ustrezno zasedbo drugih vodilnih in strokovnih delovnih mest v podjetju, še posebno pa za odnose med vodilnimi strokovnjaki. Direktor z neustrezno kvalifikacijo mnogokrat niti ne bo sprevidel dejanskih kadrovskega potreb v podjetju ali pa bo vse prej kot naklonjen takšni kadrovskega politiki, ki bi skušala na vsa vodilna in strokovna delovna mesta v podjetju spraviti strokovnjake z ustrezno izobrazbo, kajti ti bi mu utegnili postati nevarni v boju za direktorsko mesto. Pa tudi narobe: vodilni strokovnjaki v podjetju se ne bodo z vsemi svojimi zmožnostmi posvetili problemom podjetja, če jih bo vodil direktor z nižjo izobrazbo, čigar strokovne podkovanosti ne bodo cenili posebno visoko in ki njihovega dela ne bo zmožen ustrezno ocenjevati pa tudi ne nadzirati. V obeh primerih gre nedvomno za pojave, ki lahko močno škodujejo podjetju, zlasti v prizadevanjih za njegov nadaljnji razvoj.

Zaradi vseh teh razlogov bo torej podlaga naše analize kadrovske strukture direktorjev v obdobju pred reelekcijo in ob reelekciji predvsem stopnja njihove izobrazbe oz. kvalifikacije. Pri tem pa bomo šli s »formalističnimi merili« še dalj in postavili tezo, da bi morali imeti v sodobnih pogojih direktorji vseh delovnih organizacij (z izjemo najmanjših podjetij v gostinstvu in obrti) najmanj *dokončano srednjo šolo, večinoma pa sploh višjo ali visoko šolsko izobrazbo*. Po našem mnenju je namreč taka splošna oz. strokovna izobrazba že zdavnaj postala neogiben pogoj za uspešno opravljanje odgovornih nalog, zvezanih z direktorskim položajem.

³ Prim. dr. Ivan Kristan, Osebna odgovornost in ostavka, Teorija in praksa, št. 8—9/1966, str. 1198 in 1199.

Najpopolnejšo podobo o izobrazbi in kvalifikacijah oseb, ki so na direktorskih položajih v podjetjih, lahko dobimo, če analiziramo podatke iz popisa prebivalstva l. 1961. Čeprav je po l. 1961 prišlo do številnih kadrovskih sprememb v gospodarstvu, pa te spremembe vendarle niso bile tako obsežne, da bi lahko bistveno vplivale na osnovna razmerja v kadrovskih strukturah, kakršna je mogoče ugotoviti na podlagi popisa prebivalstva l. 1961.

S popisom l. 1961 je bilo v vsej državi zajetih 27.175 direktorjev podjetij (vključno z voditelji samostojnih obratov), medtem ko zadevajo podatki za Slovenijo 3.486 oseb. V rednih statističnih publikacijah so bili objavljeni le podatki o kvalifikacijah direktorjev, tj. o tisti stopnji strokovne izobrazbe, ki je določeni osebi priznana na podlagi dokumenta, ki ima formalno pravno veljavo. Pri tem niso bile upoštevane kvalifikacije, ki veljajo samo znotraj podjetja (npr. kvalifikacije na osnovi tarifnega pravilnika in pod.). Struktura direktorjev podjetij po kvalifikacijah je bila v l. 1961 naslednja (izražena v odstotkih):

	Skupaj vsi direktorji	Visoka strokov.	Višja strokov.	Srednja strokov.	Manj kot srednja strokov.
SFRJ	100,0	13,5	8,8	30,0	47,7
BiH	100,0	11,6	8,6	33,4	46,4
Črna gora	100,0	22,6	13,1	34,7	29,6
Hrvaška	100,0	14,7	10,7	31,4	43,2
Makedonija	100,0	11,3	6,1	22,3	60,3
Slovenija	100,0	10,4	9,4	32,5	47,7
Srbija	100,0	14,3	7,7	28,6	49,4
— ožje območje	100,0	16,4	8,3	28,1	47,2
— Vojvodina	100,0	10,9	5,9	29,4	53,8
— Kosmet	100,0	10,9	10,6	28,2	50,3

Vir za absolutne podatke: Zvezni zavod za statistiko, Statistični bilten št. 312, str. 89—107.

Spričo velikega števila zelo majhnih podjetij in samostojnih obratov (zlasti v kmetijstvu, trgovini, gostinstvu in obrti) na prvi pogled niti ne bi mogli trditi, da je bila kvalifikacijska struktura direktorjev tako zelo slaba. Brž ko pa navedene kvalifikacijske strukture analiziramo nekoliko podrobneje, se takšen vtis bistveno spremeni. Prikazana kvalifikacijska struktura namreč dostikrat ni rezultat rednih oblik izobraževanja, ampak raznih bolj ali manj dvomljivih

načinov pridobivanja kvalifikacij, ki smo se jih oprijemali v povojnem obdobju. Direktorji, ki jih zajema popis l. 1961, so si takole pridobili svoje kvalifikacije (v odstotkih):

	Skupaj vsi direktorji	Brez kvalifikacije	Redno šolanje	Šolanje med delom	Opravljanje izpitov	Priznanje na podlagi dela
SFRJ	100,0	2,2	50,6	13,8	15,4	18,0
BiH	100,0	2,2	42,3	13,1	20,2	22,2
Črna gora	100,0	1,1	49,6	8,4	10,1	30,8
Hrvaška	100,0	2,1	47,8	13,6	16,1	20,4
Makedonija	100,0	1,7	58,0	20,0	9,9	10,4
Slovenija	100,0	2,3	46,5	8,9	23,3	19,0
Srbija	100,0	2,4	53,3	14,8	11,9	15,6
— ožje območje	100,0	2,4	53,4	14,8	12,9	16,5
— Vojvodina	100,0	2,3	59,0	13,4	12,3	13,0
— Kosmet	100,0	1,5	53,0	21,4	5,9	18,2

Vir za absolutne podatke: Statistični bilten št. 312, str. 110—146.

Že samo podatek, da je bilo komaj okoli 50 % kvalifikacij direktorjev pridobljenih z rednim šolanjem, dovolj zgovorno potrjuje pravilnost uvodoma omenjenega javnega mnenja, da je bila pred uvedbo reelekcije *strokovnost direktorjev podjetij vse prej kot zadovoljiva*. Ker nas je v zvezi s tem še posebej zanimalo, koliko direktorjev podjetij je tudi dejansko dokončalo visoke ali višje šole, kolikim pa je bila ustrezna kvalifikacija le priznana, smo uporabili tudi nekatere podatke, ki jih statistika ob obdelavi popisa iz l. 1961 sicer ni objavila.⁴ Iz teh podatkov je razvidno, da je imelo l. 1961 v vsej državi komaj 10,8 % vseh direktorjev dejansko dokončano visoko šolo (v Sloveniji celo 7 %), medtem ko je razpolagalo z diplomo višje šole le 3,3 % vseh direktorjev (v Sloveniji 1,3 %). Če te podatke primerjamo s podatki o kvalifikaciji, lahko ugotovimo, da 20 % direktorjev, ki so imeli priznano visoko strokovnost, dejansko ni dokončalo visoke šole. V Sloveniji pa je imelo visoko strokovnost priznanih kar 40 % direktorjev, ki niso dokončali visoke šole. Še slabša so bila razmerja med priznano kvalifikacijo in dejansko

⁴ Podatke o šolski izobrazbi direktorjev ima oddelek za dokumentacijo Zveznega zavoda za statistiko (»Delavci in uslužbenci po popisu prebivalstva 1961«, delovna tabela št. 4). Podatki za Slovenijo: dr. Živko Šifrer: Vodilno osebje v delov. organizacijah po šolski izobrazbi 1958 in 1961, Zavod SRS za statistiko, Prikazi in študije IX, št. 2, Ljubljana 1963.

opravljenimi višjimi šolami. Samo 37 % vseh direktorjev v državi (v Sloveniji celo le 19 %), ki so imeli priznано višjo strokovnost, je tudi dejansko diplomiralo na višjih šolah.

Ko smo iz množice statističnega gradiva o splošni in strokovni izobrazbi direktorjev podjetij v l. 1961 izluščili nekatere najbolj značilne podatke, se moramo seveda takoj vprašati, kje tičijo poglobitvi ekonomski in družbenopolitični razlogi za razmeroma tako slabo kadrovske strukturo strokovnih vodstev naših podjetij. Pri tem bi se enostavno lahko zadovoljili s formalističnim odgovorom, češ da je poglobitvi krivec za tako stanje dosedanja kadrovska politika, ki so jo glede direktorjev podjetij v obravnavanem obdobju vsaj po formalni plati vodile občine. Vendar pa je kadrovska politika lahko le rezultat določenih materialnih razmerij in odnosov med ljudmi v družbi, zaradi česar tudi kadrovske strukture direktorjev ne bo mogoče pojasniti samo z obsodbo dosedanje kadrovske politike.

Predvsem moramo ugotoviti, da je v preteklem obdobju država še vedno odločilno posegala v številne gospodarske procese. Zato je bil veliko bolj cenjen tisti direktor, ki se mu je posrečilo pred državnimi organi za svoje podjetje in s tem za svoje območje dokazati upravičenost določenih ugodnosti oz. olajšav. Za doseg določenih zahtev, naslovljenih na posamezne organe v birokratski hierarhiji, pa je bil seveda mnogo bolj od strokovne sposobnosti odločilen politični ugled posameznega direktorja ter dejanske ali namišljene zveze s posameznimi forumi oz. funkcionarji.

Ekstenzivnost kot prevladujoča oblika gospodarjenja v tem obdobju je seveda še bolj omogočala številnim direktorskim kadrom, da so težišče svojega delovanja prenesli iz podjetja na družbene forume. To je bilo obdobje, za katero so bila po eni strani značilna trajna prizadevanja za spremembe v sistemu, torej prizadevanja, ki že sama po sebi iščejo ureditve številnih problemov gospodarjenja predvsem zunaj podjetja. Po drugi strani pa je tudi sistem dopuščal obstoj celi vrsti organizacij, ki v urejenih splošnih gospodarskih okoliščinah ne bi mogle kolikor toliko uspešno poslovati. V takih razmerah seveda strokovnost pri vodenju podjetja niti ni mogla postati odločilna zahteva za direktorsko mesto, saj uspeh oz. obstoj podjetja ni bil odvisen predvsem od sposobnosti njenega vodstva.

Spremembe v sistemu in splošnih pogojih gospodarjenja seveda niso avtomatično povzročile tudi sprememb v kadrovske politiki. Z ljudmi je ob spremembah sistema drugače kot z zakonodajo; zakon je mogoče razveljaviti in nadomestiti

z drugim, ljudje pa ostanejo na istih položajih, pa čeprav bi jih objektivno morali zamenjati drugi, zmožnejši. Selekcija vodilnih kadrov je v bistvu vedno zelo počasna in zlasti v zadnjih letih tudi že močno zaostaja za razvojem sistema. Direktorji, ki jih je razvoj sistema prerasel, pa vztrajajo na svojih položajih podobno kot direktorji, ki so bili morda pred leti zelo uspešni voditelji majhne in nezahtevne proizvodnje, pozneje pa je razvoj lastnega podjetja že zdavnaj prerasel njihove vodstvene zmožnosti. Nedvomno je bila v obdobju pred reelekcijo precejšnja inertnost v kadrovski politiki, ki ni sledila spremembam v sistemu in gospodarskem razvoju, med pomembnimi razlogi za tako slabo kadrovsko strukturo direktorjev. Odpraviti to inertnost pa je bil nedvomno tudi eden od ciljev reelekcije.

Končno je na slabšo kadrovsko strukturo direktorjev vplivala tudi precejšnja nezainteresiranost visokostrokovnih kadrov za zasedbo direktorskih položajev. V posebni anketi je sociolog J. Jerovšek leta 1963 ugotovil, da si samo 4 % od skupno 303 anketiranih inženirjev, ekonomistov in pravnikov, zaposlenih v slovenskih podjetjih, v perspektivi razen ustreznega osebnega dohodka najbolj želi delo na vodilnem delovnem mestu.⁵ Večini anketiranih je delo v stroki, strokovno izpopolnjevanje, prijetno delovno okolje itd. mnogo bolj pri srcu kot pa opravljanje odgovornih nalog na vodilnih delovnih mestih. Kot dokazujejo drugi odgovori na anketo, je najpomembnejši razlog za tako odklonilen odnos visoko strokovnih kadrov do zasedbe direktorskih mest dosedanja praksa nameščanja direktorjev, ki je rodila močno nezaupanje v kadrovsko politiko. Čeprav so takšni rezultati ankete glede na najnovejši razvoj demokratičnih odnosov v naši družbi verjetno že nekoliko zastareli in jih ne gre posploševati, pa vendarle dovolj zgovorno kažejo, kako negativne posledice je povzročil v družbi nedemokratičen postopek pri imenovanju direktorjev.

Nedvomno pa je razen slabih izkušenj z dosedanjo kadrovsko politiko pomemben razlog za abstinenco visokostrokovnih kadrov pri razpisih za direktorska mesta tudi dokaj neurejen položaj direktorja podjetja v naših sedanjih družbeno ekonomskih razmerah. Ne gre samo za mnogokrat zelo površno in enostransko ocenjevanje osebnih dohodkov direktorjev in sploh za problematiko oblikovanja njihovih osebnih

⁵ Janez Jerovšek, Zašto visokokvalifikovani kadrovi ne teže direktorskim položajima, Studijski projekat »Sociološko istraživanje jugoslovanske komunee«, Bilten 5, Odeljenje za sociologijo Instituta društvenih nauka, Beograd in Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Beograd, 1964, str. 105, 106.

dohodkov, čeprav se nam tudi na tem področju še vedno ni posrečilo uveljaviti ustreznih oblik nagrajevanja. Po našem mnenju je vzrok za abstinenco visoko strokovnih kadrov tudi ta, da pristojnosti direktorja niso povsem jasno določene in da je njegovo odgovorno delo še vse premalo cenjeno. S številnimi problemi, ki sicer nastajajo pri opravljanju direktorskih nalog, se sploh ne srečuje tisti strokovnjak, ki dela izključno v svoji stroki, vendar ne na vodilnem položaju. Gre za številne vrednote — od prostega časa, strokovnega izpopolnjevanja, manjše odgovornosti pa do manj kritičnega odnosa okolice do opravljenega dela itd., skratka za splet ugodnih okoliščin, ki jih sodobnemu človeku mnogokrat ne morejo nadomestiti niti višji osebni dohodki niti večji ugled kot rezultat dela na vodilnem delovnem mestu.

Podrobnejše razglabljanje o teh in drugih razlogih bi nas vsekakor odpeljalo veliko predaleč. Naj bodo razlogi takšni ali drugačni, že sama ugotovitev, da visokostrokovni kadri, v katerih izobrazbo je družba vložila velika sredstva, ne želijo prevzeti najodgovornejših nalog v gospodarstvu, je dovolj skrb vzbujajoča. Toliko bolj mračna pa je seveda perspektiva nadaljnjega razvoja, če upoštevamo, da smo v obdobje zaostrenih pogojev gospodarjenja po reformi stopili z razmeroma slabo kadrovske zasedbo tistih delovnih mest, na kateri bi morali delovati najzmožnejši organizatorji proizvodnje in poslovanja. Temeljita sprememba te strukture ob reelekciji je pomenila torej tudi ekonomsko neogibnost.

2. Ali se je letošnja reelekcija posrečila?

Že uvodoma je bilo navedeno, da je ob letošnji reelekciji imenovalo nove direktorje komaj 19 % vseh podjetij, ki so izvajala reelekcijski postopek (v Sloveniji še manj — vsega 15 %). Ta podatek vsebuje v bistvu tudi že odgovor na vprašanje o uspehu letošnje reelekcije, ki ni prinesla občutnejših premikov v dosedanjo razmeroma slabo strokovno strukturo direktorjev podjetij. Ta ugotovitev potrjujejo tudi podrobnejši podatki o šolski izobrazbi direktorjev, ki so bili imenovani ob letošnji reelekciji. Njihova izobrazbena struktura je namreč naslednja (v odstotkih): (Tabela je na drugi strani.)

Iz rezultatov je jasno razvidno, da *pomeni kadrovska osvežitev ob reelekciji hkrati tudi občutno izboljšanje strokovne strukture direktorjev*. Med novimi direktorji jih je namreč kar 46,1 % končalo visoko ali višjo šolo, med ponovno imenovanimi pa komaj 21,6 %. Pri imenovanju novih direktorjev (velikokrat je šlo za izpraznjena delovna mesta) so

A. Novi direktorji

	Skupaj vsi direktorji	Osnovna šola in manj	Šola za kv. in visoko kv. delavce	Srednja šola	Višja šola	Visoka šola
SFRJ	100,0	9,4	16,0	28,5	11,7	34,4
BiH	100,0	14,7	5,9	38,2	5,0	38,2
Črna gora	100,0	—	—	25,0	—	75,0
Hrvaška	100,0	6,8	22,0	16,9	6,8	47,5
Makedonija	100,0	6,0	6,1	21,2	9,1	57,6
Slovenija	100,0	10,9	16,4	49,1	5,4	18,2
Srbija	100,0	9,8	21,1	21,1	26,8	21,1

B. Ponovno imenovani direktorji

	Skupaj vsi direktorji	Osnovna šola in manj	Šola za kv. in visoko kv. delavce	Srednja šola	Višja šola	Visoka šola
SFRJ	100,0	21,2	31,9	25,3	8,3	13,3
BiH	100,0	26,8	26,8	33,0	8,2	5,2
Črna gora	100,0	9,1	9,1	36,4	9,1	36,3
Hrvaška	100,0	22,8	31,9	20,1	8,4	16,8
Makedonija	100,0	19,6	26,8	30,4	16,1	7,1
Slovenija	100,0	19,8	30,6	34,3	6,5	8,8
Srbija	100,0	20,4	35,8	18,3	8,6	16,9

Vir za absolutne podatke: »Saopštenje« Zveznega zavoda za statistiko št. 161, z dne 27. julija 1966.

torej razpisne komisije in delavski sveti mnogo strože presojali izpolnjevanje pogojev glede izobrazbe. Iz tega lahko povzamemo dvoje pomembnih sklepov. Prvič, *vsaj nekaterim kolektivom ni več vseeno, ali so njihovi direktorji strokovno usposobljeni ali ne*. Trditev, da so predvsem kolektivi krivi za slabe rezultate reelekcije, bi bila zato močno enostranska. In drugič, *do pomembnejših premikov v strokovni strukturi direktorjev bo prišlo šele tedaj, ko bodo dosedanje direktorje dejansko zamenjali novi kadri*.

Po našem mnenju je *najpomembnejši razlog za neuspeh letošnje reelekcije v pomanjkljivih pripravah*. O reelekciji smo sicer mnogo govorili in pisali. Vendar pa je bilo pri tem vse preveč pojasnjevanja in opozarjanja na formalno pravne novosti v postopku, vse preveč skrbi, da bo reelekcija pravočasno opravljena, in vse preveč zanašanja, da bodo novosti

v postopku že same po sebi zagotovile najboljše rešitve pri izbiri kandidatov za direktorska mesta. Takšne priprave na reelekcijo so bile nedvomno rezultat prevladujočega mnenja, da je izbira direktorja predvsem stvar samih delovnih kolektivov, medtem ko naj bo družba zgolj pasivni opazovalec dogajanj v podjetju ali v najboljšem primeru še čuvar zakonitosti in organizator postopka. Zdi se nam, da je takšno mnenje zmotno, saj družbi ne sme biti vseeno, kakšni kadri so na direktorskih mestih v delovnih organizacijah. Delovne organizacije namreč niso izključni lastnik sredstev, s katerimi upravljajo; rezultati slabega gospodarjenja pa v končni posledici pri nas vendarle bremenijo družbo kot celoto.

Ker pa je navedeno mnenje prevladalo, *družbenopolitične sile* (skupščine, družbene in politične organizacije, zlasti sindikati itd.) *pred reelekcijo sploh niso objavile jasnih stališč o kadrovske politiki v podjetjih*, pa čeprav je bila splošna družbenopolitična klima zaradi reforme dokaj ugodna za zaostritev pogledov na kadrovske politiko v podjetjih.⁶ Zato so bile razpisne komisije prepuščene same sebi, ponekod so nanje še vedno pritiskale razne neformalne skupine, v nekaterih kolektivih pa je lahko prihajalo do raznih spletk in do demagoških nastopov. In končno, pomanjkanje jasnih družbenih stališč o nujnosti sprememb kadrovske politike v podjetjih je nedvomno odvrnilo marsikaterega morebitnega kandidata od udeležbe pri razpisu.

Pomanjkljive družbenopolitične priprave so nedvomno botrovale tudi številnim drugim slabostim ob reelekciji. Nekatero analize konkretnih razpisov, ki so bili objavljeni ob letošnji reelekciji,⁷ namreč kažejo, da so razpisne komisije v nekaterih podjetjih določile takšne pogoje, da so že vnaprej izločile ali pa odvrnile od kandidature vse druge kandidate razen dotedanjega direktorja. Izenačevanje nižje izobrazbe in daljše prakse z visoko izobrazbo in nekoliko krajšo prakso, predpisovanje zelo dolge prakse na vodilnem delovnem mestu v zelo specializirani stroki, izrecno navajanje, da

⁶ Da ne bo nesporazumov, je treba poudariti, da smo proti vsakemu vmešavanju organov zunaj podjetja v konkretno delo razpisnih komisij in konkretno odločanje delavskih svetov. Vendar pa bi *družba morala samoupravne organe pravočasno opozoriti na posledice, ki jih lahko povzroči za položaj in razvoj podjetja izbira strokovno neustreznih vodstvenih kadrov*. Družba bi tudi morala opozoriti kolektive, da pri naporih za intenzifikacijo gospodarjenja in vključevanje v mednarodno delitev dela kadri z nezadostno strokovnostjo ne morejo biti kos zahtevam sodobno organizirane proizvodnje.

⁷ Prim. dr. Momčilo Kordulija, *Konkursi u praksi, Gledišta, št. 4/1966, str. 509—523* in dr. Ivan Kristan, *Analizirajmo izkušnje ob prvi reelekciji direktorjev, Občan, št. 19/1966, str. 21.*

podjetje (npr. v majhnem kraju) ne razpolaga s stanovanjem, poudarjanje povsem nedoločnih »moralnopolitičnih kvalifikacij« itd. bo seveda že v razpisu morebitne kandidate poučilo, da ne morejo računati na direktorsko mesto. Ob tem je sicer treba poudariti, da so ponekod občinski predstavniki v razpisnih komisijah zvečine samoiniciativno vplivali na izboljšanje razpisnih pogojev in s tem tudi na širšo izbiro kandidatov. Seveda so bila takšna posredovanja izjemna, v širšem obsegu pa niti ne morejo računati na uspeh, saj je določanje pogojev za direktorsko mesto dejansko v izključni pristojnosti samoupravnih organov podjetja. Jasnejša družbenopolitična stališča ob reelekciji bi bila prav gotovo v veliko oporo razpisnim komisijam, hkrati pa bi nedvomno vplivala tudi na samoupravne organe, da bi že sami zaostriili pogoje za zasedbo direktorskih mest.

Večina razpisov za letošnjo reelekcijo je bila objavljena v januarju in februarju. Časovna strnitev razpisov je seveda pri morebitnih kandidatih vzbujala vtis, da gre zgolj za formalnost.⁸ Ob sprejemanju novega zakona, ki je uveljavil načelo reelekcije, so sestavljavci zakona in poslanci enostavno verjetno spregledali, da bo pri izvajanju zakona v praksi prišlo do takšne časovne koncentracije reelekcije.

In končno, sam način izbire predlaganih kandidatov (v številnih podjetjih so glasovali javno) je marsikod zadušil kritičnost do dotedanjega direktorja. Gre za izrazito pomanjkljivost v postopku, saj so npr. volitve odbornikov in poslancev tajne predvsem zato, da bi se volivci lahko brez strahu pred morebitnimi posledicami res svobodno odločili. Pri glasovanju o direktorju, kjer je takšen strah lahko mnogo bolj konkreten, pa je zakon vprašanje načina glasovanja enostavno pustil docela odprto.

Navajanje nekaterih pomembnejših razlogov za neuspeh letošnje reelekcije seveda še zdaleč ni moglo zajeti vseh okoliščin, ki so v posameznih podjetjih vplivale na takšen ali drugačen izid reelekcije. Prav gotovo pa so že omenjeni razlogi dovolj opozorili, da je reelekcija v bistvu precej bolj zapleten družbeni proces, kot pa smo bili pripravljeni verjeti ob sprejemanju novega zakona. Z vso to zapleteno problematiko pa se bo treba zelo poglobljeno ukvarjati ob prihodnjih reelekcijah, če bomo kadrovske politiko podjetij dejansko hoteli usmeriti na pot, ki je nujna v razmerah intenzivnejšega gospodarjenja.

⁸ Prim. dr. Ivan Kristan, op. cit., str. 21.

5. Posebnosti kadrovske strukture v Sloveniji

Iz vseh dosedanjih pregledov kvalifikacijske strukture direktorjev je razvidno, da je *kadrovska struktura direktorjev prav v Sloveniji najslabša ali pa vsaj med najslabšimi v državi*. Enaka ugotovitev velja tudi za rezultate reelekcije, pri čemer je treba poudariti, da je celo med novimi direktorji slovenskih podjetij mnogo manj kadrov z visoko in višjo izobrazbo kot v drugih republikah. Zato veljajo vse dosedanje ugotovitve o prihodnjih nalogah kadrovske politike v podjetjih še toliko bolj prav za našo republiko.

Večja tradicija slovenskih podjetij z ustaljeno zasedbo vodilnih kadrov se namreč kaj lahko sprevrže v resno oviro prizadevanj za sodobnejšo organizacijo naše proizvodnje. V slovenskih podjetjih je struktura delavcev v neposredni proizvodnji sicer ugodnejša kot na drugih območjih države, saj pri kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcih presegamo jugoslovanska povprečja. Pri voditeljih in organizatorjih proizvodnje, tj. pri kadrih z višjo in visoko izobrazbo, pa je položaj povsem nasproten. To velja še zlasti za industrijo kot najpomembnejšo panogo slovenskega gospodarstva. V posameznih industrijskih strokah, ki naj bi v prihodnje pomenile podlago razvoja naše proizvodnje, je bilo namreč konec l. 1964 na 1000 zaposlenih precej manj kadrov z visoko izobrazbo, kot znašajo jugoslovanska povprečja. Ta primerjava je razvidna iz naslednjega pregleda: (Glej razpredelnico na strani 1542.)

Toliko slabša »intelektualna podkovanost« slovenske proizvodnje v primerjavi s proizvodnjo na drugih območjih države je še bolj nerazumljiva zato, ker je v strukturi prebivalstva Slovenije delež oseb z visokošolsko izobrazbo najvišji v državi. Ob popisu prebivalstva v l. 1961 je bilo namreč na 10.000 prebivalcev v Sloveniji v gospodarstvu in negospodarstvu zaposlenih 80 oseb z visokošolsko izobrazbo, povprečno v vsej državi pa le 61. To pa pomeni, da sicer imamo boljši intelektualni potencial, vendar pa se ga nam ni posrečilo ustrezno vključiti v proizvodnjo. Čeprav na ta pojav nedvomno vplivajo tudi drugi dejavniki (še zlasti relativno višja razvitost družbenih služb v Sloveniji), pa del krivde prav gotovo zadene tudi dosedanjo kadrovsko politiko v podjetjih.

Pri tem lahko toliko večjo skrb vzbuja dejstvo, da takšna kadrovska politika ne prevladuje samo v majhnih podjetjih s primitivno organizacijo proizvodnje, ampak je značilna tudi za nekatera večja podjetja. Iz razpoložljivih statističnih

	Število kadrov z visoko izobrazbo na 1000 zaposlenih	
	SFRJ	SRS
Industrija	15	11
— elektroenergija	27	25
— premog	10	7
— črna metalurgija	21	12
— barvasta metalurgija	19	16
— kovinska	17	12
— elektro	28	15
— kemična	42	30
— lesna	7	6
— papirna	14	10
— tekstilna	4	4
— usnjarsko-obutvena	4	4
— živilska	8	9

Vir: SGJ-66, str. 163 in 177 ter Statistično gradivo SR Slovenije, št. 5, Industrija 1959-64, str. 9.

podatkov⁹ je npr. razvidno, da ob koncu leta 1965 od skupno 474 industrijskih podjetij ter industrijskih obratov neindustrijskih organizacij 145 enot ni zaposlovalo nobenega delavca z visokošolsko izobrazbo. Med njimi je bilo 13 organizacij, ki so zaposlovale 250 do 500 delavcev in celo 6 organizacij s 500 do 1000 delavci. Še slabši je položaj glede ekonomskega kadra in kadrov z višjo izobrazbo. Skoraj polovica vseh industrijskih podjetij sploh ni imela zaposlenih diplomiranih ekonomistov, v okoli 180 industrijskih organizacijah pa ni bilo nobenih kadrov z višjo izobrazbo. Tudi pri tem ni šlo le za manjša podjetja.

Na takšno kadrovsko politiko slovenskih podjetij med drugim nedvomno vpliva tudi razmeroma nizka strokovnost njihovih direktorjev ter nekaterih drugih vodilnih kadrov. S takšno kadrovsko politiko pa bodo naša podjetja prav gotovo začela resno zaostajati v svojem razvoju, saj ne bodo zmožna sprejemati sodobnih tehničnih dosežkov in vpeljavati racionalnejših organizacijskih rešitev, ki so vsekakor prvi pogoj za uspešno uveljavitev v konkurenčnem boju na domačem in svetovnem trgu. *Tolikokrat omenjena nujnost modernizacije slovenske industrije se mora torej začeti predvsem v kadrovski politiki.* Šele z izboljšano strukturo strokovnih

⁹ Zavod SR Slovenije za statistiko, obdelava letnega poročila industrijskih podjetij, obrazci IND — 21/65.

kadrov bo precej naših podjetij sploh sposobnih ugotoviti, v kakšno smer naj se razvijajo, kje so možnosti za izvoz, kooperacijo in specializacijo ter kakšna modernizacija proizvodnih naprav jim je za realizacijo teh programov dejansko potrebna. Vsekakor pa bo treba premike v kadrovski strukturi začeti pri direktorjih in drugih vodilnih kadrih v podjetjih. *Zato je uspeh prihodnjih dveh reelekcij še zlasti v Sloveniji bistvenega pomena za ves naš razvoj v naslednjem obdobju.*

4. Neogibnost nadaljnjih izpopolnitev sistema reelekcije

Analiza pglavitnih vzrokov, ki so vplivali na neuspeh letošnje reelekcije, že sama po sebi poraja vrsto predlogov za izboljšanje postopka in tudi splošne družbenopolitične klime ob prihodnjih reelekcijah. V nadaljevanju navajamo le nekatere od teh predlogov, številni drugi pa se bodo nedvomno izoblikovali v naslednjih razpravah.

Družbenopolitične sile bi vsekakor morale sprejeti *jasna stališča o kadrovski politiki* glede vodilnih delovnih mest v družbi sploh in še posebej v gospodarstvu. Po našem mnenju *bi glede direktorjev podjetij* kazalo sprejeti načelo, da morajo imeti (z izjemo najmanjših podjetij v gostinstvu in obrti) najmanj *srednješolsko izobrazbo, direktorji srednjih in večjih podjetij pa brez izjeme dokončano višjo ali visoko šolo*. S tem bi kazalo seznaniti samoupravne organe, v primernem roku pred naslednjimi reelekcijami pa sprožiti tudi široko javno kampanjo v podporo takim stališčem.

Ob letošnji reelekciji je bilo javno mnenje v pripravah na reelekcijo na splošno premalo rabljeno, pa čeprav je javnost z velikim zanimanjem spremljala reelekcijo in njene rezultate. Zato bi bilo verjetno koristno, da se v temeljni zakon o volitvah delavskih svetov vnese določba, *da mora biti objavljen ne samo razpis, ampak tudi rezultati reelekcije*. Podjetja naj bi objavila imena kandidatov z osnovnimi podatki o njihovi strokovnosti (šolska izobrazba, praktične izkušnje itd.) in izpolnjevanju drugih pogojev iz razpisa, hkrati pa tudi ime kandidata, ki je bil imenovan za direktorja. To prakso bi kazalo uveljaviti tudi pri vseh neuspešnih razpisih, tj. v primerih, ko je delavski svet zavrnil kandidate, ki jih je predlagala razpisna komisija. Vsi dejavniki, ki odločajo o reelekciji, bi se s tem znašli pod določenim pritiskom javnega mnenja.

S spremembo ustreznih predpisov bi bilo nadalje *treba zagotoviti bolj precizne razpisne pogoje*. To velja še zlasti za strokovno izobrazbo, glede katere morajo iz razpisov izgi-

niti številne stopnje, kombinirane z daljšo ali krajšo prakso. V razpisu naj bi bila navedena samo tista stopnja izobrazbe in tolikšne praktične izkušnje, kolikor je po mnenju samoupravnih organov obojega potrebno za zasedbo zadevnega vodilnega položaja. Šele če prvi razpis ne bi uspel, naj bi ponovni razpis upošteval kot pogoj tudi naslednjo nižjo stopnjo izobrazbe.

Preprečiti bo tudi treba časovno koncentracijo razpisov v zvezi z reelekcijo. To bi bilo mogoče doseči tako, da bi občinske skupščine v sporazumu z delovnimi organizacijami zagotovile enakomerno razpisovanje direktorskih in drugih vodilnih mest na svojem območju skozi daljše razdobje, npr. poldrugo leto. Tak ukrep je čisto tehnične narave, potreben pa bi bil samo ob prvi reelekciji. Pristojnost občinskih skupščin za določanje rokov za prvo reelekcijo je utemeljena zlasti zato, ker bi se samo tako lahko zanesljivo izognili časovni koncentraciji razpisov na določenem ožjem območju (v občini), hkrati pa tudi koncentraciji razpisov v podjetjih iste stroke na širšem območju (npr. v republiki).

Zelo pomembno je tudi *izboljšanje strokovne sestave razpisnih komisij*, zlasti kvalifikacije tistih njihovih članov, ki jih imenujejo občinske skupščine. Zaradi varstva zakonitosti bi moral biti v razpisni komisiji *obvezno sodnik*, prav tako pa bi bilo treba sprejeti vanjo tudi *ugledne strokovnjake* (npr. predstavnike strokovnih društev, inštitutov, fakultet in višjih šol itd.).

In končno, v zakonu bi bilo treba določiti, da je *glasovanje na delavskem svetu tajno*, zlasti tedaj, kadar se glasuje o kandidatih, ki so že člani delovnega kolektiva. S tem bi se verjetno najlaže izognili raznim poznejšim pritiskom vodilnih delavcev na posamezne člane delavskega sveta, ki so glasovali proti njihovi kandidaturi.

Vsi ti predlogi v bistvu ne zadevajo osnovnih načel reelekcije, kakršna določa zakon. Vsekakor pa pomenijo nujne izpopolnitve v sistemu reelekcije, ki izvirajo iz izkušenj ob letošnji neuspeli reelekciji. Kot je bilo v teh razmišljanjih že tolikokrat poudarjeno, morata namreč naslednji reelekciji dejansko povzročiti temeljito spremembo v dosedanji strukturi vodilnih kadrov v naših delovnih organizacijah. Za izpolnitev te naloge, od katere je v dobršni meri odvisna tudi uspešnost vsega našega gospodarjenja v prihodnjem obdobju, pa bo seveda treba ustrezno izboljšati tudi reelekcijski postopek in ob reelekciji še zlasti ustvariti primerno družbenopolitično klimo, ki naj na vodilna mesta dejansko pripelje strokovno usposobljene kadre.

LOJZE SOČAN

Koncentracija slovenske industrije in izvoz

Ena izmed pomembnih značilnosti izvoza SR Slovenije je to, da je zelo usmerjen v države s konvertibilno valuto; ta težnja se v zadnjih letih nenehno krepi, tako da smo lani izvozili na konvertibilne trge že 64,6% našega izvoza. Pri tem se je od leta 1960 do 1965 izvoz povečal za 235% (od 79 milijonov na 188 milijonov \$), uvoz pa v istem obdobju za 174% (od 110 milijonov na 193 milijonov \$). V jugoslovanskem izvozu se je v tem obdobju delež Slovenije povzpел s 13,8% na 16,9%, v jugoslovanskem uvozu pa s 13,5% na 14,9%. Vprašati se moramo, ali je tudi v prihodnje realno pričakovati v zunanji trgovini naše republike podobno dinamiko, kot je bila dosedanja. S tega stališča je nujno natančneje analizirati nekatere značilnosti in glavne osnove za obseg in dinamiko izvoza Slovenije. Na podlagi teh ugotovitev bo mogoče dokaj zanesljivo sklepati, ali je sedanje izredno povečevanje izvoza naše republike predvsem posledica gospodarskih ukrepov na tem področju ali pa ta proces že prinaša s seboj tudi realne osnove za še obsežnejše, trdnejše in trajnejše vključevanje v mednarodno delitev dela.

a) Nekatere značilnosti slovenskega izvoza

Zaradi skromnejših naravnih bogastev in pomanjkanja velikih, predvsem v izvoz usmerjenih zmogljivosti Slovenija nima na voljo izvoznih predmetov velike vrednosti. Kljub temu pa je mogoče zapaziti manjše število posameznih proizvodov ali pa sorodnih proizvodnih skupin, katerih vrednost izvoza presega 5 ali pa celo 10 milijard starih dinarjev

(v letu 1965), obenem pa je opaziti pri njihovem izvozu v zadnjih letih tudi večjo stalnost. Sem spadajo: živo srebro (8,4)¹, različne stopnje predelave svinca, cinka, aluminija (9,0), steklena in emajlirana posoda (4,4), vagoni in avtomobili (10,8), električni motorji (2,0), žagan les (9,9), lesna galanterija in pohištvo (16,5), tkanine, pletenine in konfekcija (16,5), obutev (6,3), v kmetijstvu pa živina (13,1) in hmelj (6,0). V večini primerov je prikazani obseg izvoza raznih proizvodnih skupin rezultat velikega števila podjetij, le redko gre za enega samega izvoznika ali manjše število izvoznikov. Taki primeri so v barvasti metalurgiji, pri izvozu avtomobilov in vagonov, električnih motorjev itd.

V strukturi slovenskega izvoza je moč opaziti pomembnejše spremembe šele v malo daljšem obdobju, vsekakor pa za to zadostuje obdobje zadnjih desetih let.

V tem času se je v našem izvozu bistveno zmanjšal delež, pa tudi absolutni obseg izvoza nepredelanih kovin (svinec, cink) in lesa, ki je bil v začetku petdesetih let jedro našega izvoza, močno pa se je povečal izvoz srednje in končne obdelave (pohištvo, tekstil, obutev, proizvodi kovinsko predelovalne in elektroindustrije, barvaste metalurgije). Ne glede na to pa je bil naš izvoz še zmerom v pretežni meri vezan na zahodnoevropske in ameriške trge, in ta težnja se v zadnjih letih celo krepi.

Kljub temu da je splošna podoba regionalne usmerjenosti kot tudi posameznih izvoznih grupacij ugodna, se nam pokaže problematika našega izvoza dosti bolj zamotana že takoj, če spremljamo gibanje izvoza po državah kot tudi po posameznih mesecih. Tu izginejo skoraj vse prej ugotovljene zakonitosti. Tako se razen redkih primerov (npr. v izvozu barvaste metalurgije, lesa, hmelja, električnih motorjev — ravno zato je ta skupina vzeta za zgled, deloma pohištva, živine...) obseg posameznih vrst izvoza po državah iz leta v leto močno spreminja, še jasneje pa se izvoz pokaže kot naključen, če spremljamo naš izvoz po državah in po mesecih. Ta močna regionalna razpršenost in nestalnost našega izvoza dokazuje, da se naše gospodarstvo tako po kakovosti (stabilnost in trajnost poslovnih vezi) kot tudi po količini (sam obseg posameznih izvoznih presežkov) šele začenja resnično vključevati v mednarodno delitev dela².

¹ Število v oklepaju pomeni izvozno vrednost v letu 1965 v milijardah starih dinarjev.

² Taki sklepi, temelječi na analizi problematike samo naše republike, bi bili lahko dvomljivi, če bi to ne bilo ravno tako značilno tudi za celotno gospodarstvo SFRJ.

S tem v zvezi je treba opozoriti na problematiko razmerja med obsegom izvozne in obsegom uvozne menjave Slovenije s konvertibilnim področjem. Naša trgovinska bilanca s konvertibilnim področjem je bila v prejšnjem letu aktivna, medtem ko je bila s področjem SEV močno pasivna. Takšno razmerje je sicer v določeni meri odsev kvalitete blaga, vendar pa bi bilo nerealno postavljati enake principe regionalne usmerjenosti za vse industrijske dejavnosti. Zato bi bila aktivna v menjavi s konvertibilnim področjem zaželena ali pa celo potrebna, v kolikor bi osnovo naše industrije predstavljala lahka predelovalna industrija z osvojeno osnovno tehnologijo. (Npr. lesna, obutvena, tekstilna, živilska, v določeni meri tudi barvasta metalurgija...) Ker pa centralno vlogo v slovenski industriji že sedaj zavzemajo moderne industrijske panoge s kovinsko, kemično in elektroindustrijo in ker bodo v prihodnje le-te po predvidevanjih še povečale svoj delež v strukturi proizvodnje, bi na sedanji stopnji razvoja zahteva po aktivni v njihovi menjavi s konvertibilnim področjem povzročala prej nasilno izključevanje, kot pa pospešeno vključevanje v mednarodno delitev dela. Za podobne vrste industrij je tudi v razvitem svetu značilen velik izvoz in uvoz, naši industriji te vrste pa bo potreben zadosten uvoz s konvertibilnega področja tako zaradi uvajanja sodobne tehnologije kot tudi zaradi kakovosti proizvodov, predvidenega razvoja kooperacije in podobnega

Lastnosti, kot so pomanjkanje stalnih izvozno usmerjenih zmogljivosti; redki primeri specializacije v izvoznem in domačem asortimentu, majhne izvozne vrednosti, so postale še toliko bolj pereče s tem, da je naša država postala redna članica GATT³. Če bo že naša država obvezana privoliti v določene koncesije drugim članicam, tako da bo znižala carine vsem članicam GATT ali jih vsaj izenačila z njihovimi, je važno, da bo hkrati sposobna izkoristiti koncesije svojih partnerjev, ki bodo ravno tako znižali carine našemu izvozu na isto raven, kot je v veljavi za vse druge članice. To pomeni, da bodo naše koristi od tega, da smo prestopili v GATT, toliko večje, kolikor večji in stalnejši bo naš izvoz tistih predmetov, za katere se nam bo posrečilo doseči znižanje carin pri uvoznih, članicah GATT. Zato je to dodatni dejavnik, ki narekuje v našem gospodarstvu pospešeno specializacijo, stalnejšo izvozno usmerjenost in večanje izvoznih vrednosti posameznih blagovnih postavk,

³ GATT: splošni sporazum o carinah in trgovini.

sicer je pričakovati, da bi, če bi še nadalje delali po dosedanjem načinu pri izvozu in obdržali dosedanji obseg izvoznih presežkov, kljub priključitvi v GATT ne mogli uspešno osvajati tujih trgov.

b) Osnove nadaljnjega povečevanja našega izvoza

Kljub temu da je bila dosedanja izvozna dinamika tako Slovenije kot Jugoslavije odvisna predvsem od notranjega gospodarskega razvoja, od obsega proizvodnje in izvoznih presežkov ter njihove kakovosti, pa je treba poudariti, da sodobna svetovna trgovina dobiva nove značilnosti, ki se jim bo treba čimprej prilagoditi.

Deloma je treba pripisati tudi razvoju regionalnih organizacij držav, da je izvoz blaga danes samo ena izmed oblik svetovne trgovine, vse pomembnejše pa postajajo med oblikami zunanjetrgovinskih odnosov med državami mednarodna kooperacija (tudi integracija), izvajanje inženiringov, razne oblike izvoza kapitala, izvoz znanstvenih dosežkov v obliki patentov, licenc, stalnih storitev ali medsebojnega sodelovanja na področju razvoja in podobno. Prav zato bi bilo škodljivo določati stopnjo vključevanja v svetovno delitev dela samo na podlagi izvoza obstoječih presežkov, ne da bi hkrati jasneje ocenili stalnost kot tudi predvideni obseg in način plasiranja našega blaga in storitev na svetovne trge v prihodnosti.

Ker pa je naš izvoz s svojimi značilnostmi kar najbolj odvisen od strukture in obsega proizvodnje, moramo, ko ugotavljamo, da značilnosti našega izvoza povečini ne ustrezajo sodobnemu načinu vključevanja v mednarodno delitev dela, iskati vzroke in tudi pot, po kateri bomo reševali obstoječe stanje, predvsem v sami proizvodnji, še posebno pa v dejavnostih z močnejšo izvozno usmerjenostjo.

Poglavitna in splošna značilnost industrijskih vej, ki dajejo pretežno večino izvoza naše republike, je izredno nizka stopnja koncentracije proizvodnje. To velja za lesno, tekstilno in kovinsko predelovalno industrijo in industrijo obutve, medtem ko je edina izjema barvasta metalurgija. Meja koncentracije — 1 milijarda starih dinarjev letne realizacije — pomeni danes najnižjo stopnjo, ko je sploh mogoče govoriti o kakršni koli koncentraciji, možnostih izvoza in uvajanju sodobnejših načinov proizvodnje. Kljub temu ne dosega letne realizacije 1 milijarde dinarjev skoraj $\frac{2}{3}$ podjetij lesne industrije, skoraj polovica podjetij

tekstilne industrije in industrije obutve, $\frac{3}{5}$ živilske industrije in polovica podjetij kovinsko predelovalne industrije. Razen redkih izjem je izvozna usmerjenost majhnih podjetij kar se da neizrazita, poleg tega pa je izvoz nestalen in ne pomeni za nobeno tako podjetje življenjske nujnosti, kajti dosedanje nezadovoljeno domače povpraševanje je preneslo skoraj vsakršno kakovost in cene.

Zaradi višje stopnje koncentracije v nekaterih drugih industrijskih vejah, kot so črna in barvasta metalurgija, elektroindustrija, papirna industrija, bi bilo mogoče zagovarjati mnenje, da stopnja koncentracije ne vpliva na izvozno usmerjenost (odstotek izvoza v skupni realizaciji) zaradi različnih tehnoloških in drugih proizvodnih možnosti v posameznih industrijskih vejah.

Odgovor na vprašanje, ali stopnja koncentracije vpliva na stopnjo izvoza, je torej treba iskati v splošni zakonitosti, ki jo je mogoče ugotoviti z analizo razmerja med obsegom proizvodnje in obsegom izvoza pri vseh slovenskih podjetjih skupaj razen energetike. Če je odstotek izvoza pri vseh manjših podjetjih nižji od poprečja, pri večjih podjetjih pa občutno višji, je mogoče trditi, da je stopnja koncentracije eden izmed pglavitnih pogojev za uspešno vključevanje v svetovno delitev dela.

c) Odbisnost izvoza od stopnje koncentracije proizvodnje

Koncentracija družbenega bruto produkta in izvoza slovenske industrije je izračunana s pomočjo Lorenzovega grafikona za vsa industrijska podjetja v Sloveniji. Všteta niso podjetja energetike zaradi izredno nizkega deleža zunanje trgovine v skupni realizaciji, kot tudi zaradi drugačnih zakonitosti vključevanja energetske podjetij v zunanjo trgovino. Tako je Lorenzov grafikon zajel 387 podjetij. Podjetja so razvrščena po velikosti v tri skupine, in sicer glede na obseg letne realizacije. V prvo skupino spadajo najmanjša podjetja z letno realizacijo pod eno milijardo starih dinarjev, v drugo, srednjo skupino spadajo podjetja z letno realizacijo od 1 do 5 milijard starih dinarjev, v tretji skupini pa so zajeta največja podjetja z več kot 5 milijardami dinarjev letne realizacije. Delež vsake posamezne skupine v skupnem številu podjetij je prikazan na spodnji skali Lorenzovega grafikona. Kar 57,6% vseh slovenskih podjetij (223) spada v skupino najmanjših podjetij, 30,5% ali 115 je podjetij srednje velikosti, medtem ko

samo 11,9% (46) največjih podjetij presega letno realizacijo v znesku 5 milijard starih dinarjev.⁴

Oglejmo si grafikon in razpredelnico na str. 1551:

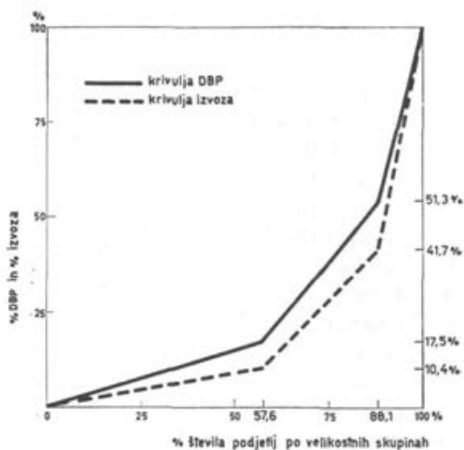
Leva, navpična lestvica označuje delež DBP in izvoza vsake od omenjenih treh skupin podjetij v celotnem DBP in izvozu vseh 387 podjetij, ki smo jih upoštevali. Iz grafikona je videti, da 57,6% celotnega števila podjetij (najmanjša) doseže samo 17,5% skupne realizacije in le 10,4% celotnega izvoza Slovenije; 30,5% srednjih podjetij doseže 36,8% DBP in 31,3% izvoza, samo 11,9% največjih podjetij pa doseže 45,7% celotnega DBP in kar 58,3% izvoza naše republike.

Še jasnejša je podoba o deležu posameznih skupin, v DBP in izvozu, če ga izračunamo na podlagi kumulative. Najmanjša in srednja podjetja (88,1% števila vseh podjetij) ustvarja 54,3% celotnega DBP in samo 41,7% izvoza, kar pomeni, da skoraj $\frac{9}{10}$ vseh naših podjetij daje samo dobri $\frac{2}{5}$ izvoza Slovenije ali da samo dobra desetina podjetij daje večji del slovenskega izvoza.

Vsekakor pa je največjega pomena primerjava deleža DBP in izvoza vsake skupine s celotnim DBP in izvozom. Pri najmanjših podjetjih je delež izvoza kar za 7,1% (17,5 — 10,4) manjši od deleža DBP, medtem ko je pri podjetjih srednje velikosti delež izvoza za 5,5% (36,6 — 31,1) manjši od deleža DBP. In nasprotno: pri največjih podjetjih je delež izvoza kar za 12,6% večji od deleža DBP. Ti odnosi jasno kažejo, da najmanjša podjetja najmanj sodelujejo v zunanji trgovini. Isto, samo v manjši meri, je mogoče trditi tudi za podjetja srednje velikosti, ki se ravno tako podpoprečno vključujejo v zunanjo trgovino. Pravo nasprotje najmanjših in srednjih podjetij pa so največja podjetja, saj njihov delež močno presega poprečni delež naših podjetij v zunanji trgovini.

Kljub nekaterim izjemam, tako po podjetjih kot po panogah, izhaja iz prikazanega Lorenzovega grafikona, da je koncentracija izvoza večja od koncentracije DBP in da velikost podjetja odločilno vpliva na izvoz. Zato lahko na sedanji stopnji industrijskega razvoja Slovenije velja za zakonitost, da so naša največja podjetja najbolj vključena v mednarodno delitev dela kot tudi da imajo najboljše možnosti za nadaljnje, še intenzivnejše vključevanje v zunanjo trgovino.

⁴ Po mednarodnih merilih bi bilo mogoče uvrstiti med večja podjetja vsaj podjetja z letno realizacijo nad 50 milijonov dolarjev. Po takem merilu bi bili lahko uvrščeni v skupino največjih podjetij samo železarna Jesenice in Iskra.

Vir: Podatki SDK

Lorenzov grafikon koncentracije DBP in izvoza za industrijska podjetja Slovenije (za leto 1965)

Struktura števila podjetij, DBP in izvoza po skupinah industrijskih podjetij SR Slovenije (razvrščenih glede na velikost) za leto 1965:

v %

	Majhna podjetja	Srednja podjetja	Velika podjetja	Skupaj
Štev. podjetij	57,6	30,5	11,9	100,0
Kumulativa	57,6	88,1	100,0	100,0
DBP	17,5	36,8	45,7	100,0
Kumulativa	17,5	54,3	100,0	100,0
Izvoz	10,4	31,3	58,3	100,0
Kumulativa	10,4	41,7	100,0	100,0

VIR:

Podatki SDK

Majhna podj. (obseg letne realizacije pod 1 milijardo S din)

Srednja podj. (obseg letne realizacije 1 do 5 milijard S din)

Velika podj. (obseg letne realizacije nad 5 milijard S din)

Te ugotovitve potrjuje tudi izračunani koeficient koncentracije, ki znaša za družbeni bruto produkt 0,497, za izvoz pa 0,613.⁵ Primerjava izračunanih koeficientov z nekaterimi podobnimi koeficienti koncentracije, predvsem razvitejših držav, pokaže, da je koncentracija v slovenski industriji in njenem izvozu še pod povprečjem.

Kljub tej zakonitosti, namreč splošni intenzivnejši usmeritvi velikih podjetij v zunanjo trgovino (to pomeni, da izvažajo večji delež proizvodnje), kar velja v skoraj enaki meri za vse industrijske panoge v naši republiki, pa je sama stopnja koncentracije tako v proizvodnji kot v izvozu posameznih industrijah dokaj različna. Zato je koristno, še posebno zaradi tega, ker pričakujemo, da se bo začela koncentracija proizvodnje in izvoza večati, da analiziramo stopnjo koncentracije izvoza po posameznih industrijskih panogah v Sloveniji. Tehnično je proces ugotavljanja in primerjave koncentracije olajšan, pa tudi nazornejši, če upoštevamo samo podjetja z letno realizacijo nad 5 milijard starih dinarjev. Tako so panoge razvrščene v posamezne skupine glede na to, kakšen odstotek izvoza posamezne panoge dajejo samo največja podjetja.

Samo v črni in barvasti metalurgiji ter industriji gume dajejo največja podjetja nad 90% vsega izvoza posamezne panoge. Od 80% do 90% izvoza prispevajo največja podjetja v elektroindustriji, industriji gradbenega materiala, papirni in živilski industriji, od 50% do 80% izvoza pa največja podjetja kovinsko predelovalne in industrije obutve. Med panoge, kjer največja podjetja prispevajo manj kot 50% izvoza, spadata kemična industrija (39,0%) in tekstilna industrija (45,5%). Najnižji delež v izvozu panoge pa imajo največja podjetja lesne industrije, saj znaša le-ta samo 17,9%.

Med panoge, kjer ustvarjajo pretežni del izvoza srednja podjetja (z realizacijo od 1 do 5 milijard starih dinarjev), spadajo nekovine s 74%, lesna industrija s 63% in tekstilna industrija z 48% celotnega izvoza srednjih podjetij.

Razen redkih izjem prispevajo najmanjša podjetja v vseh panogah samo nekaj odstotkov izvoza. Najvidnejše izjeme pa so kemična industrija, kjer najmanjša podjetja dajejo kar 26,5% izvoza, zatem nekovine s 26%, industrija

⁵ Koeficient koncentracije se meri od 0 do 1. Koncentracija bi bila 0, če b vsako podjetje imelo enak obseg realizacije in izvoza, 1 pa bi dosegla, če bi bila celotna realizacija in izvoz skoncentrirana v enem samem podjetju. Sedanja koncentracija v naši industriji je v primerjavi z razvitejšimi državami občutno pod povprečjem.

gradbenega materiala z 19,7% in lesna industrija z 18,3% deleža najmanjših podjetij v skupnem izvozu panoge.

Iz tega pregleda vidimo, da je v nekaterih naših panogah, ki so zelo usmerjene k izvozu, koncentracija proizvodnje izredno nizka, kar velja predvsem za lesno, kemično in tekstilno industrijo. Stanje ni dosti boljše tudi v kovinsko predelovalni industriji in v industriji obutve. Vsekakor je mogoče reči, da koncentracija ni zadovoljiva v panogah, kjer največja podjetja, ki v poprečju izvažajo za $\frac{1}{8}$ več proizvodnje kot manjša podjetja, ne dosežejo $\frac{3}{4}$ izvoza panoge. Med take pa spadajo razen barvaste metalurgije in živilske industrije vse naše industrije, ki so močnejše usmerjene k izvozu.

Kot torej izredno nizka stopnja koncentracije slovenske industrije, in to še posebno zaradi svojega vpliva na izvoz, na sedanji stopnji razvoja precej ovira pospešeno vključevanje našega gospodarstva v svetovno trgovino, tako hkrati takšno stanje nakazuje, kako je treba reševati to problematiko. Predvsem je pomembno dejstvo, da težav pri izvozu ni mogoče reševati ad hoc, kot tudi, da je problematika izvoza, predvsem pa še sistematičnega vključevanja v mednarodno trgovino, kar najtesneje povezana s proizvodnjo. Že samo ta vidik medsebojne odvisnosti izvoza in proizvodnje, temelječ na stopnji koncentracije, opozarja, kako številni so problemi, ki zavirajo proizvodnjo samo, še bolj pa izvoz, in kar je pglavitno, zamegljujejo jasnejšo izvozno usmeritev in onemogočajo odločitve o tem, katere gospodarske ali administrativne ukrepe bi bilo primerno izvesti, da bi povečali izvoz do prave meje.

Med problemi, ki so v zvezi z nizko stopnjo koncentracije in ki zelo zavirajo močnejše vključevanje naših podjetij v izvoz, je na zelo važnem mestu preširok asortiment. Deloma je tega kriv še obrtniški način proizvodnje, zato ni čudno, da je preširok asortiment značilen predvsem za majhna podjetja. Kjer pa je tudi pri večjih podjetjih ta problem še zmerom pereč, je to včasih posledica kvantitativnega večanja proizvodnje zaradi konjunktore, posledica neorganizirane politike razvoja, zelo pogosto pa tudi posledica finančne nesposobnosti podjetja, da bi uvedlo nove tehnološke postopke ali sploh moglo za to dobiti potrebna, v največ primerih seveda devizna sredstva. Pri vsem tem je dosedanja gospodarska politika disparitetnih cen, ki so jih večinoma določali administrativno, vse prej kot spodbujala podjetja k dolgoročni razvojni politiki.

S problemom asortimenta in koncentracije je tesno povezana nizka stopnja specializacije naših podjetij, pa tudi posameznih panog. Tako je v Sloveniji veliko objektov z enakim proizvodnim asortimentom, usmerjenim predvsem na jugoslovanski trg, čeprav bi res ugodne zmožljivosti enega samega objekta bile nujno vezane tudi na stalen izvoz. Čim večji bo v prihodnje obseg naše nespecializirane proizvodnje in čim počasnejši bo proces kooperacije in integracije, tem šibkejša temelja bo imel naš izvoz za nadaljnje stabilno povečevanje, in to ne glede na to, če se bo obseg proizvodnje večal.

Ne samo da splošna nizka stopnja koncentracije onemogoča razvojno in raziskovalno delo v vseh manjših podjetjih, ampak v veliki večini slovenskih podjetij tudi ni mogoče uvesti in sistematično zasledovati niti osnovnih kazalcev poslovnega uspeha in rentabilnosti po posameznih proizvodih, kaj šele spremljati strukturo stroškov posameznih izdelkov. Da brez jasnejših kalkulacij ni mogoče računati z izvozom, je popolnoma razumljivo, kajti tudi če takšne proizvode prek izvoznih podjetij plasiramo na tujem trgu, je škoda zaradi nizke produktivnosti, ki jo ima podjetje zaradi nižjega dohodka, lahko večja kakor učinek iztrženih deviz.

Ravno zaradi silno pisane problematike, ki jo povzročajo razdrobljenost slovenske industrijske proizvodnje in različni vplivi na izvozno dejavnost, ni mogoče pričakovati, da bi enake spremembe v proizvodnji (npr. večanje zmožljivosti, specializacija, dinamika večanja proizvodnje) enako vplivale na izvoz.

Prav zato bo v nekaterih dejavnostih pozitivno vplivalo na večanje izvoza že samo povečanje proizvodnje (npr. nekatere dejavnosti nekovinske ali živilske industrije), medtem ko je na splošno mogoče pričakovati uspešnejši in stalnejši izvoz šele, če se bodo povečale zmožljivosti zaradi novih tehnoloških postopkov in novih načinov proizvodnje (npr. kovinsko predelovalna, kemična in elektroindustrija). Nadalje je mogoče pri nekaterih panogah pričakovati, da bo na izvoz koristno vplivala višja stopnja obdelave (npr. v barvasti, pa tudi v črni metalurgiji). Pospešeni razvoj kooperacije, tako domače kot s tujimi partnerji, bi brez dvoma zelo ugodno vplival predvsem na sodobne industrije, temelječe na predelavi kovin. V nekaterih panogah pa je mogoče pričakovati, da bi se izvozni rezultati kaj hitro izboljšali, obenem pa utrdile izvozne perspektive že samo z večjim obsegom podjetij in s tem v zvezi z načelnejšo in

bolj strokovno politiko podjetja (npr. v lesni, kemični industriji...).

Popolnoma zanesljivo pa je mogoče trditi, da nizka stopnja koncentracije, pri sedanji dinamiki razvoja tehnologije in večanja produktivnosti v svetu, zavira splošno stopnjo gospodarskega razvoja in preprečuje našim podjetjem, da bi dohajala svetovno tehnologijo in nanjo vezane načine proizvodnje; s tem pa so majhna podjetja obsojena na nižjo stopnjo produktivnosti in rentabilnosti. Kljub temu da bi bilo koristno proučiti, kakšna je akumulativnost majhnih, srednjih in velikih slovenskih podjetij (ne glede na različne proizvodne možnosti in administrativno določanje cen), pa je spričo sedanje nizke stopnje koncentracije v slovenski industriji pomembnejši kazalec abosultni obseg akumulacije posameznih podjetij. To pomeni, da pri skoraj 90% malih podjetij niti ni predvsem pomembno to, ali predstavlja njihova akumulacija večji ali manjši delež realizacije v primerjavi z velikimi podjetji. S tem v zvezi je pglavitni problem, koliko naših podjetij lahko vsako leto vložijo v svoj poslovni sklad določeno minimalno finančno vsoto, ki bo podjetju omogočila, da vsaj začne razvijati tehniko, tehnologijo, raziskovalno delo itd.

Če vemo, da mora na leto priteči v poslovni sklad vsaj polovica milijarde starih dinarjev, ker to podjetju še omogoča razširjeno reprodukcijo z vsaj postopnim uvajanjem nove tehnologije in sodobnejših proizvodnih procesov, potem vidimo, da temu kriteriju ustrezajo pretežno samo naša največja podjetja (z več kot 5 milijardami realizacije). Kljub temu pa dejstvo, da samo 10% naših podjetij lahko zagotovi ta minimum akumulacije, opozarja na to, da približno samo $\frac{2}{5}$ naše proizvodnje lahko resneje računata tudi z izboljševanjem in modernizacijo proizvodnega procesa. Za druge $\frac{3}{5}$ proizvodnje, in to so večidel manjša in srednja podjetja, pa je zelo težko pričakovati bistvene spremembe v proizvodnih zmogljivostih, pa četudi bi bila stopnja akumulacije enaka ali pa celo višja kot pri velikih podjetjih. Današnji razvoj v svetu, kjer pospešujejo proizvodnjo v velikih serijah in množično proizvodnjo, povzroča, da se res velike zmogljivosti v največ primerih stalno večajo, vsa manjša podjetja z zastarelim (včasih obrtniškim) načinom proizvodnje pa kljub konjunkturi kratko malo ne zmorejo sama narediti takega kvalitetnega skoka.

Sistem samoupravljanja in občutno znižanje sredstev federacije in političnih skupnosti sploh zahteva, da morajo predsvem podjetja sama skrbeti za svojo razširjeno repro-

dukcijo. Zato je moč pričakovati, da bo hitrost razvoja odvisna predvsem od sredstev gospodarskih organizacij samih. To je razlog več, da se je treba vprašati ne samo, kakšna bo sploh dinamika razvoja, ampak najbrž prej to, ali bo dobra polovica slovenske proizvodnje in večina slovenskih podjetij sploh lahko še obstajala.

Kot je takšna razdrobljenost v slovenski industriji škodljiva, tako bi bilo še veliko bolj škodljivo odlašanje reševanja te problematike. Po vsej verjetnosti je nevzdržno že postavljanje alternative, ali izhajati iz sedanje razdrobljenosti in se po najboljših močeh v takih pogojih vključevati v mednarodno trgovino ali pa razviti (samostojno ali v okviru jugoslovanskega gospodarstva) tiste sektorje in kapacitete, ki bi omogočale optimalno rast družbenega produkta in narodnega dohodka, predvsem pa še izvoza. Če pa je možno na osnovi dosedanje analize trditi, da je realna samo druga alternativa, potem je nadaljnji razvoj slovenske industrije nemogoče ocenjevati in usmerjati samo s predvidenimi poprečji rasti proizvodnje, narodnega dohodka, produktivnosti, izvoza itd. Če sodobna svetovna proizvodnja in zunanja trgovina zahtevata spremenjeno kvaliteto v naših zunanje trgovinskih odnosih, postane na določeni stopnji predvidevanje nadaljevanja dosedanje izvozne dinamike lahko usodno, če nima za podlago vsebinske analize pogojev za naraščanje izvoza. Zaradi tega je potrebno brez odlašanja posvetiti vso pozornost optimalnosti kapacitet, tehnologiji, razvojnemu delu, predvsem pa kompleksnim strokovnim analizam posameznih gospodarskih sektorjev.

Gledano tako, pa postaja bodoče vključevanje našega gospodarstva v svetovno delitev dela zelo resen problem. Glede na to, da povečevanje izvoza ni samo nujnost, ki je v tesni zvezi z višjo stopnjo rasti gospodarstva, z možnostjo uvajanja sodobne tehnologije, večanjem produktivnosti in izboljševanjem kakovosti, ampak da je povečanje industrijskega izvoza kratko malo zakonitost razvijajočega se gospodarstva, je edina alternativa našega gospodarstva nenehno in pospešeno vključevanje v svetovno trgovino. Že sam obseg izvoza na prebivalca Slovenije, ki je znašal za leto 1965 116 \$, opozarja, da mora Slovenija še zelo povečati izvoz, da bi dosegla na prebivalca izvozno vrednost od 250 \$ do 500 \$, ki je značilna za razvite srednje in manjše evropske države.

Da pa bi bil proces povečevanja izvoza nepretrgan in dinamičen, je treba v bližnji prihodnosti med drugim vključiti čim večji delež slovenske proizvodnje močnejše v izvoz.

To pa pomeni, da je skrajni čas za povečevanje koncentracije v slovenski industrijski proizvodnji. Pri tem niti ni tako pomembno, ali naj bi bil poglavitni način koncentracije kooperacija in specializacija ali specializacija v okviru integracije, bistveno je, da posamezne proizvodne enote postanejo čimprej sposobne za modernizacijo in graditev takih zmogljivosti, na podlagi katerih se bodo lahko trajneje vključile v svetovno delitev dela.

Na podlagi ugotovljenih razmerij med stopnjo koncentracije industrijske proizvodnje in izvozom v naši republiki je mogoče reči, da tako zunanji dejavniki sodobne svetovne trgovine kot tudi notranji dejavniki dinamike gospodarske rasti in stopnje izvozne usmerjenosti zahtevajo hiter proces večanja koncentracije naše industrijske proizvodnje.

Zaradi tega je treba razumeti z vključevanjem v mednarodno delitev dela veliko širše gospodarske procese in ne samo povečevanje izvoza brez jasnejših perspektiv o tem, kakšna naj bosta v prihodnje spričo možnosti dinamika rasti in stalnost našega izvoza. Sodobna svetovna delitev dela predstavlja najširše oblike mednarodnega poslovnega sodelovanja, od vedno večjih in stalnejših prelivanj blaga in storitev, mednarodne kooperacije na področju proizvodnje, prodaje, tehnoloških, razvojnih in vseh drugih znanstvenih raziskav do mednarodnih integracij in prelivanja kapitala med državami. Prav zato pa je treba za uspešno in poglobljeno vključevanje v mednarodno delitev dela poznati domače proizvodne in izvozne zmogljivosti ter načine, kako se lahko kar najbolj primerno večajo, po drugi strani pa stalno in sistematično spremljati dinamiko svetovnih trgov. Organizirano raziskovanje svetovnih trgov, ki lahko sistematično usmerja posamezne panoge, podjetja in tudi celotno gospodarstvo v zunanjo trgovino, pa je področje, ki ga bo treba v prihodnje nujno zasnovati. Leta 1962 so bili z ustanovitvijo inštituta za ekonomiko, statistiko in demografijo sicer postavljeni temelji za sistematično proučevanje svetovnih trgov, vendar pa je bilo delo pretrgano zaradi neustreznih objektivnih okoliščin in nerazumevanja do raziskovanja te vrste, ki lahko šele po nekaj letih začne dajati pomembnejše rezultate.

Zaradi sedanjega gospodarskega sistema, v katerem so podjetja poglavitni nosilci razširjene reprodukcije, in pospešenega vključevanja našega gospodarstva v svetovno trgovino pa se naša podjetja ravno na področju zunanje trgovine marsikdaj znajdejo pred nerešljivimi problemi. Zato ni čudno, da so zdaj tudi podjetja sama začela čutiti

potrebo po taki osrednji ustanovi v naši republiki, ki bi sistematično raziskovala probleme na področju zunanje trgovine in svetovnih trgov.

Sistematično in kvalitetno raziskovanje pa ni vezano le na stalno in specializirano spremljanje posameznih gospodarskih sektorjev, kar dajejo slutiti tudi odnosi med avtoritativnimi strokovnimi institucijami in vladno administracijo nekaterih vodilnih ali pa vsaj uspešnih svetovnih izvoznih (npr. Francija, Velika Britanija, Italija, Avstrija itd.). Ne samo da je raziskovalno delo vezano na strokovno odgovornost in javnost stališč; v enakem položaju so tudi gospodarsko politični organi izvrševanja in usmerjanja bodočega razvoja, še posebno, če ne jemljejo ugotovitev strokovnih institucija za osnovo svoje gospodarske politike. Zmanjševanje administrativnih spon, od kontrole cen do raznih zunanjetrgovinskih predpisov, bo vsekakor ustvarjalo take razmere, da bo usmeritev naših podjetij na zunanje trge čedalje bolj usklajena z ustvarjanjem dohodka podjetja. Tak proces bo še veliko bolj zaostril potrebe po raziskovanju svetovnih trgov; zato bi se bilo treba čimprej lotiti organiziranja take službe.

Heidegger — »mislec biti«

Heidegger spada med najspornejše filozofske osebnosti današnjega časa. Sporno je že vprašanje, ali je Heideggerja mogoče brez pridržka šteti za eksistencialista. Sam odločno zavrača ta naziv in imenuje svoj filozofski nazor »mišljenje biti«. Še več: celo izraza filozofija in filozof se mu ne zdita več primerna za označitev njegovega načina mišljenja, ki ga pojmuje kot radikalen prelom z vsem dosedanjim načinom filozofiranja in mišljenja sploh. Vendar je eksistencialna analitika slejkoprej jedro njegovega filozofskega nazora in tudi v drugi fazi svojega miselnega razvoja označuje (človeško) eksistenco kot »prizorišče dogajanja neskritosti biti«, s čimer se uvršča v krog eksistencialno zamišljenih interpretacij človeka in sveta. Nič manj sporno ni vprašanje, kakšno je razmerje med zgodnjimi in poznimi Heideggerjevimi filozofskimi spisi, predvsem med njegovim poglavitnim, a nedokončanim delom »Biti in čas« ter njegovimi kasnejšimi, zlasti po drugi svetovni vojni nastalimi deli. Ali obstoji med njimi notranja kontinuiteta — kakor trdi sam — in so pozna dela le doslednejša in poglobljena izpeljava idej, ki so implicitno vsebovana že v njegovih zgodnjih delih, zlasti v »Biti in času«, ali pa je Heidegger v drugi fazi svojega miselnega razvoja, po slovitem »obratu« (die Kehre) opustil svoje prvotno eksistencialno izhodišče ter v luči ontološke prioritete biti bistveno preinterpretiral svoje dotedanje postavke in stališča (kakor trdijo nekateri odlični poznavalci Heideggerjevega miselnega razvoja, zlasti Löwith in Heine mann)? In dalje: kakšen je odnos med »esoteričnim« in »eksoteričnim« Heideggerjem? Ali so tzv. esoterična (neobjavljena, le ožjemu krogu Heideggerjevih učencev in pristašev dostopna) dela (predavanja o grških filozofih, Descartesu, Leibnizu, Heglu itd.) v resnici neogibno potrebna za

pravilno razumevanje Heideggerjeve filozofske misli — kakor trdijo njegovi najvnetejši pristaši — ali pa služijo le za ustvarjanje mita o Heideggerju? Prav tako sporno je vprašanje Heideggerjevega stila, terminologije in njegovega načina mišljenja sploh. Ali so Heideggerjeve onto-eksistencialne jezikovne konstrukcije le zaslepljujoča terminološka igra z besedami, oprta na etimologijo in izrazne možnosti enega samega jezika — nemškega (zaradi česar je dobršni del Heideggerjevih skovank in stilizmov kratkomalo neprevedljiv) in so izven tega konteksta brez smisla in ničemur ne služijo — kakor trdijo sodobni pozitivisti (npr. Carnap), ali pa je treba Heideggerjev slog razumeti ko zavesten napor, prodreti od kategorialnega načina mišljenja in izražanja v izvirnejše plasti jezika, v temelj govora kot »hiše biti« ter s tem pripraviti prehod k »bodočemu mišljenju« — kakor zagotavljajo Heideggerjevi pristaši. Najspornejša je seveda osnovna dilema, ki se vleče kot rdeča nit skozi vse razprave o Heideggerju: ali je Heideggerju s »sestopom v temelj metafizike« v resnici uspelo prebiti horizont vse dosedanje filozofije ter odpreti filozofskemu mišljenju bistveno novo dimenzijo — ali pa se njegovo mišljenje samo giblje še vse skozi v ravnini ene izmed smeri postklasične idealistične filozofije ter predstavlja v bistvu le novo varianto onto-eksistencialne metafizike? In v zvezi s tem: ali pomeni preokret od eksistencialne k ontološki problematiki v drugi fazi Heideggerjevega miselnega razvoja najgloblji domet Heideggerjeve filozofske misli, predor v novo filozofsko dimenzijo ali pa je samo izraz in pričevanje neuspeha, da bi, izhajajoč od eksistencialne analitike človeka, od temporalne analize človeške eksistence (»tu-biti«), odgovoril na temeljno vprašanje vse ontologije, na vprašanje smisla biti nasploh?

Ne glede na protislovne sodbe o značaju in dometu Heideggerjeve filozofije je vpliv njegovega mišljenja na del sodobne inteligence nedvomno dejstvo. Ta vpliv se ne omejuje zgolj na ožje področje »čiste« filozofije, temveč ga je čutiti tudi na drugih področjih sodobne kulture, zlasti v umetnosti in umetnostni kritiki, v sociologiji kulture, pa tudi v političnem življenju. Na Slovenskem je moči ugotoviti vplive Heideggerjevih filozofskih nazorov že v obdobju med obema vojnama (Kocbekov krog), po drugi svetovni vojni pa zlasti v krogu »Perspektiv« ter v sodobni tako imenovani »bivanjski poeziji« in eksistencialni kritiki.

Vplivi Heideggerjeve filozofije na sodobno miselnost so raznovrstni in nikakor zgolj negativni. Zlasti v »dogmatičnem« obdobju marksistične misli so eksistencialistične ideje

vplivale osvežujoče in poživljajoče povsod tam, kjer jih niso dogmatično sprejemali ali odklanjali, temveč so skušali zavzeti do njih kritično stališče. Prav v dialogu z eksistencializmom so izraziteje prišle na dan »bele lise« v marksizmu in ni mogoče zanikati, da je dialog z eksistencializmom prisilil marksiste, da so začeli intenzivneje razmišljati o eksistencialni problematiki osebnega in individualnega, ki je bila poprej dostikrat povsem izven njihovega obzorja. Hkrati je v tem dialogu deloma evoluiral tudi eksistencializem sam, kar velja zlasti za Sartra, medtem ko pri Heideggerju tudi v zadnji fazi njegovega razvoja ni mogoče ugotoviti kakega približevanja k marksizmu. Nasprotno pa so v delu marksistično usmerjenih intelektualcev vplivi Heideggerja tudi še danes dokaj močni in ne manjka poskusov, postaviti Marxa v bližino Heideggerja ter preinterpretirati posamezne Marxove postavke, zlasti filozofske, v duhu Heideggerjevega mišljenja biti (pa tudi obratno).

Pričujoči oris nima namena dokončno odgovoriti na dileme, ki se odpirajo ob obravnavanju Heideggerjeve filozofske misli. Za to bi bila potrebna vrsta podrobnih in temeljitih raziskav. Namen pričujoče študije je mnogo skromnejši: uvesti bralca v osnovno problematiko Heideggerjeve filozofske misli, pokazati na vodilne *miselne motive*, ki so bili odločilnega pomena za oblikovanje njegovega filozofskega nazora, ter s tem olajšati bralcu, da si na podlagi lastnega študija poslovenjenih¹ Heideggerjevih tekstov ustvari o Heideggerjevi filozofiji samostojno sodbo. Seveda se pri tem avtor ni mogel niti hotel izogniti kritičnemu dialogu s Heideggerjevimi stališči povsod tam, kjer je bilo to mogoče in potrebno.

I

Temeljno filozofsko vprašanje, od katerega Heidegger izhaja in h kateremu se neprenehoma vrača, je problem *smisla biti*. Heideggerju je ta problem fundamentalno, ključno vprašanje vse filozofije: z njim filozofija stoji in pade. Od tega, kako rešimo to vprašanje, je po Heideggerju odvisna rešitev vseh drugih filozofskih vprašanj, celoten človekov odnos do sebe in sveta. Še več: problem biti Heidegger neločljivo povezuje z vprašanjem zgodovinske usode člo-

¹ Tekst, ki ga objavljamo, je del uvodne študije k slovenski izdaji Heideggerjevih izbranih del, ki bo izšla pri Cankarjevi založbi. Izbor bo obsegal naslednje Heideggerjeve tekste: Uvod v temeljno Heideggerjevo delo »Bit in čas«, »Kaj je metafizika?«, »O bistvu resnice«, »Pismo o humanizmu«, »Izvor umetniškega dela«, »Tehnika in prebrat« in »Kaj je filozofija«.

veštva, s potekom svetovne zgodovine in izhodom človeštva iz »svetovne noči«. To vprašanje je bilo — po Heideggerjevem mnenju — v dosedanji zgodovini filozofije in mišljenja sploh prezrto, omalovaževano, malone pozabljeno. Medtem ko se je v predsokratski filozofiji bit še neposredno razkrivala človeku, se je z nastankom metafizike, logičnega in znanstvenega mišljenja začela človeku izmikati, skrivati v različne vrste in rodove bivajočega, ki postanejo odtlej edini predmet človekovega interesa. Ta proces »pozabljanja biti«, ki se je začel s Platonom in Aristotelom in ki ga Heidegger istoveti s pojmom metafizike, naj bi dosegel svoj vrhunec v Nietzschejevi filozofiji in današnjem času sploh, ko je do kraja pozabljena ne samo bit kot taka, temveč je utonila v pozabljenje tudi pozaba sama: s tem je človek do kraja izgubil svoj temelj ter obvisel v praznem. A prav izkustvo breztemeljnosti, ki je bistvena značilnost modernega človeka, je tisto, iz česar more priti odrešitev. V tej svoji eksistencialni stiski, soočen z breztemeljnostjo svoje eksistence, je človek znova na *poti k biti*, k svojemu pratemelju, ki človeka omogoča kot »človeškega« (individualnega, »aventičnega«, eksistentnega) človeka (kot »homo humanus« za razliko od človeka kot zgolj generičnega bitja, kot »animal rationale« tradicionalne metafizike), ki torej človeka (v opisanem eksistencialnem smislu) utemeljuje, a ga na drugi strani tudi sama potrebuje za svoj obstoj oz. medij, da se more »razkriti« in (skozi človeka) »razsvetliti« vse bivajoče. V tej dilemi — od človeka (»eksistence«) k biti ali od biti k človeku se giblje Heideggerjeva ontoeksistencialna misel in v tem kolobarju — kot bomo skušali pokazati pozneje — na koncu tudi nemočno obtiči. Kakor pri Heglu duh tako je tudi pri Heideggerju bit bistveno zgodovinska: problem smisla biti je mogoče pravilno doumeti in razrešiti samo iz dimenzije časa. Zgodovina človeštva se tako v svojem najglobljem smislu razkrije kot zgodovinski proces dogajanja biti. Preden preidemo k nadaljnjemu obravnavanju te Heideggerjeve teze, si moramo ogledati, v čem vidi Heidegger razliko med bitjo in bivajočim in kakšne konsekvence izvaja iz te razlike.

Ena izmed osnovnih distinkcij tradicionalne metafizike je razločevanje med bivanjem in bistvom. Pri vsaki stvari je mogoče razločevati dvoje: *da je* (bivanje, bit, eksistenca) in *kaj je* (lastnosti, bistvo, esenca). Stvari se razlikujejo med seboj po bistvu in ne po bivanju. Človek npr. se razlikuje od živali, rastlin ali neživih stvari po svojih specifičnih »človeških« lastnostih, ne pa po tem, da biva. »Biva« tako človek

kot žival, rastlina ali kamen. Za metafiziko (pa tudi za znanost in vse »običajno« mišljenje) je pojem bivanja *indiferenten*. Heidegger se bori proti takšnemu pojmovanju bivanja ter skuša dokazati, da je prav indiferentnost pojma biti temeljna »napaka« vse metafizike. (Napako pišemo med narekovaji zato, ker je po Heideggerju nujna etapa v dogajanju same biti, ne pa morda logična pogreška v mišljenju tega ali onega misleca.) Tradicionalna metafizika je pri reševanju problema biti izhajala od realnih stvari, od njihovega golega obstoja ter je zato tudi vse druge načine bivanja (in pojem biti nasploh) reducirala na pojem »realnosti«, s čimer je pojem biti reducirala na najnižjo vrsto bivanja ter ga izenačila z njo. S tem si je metafizika po Heideggerjevem mnenju zaprla pot do izvirnejše rešitve problema biti, še več: sam problem je postal »neproblematičen« in je kot tak prešel v pozabo. Problem biti je sicer poznala že antična filozofija, vendar ga je zastavila le v odnosu do stvarnih kategorij. Že Aristotelu je bilo jasno, da bit ne more biti najvišja kategorija ali sploh kakršen koli rodovni (generični) pojem. V skladu s tem si je tudi že zastavil vprašanje, kakšno je razmerje med bitjo kot najsplošnejšim pojmom in kategorijami kot najvišjimi generičnimi pojmi stvari. Aristotel je rešil ta problem tako, da je navzočnost biti v stvarnih kategorijah pojmoval kot analogijo (*analogia entis*). Ker pa je tudi *enotnost biti* nasproti množtvu kategorij zapopadel kot analogijo, je po Heideggerjevem mnenju ostalo vprašanje biti v bistvu nerešeno.

Po Heideggerjevem mnenju Aristotel in za njim vsa tradicionalna metafizika nista mogla rešiti problema biti zato, ker sta izhajala od indiferentnega (niveliranega) pojma biti. V nasprotju s tradicionalno metafiziko je Heidegger postavil tezo, da se bitja ne razlikujejo med seboj samo po bistvu (esencialno) — ta razlika je za Heideggerja že drugotna — temveč predvsem po načinu bivanja (»*Seinsart*«, »*Wie-sein*«). Bistvo pojmuje Heidegger kot eno izmed lastnosti, posledic »načina bivanja«. Heidegger torej ne zanika razlike med bivanjem in bistvom, med eksistenco in esenco, pač pa jo skuša izvesti iz še »izvirnejše« razlike v samem načinu bivanja. Podoben odnos bomo pozneje srečali pri Heideggerjevi teoriji resnice. Heidegger razlikuje pet osnovnih načinov bivanja: »*Vorhandenheit*« (realna eksistenca v tradicionalnem smislu), »*Zuhandenheit*« (bivanje po načinu orodja), »*Leben*« (življenje kot bivanje rastlin in živali), »*Bestand*« (bivanje idealnih predmetov) in »*Existenz*« (eksistenca, način bivanja, ki pripada samo človeku).

Za rešitev problema biti je po Heideggerjevem mnenju bistvenega pomena razlikovanje med pojmom »biti« in »bivajočega«. Bivajoče je vse, kar realno ali idealno biva — od najelementarnejšega čutnega vtisa do najabstraktnejšega pojma, od kamna do človeka. Ker je človek vedno v takem ali drugačnem odnosu do bivajočega, še več: ker je celotna njegova pozornost osredotočena vseskozi in izključno nanj, opredelitev pojma bivajočega ne dela posebnih težav. Drugače pa je s pojmom biti. Tu po Heideggerjevem mnenju vsak poskus racionalne definicije odpove. Ker je najsplošnejši pojem, ga ni mogoče subsumirati pod nikakršen še splošnejši (višji rodovni) pojem, zato je realna definicija biti že vnaprej nemogoča. Ker pa sam ni rodovni pojem in sploh nikakršna kategorija, čeprav je navzoč, udeležen v sleherni stvari in slehernem pojmu o bivajočem (vsako bivajoče nujno implicira pojem biti), ga tudi ni mogoče uvrstiti v noben logični kategorialni sistem, oziroma dobiti zanj v njem »ustrezno mesto«. Ta logična nedoločljivost pojma biti pa po Heideggerju ni nič slučajnega ali zgolj formalnega, temveč je izraz drugotnosti logičnega mišljenja in logike sploh. Logično mišljenje samo izvira iz nekega globljega temelja, ki logiko kot tako šele utemeljuje, iz neke prvotne neskritosti, ki pa jo hkrati — kot logika — na določen način zatemnjuje.

Kljub temu, da se pojem biti izmika logično-kategorialni opredelitvi — v tem smislu ga Heidegger imenuje »transcendens nasploh« — pa ima vsak človek zanj vendar nekakšno vnaprejšnje naravno razumevanje: vsakdo ve, kaj si je treba misliti, če pravimo: »Papir je bel«, »hiša je velika«, »Peter je v mestu« itd. Še več: nekaj tako samoumljivega se mu zdi, da se nad njim sploh ne zamisli ter od njega takoj prehaja na predikat, na »bivajoče«. Slovnicearji ga omalovažujoče odpravijo z vzdevkom »kopula«. Prav ta samoumljivost, s katero prehajamo preko najtežjega filozofskega problema, ne da bi ga začutili in se ga zavedli, je po Heideggerjevem mnenju najbolj presenetljiva. Treba ga je namreč samo preformulirati, pa se takoj pokaže njegova globina. Heidegger ga je na kratko izrazil z vprašanjem: »Kako to, da bivajoče sploh jè in ne rajši nič?« Vendar tudi to »pozabljenje biti« po Heideggerjevem mnenju ni nič slučajnega. Oboje — naravno razumevanje za pojem biti in navidezna samoumevnost, s katero prehaja sodobni človek preko tega vprašanja imata za Heideggerja globok ontološki pomen kot izraz posebnega mesta in poslanstva človeka v svetu »bivajočega«.

Razlikovanje med pojmom biti in bivajočega imenuje Heidegger »ontološka diferenca«. Na njej je osnovana celot-

na zgradba Heideggerjeve eksistencialne ontologije. Tradicionalna metafizika po Heideggerjevem mnenju problema biti ni mogla rešiti zato, ker se ji je izmaknila ta razlika ter je svoj pogled osredotočila izključno na bivajoče.

Logično-kategorialna nedoločljivost pojma biti naj bi dokazovala, da po poti racionalne logične analize ni mogoče razrešiti problema biti. Kar je z logično analizo mogoče odkriti, so vedno samo posamezne vrste in določila bivajočega, nikoli pa ne njihova bit, bit kot taka, kot »transcendens nasploh«. Metafizika (in logično-znanstveno mišljenje sploh) razlikuje različne vrste in rodove bivajočega po njihovem bistvu, ne pa po načinu njihovega bivanja. Prav indiferentnost (logičnega) rodu za načine bivanja je tisto, kar metafiziki preprečuje dostop do problema biti. V tej točki je razvil kritiko (Heglovega) racionalizma pred Heideggerjem že predhodnik sodobne eksistencialne filozofije, danski teološki mislec Sören Kierkegaard. V Heglovi filozofiji je (individualna) eksistenca, posamezno, zgolj moment v samorazvoju absolutnega duha. Hegel sicer ne zanika dejanskosti individualne eksistence, vendar jo ravnodušno posreduje s pojmom posebnega in splošnega. Posamezno je brez ostanka podrejeno splošnemu in le kot momentu splošnega (svetovnega uma) mu pripada »emfatično ime dejanskega«. Nasprotno pa »slučajna« eksistenca ne zasluži tega imena. Kierkegaard je očital Heglu, da je s svojo tezo o posameznem kot momentu splošnega zaprl pot do rešitve problema edinega »resnično dejanskega«, do individualne eksistence. Po Kierkegaardovi sodbi problem eksistence sploh ni rešljiv po logični poti. Logika ima opravka le s splošnim in nujnim, ne pa s posamičnim in slučajnim. Zato logika lahko dojame samo tisto, kar je možno, ne pa tudi dejansko. Za Kierkegarda je »dejansko« — v nasprotju s Heglom — vedno zgolj posamično, enkratno, »slučajno«. Odtod očitek Heglu, da je zapadel le eksistenco pojma, ne pa tudi eksistence dejanskega, tj. posamično, individualno eksistenco. »Eksistenca je edino ‚po sebi‘ — poudarja Kierkegaard — ki se ne da misliti... *Moja lastna dejanskost je pred vsem mojim mišljenjem...* Vsaka določitev, za katero je bistveno določilo bit, leži izven imanentnega mišljenja, izven logike.«

Ta Kierkegaardova misel je bila odločilnega pomena za nastanek Heideggerjeve eksistencialne ontologije in eksistencializma sploh. Sartre jo je pozneje izrazil kot tezo o ontološkem primatu eksistence pred esenco. Nasprotno pa jo je Heidegger (zlasti v prvi fazi svojega razvoja) razumel pred-

vsem kot metodološko izhodišče za izdelavo ontologije, kot edini možni pristop do problema smisla biti.

Tudi tradicionalna filozofija sprašuje po smislu, vendar ne po smislu biti, temveč po smislu *bivajočega* (odkod in čemu to in to, človek, svet). Vpraševati po smislu *biti* je za tradicionalno filozofijo *brez smisla*. Na vprašanje, kako to, da bivajoče sploh je in ne rajši nič, odgovarja tradicionalna filozofija tako, da postulira tak ali drugačen princip biti (duha, idejo, boga, prirodo), ki pa je vedno spet bivajoče. V srednjeveški sholastiki je bit istovetna z bogom (*esse est Deus*). V Heglovi filozofiji je bit najabstraktnejši in zato tudi najpraznejši pojem in kot tak dejansko nič. »Bit, nedoločeno neposredno, je dejansko nič, ne več ne manj kot nič... Čista bit in čisti nič sta eno in isto.« Šele v pojmu nastajanja (*Werden*) kot dialektični enotnosti biti in nič, se bit in nič med seboj razlikujeta — kot različna, a med seboj neločljivo povezana momenta nastajanja. Nasprotno pa je Heidegger bit in nič iztrgal iz njunega dialektičnega odnosa v pojmu nastajanja ter ju skušal razložiti iz njunega odnosa do človeške eksistence.

Da bi se vprašanje po smislu *biti* sploh moglo pojaviti kot filozofsko vprašanje, si je treba biti v svesti neke nezadostnosti racionalne metafizike, ki pa je — dokler se gibljemo v dimenziji tradicionalnega mišljenja — sploh ne moremo odkriti. Da bi ponazoril to pomanjkljivost metafizike, je Heidegger uporabil znano Descartesovo misel o filozofiji, po kateri so korenine filozofije metafizika, deblo fizika, veje pa vse ostale znanosti. Kaj so tista tla pod koreninami, odkoder črpajo korenine svoje sokove, tega vprašanja si racionalna metafizika ni nikoli zastavila, ker je izhajala od niveliranega pojma biti ter obravnavala problem biti predvsem kot vprašanje logike. A prav nezmožnost logike, da bi na to vprašanje odgovorila, hkrati z njegovo zagonetno samoumljivostjo, je privedla Heideggerja do prepričanja, da se skriva v tem vprašanju mnogo več, kot se zdi na prvi pogled in kot je videla v njem tradicionalna filozofija: vprašanje tistih »tal«, iz katerih raste filozofija in znanost sploh, skupaj z vso »metafiziko« in ki filozofsko in znanstveno spoznanje sploh šele omogoča. Zato je Heidegger postavil zahtevo, da se vprašanje smisla biti znova postavi na dnevni red kot temeljno filozofsko vprašanje.

Seveda pa tega vprašanja ni bilo mogoče postaviti in še manj zadovoljivo rešiti v okviru tradicionalne metafizike, saj je »pozabljenje biti« prav bistvena oznaka metafizike. Zato

je bila Heideggerju zahteva po zastavitvi vprašanja o smislu biti istovetna z zahtevo po destrukciji tradicionalne metafizike. Destrukcija metafizike Heideggerju ne pomeni uničenja ali razvrednotenja filozofske tradicije, temveč poskus prodora v njene temelje, iskanje tistega fundamenta, tistih »tal«, ki metafiziko kot metafiziko (in z njo vred vse logično-kategorialno mišljenje) šele omogočajo.

Vpraševanje po smislu biti zahteva bistveno drugačno izhodišče, kot ga je poznala racionalistična metafizika. Ta je izhajala bodisi od objekta (kakor antična in srednjeveška filozofija), bodisi od subjekta (kakor novoveška) ter poskušala — podobno kot matematika — iz enega ali drugega principa izpeljati razlago sveta. Po Heideggerjevem mnenju ne ena ne druga pot ne vodi do razrešitve problema smisla biti. Zato je treba iskati novo, tretjo pot in hoditi po njej, čeprav ni od vsega začetka gotovo, ali nas bo pripeljala do cilja, se pravi do razrešitve vprašanja o smislu biti, ali pa je le slepa pot (»Holzweg«), ki ne vodi nikamor. Ta tretja pot, ki si jo je izbral Heidegger kot izhodišče za »sestop v temelj metafizike«, je eksistencialna analiza človeka.

Ker je bit vedno bit bivajočega in ne kak samostojen princip, ki šele naknadno ali od zunaj stopi v bivajoče, je razumljivo, da mora biti izhodiščna točka poti do biti analiza bivajočega. Vendar pa poljubno bivajoče ali točneje: poljubni način bivanja ni enako primeren za ta namen. Tako npr. izhajanje od bivajočega kot realnosti (»Vorhandenes«) — od niveliranega pojma biti — ne omogoča dostopa do biti. Po Heideggerjevem mnenju obstoji eno samo bivajoče, ki po svoji naravi, po svojem »načinu bivanja« dopušča dostop do biti: to bivajoče je človek, a ne človek kot generično bitje, kot »animal rationale« tradicionalne metafizike, temveč človek kot posameznik, kot posamična, enkratna, individualna eksistenca, kot »tu-bit«. Tu je Heidegger povzel Kierkegaardovo koncepcijo človeka, kakor jo je razvil v polemiki proti Heglu in oficialnemu krščanstvu, vendar — vsaj na zunaj — brez Kierkegaardove religiozne motivacije. Že sama terminološka oznaka človeka kot »tubiti« (Dasein) sovpada s Kierkegaardovo eksistencialno opredelitvijo »dejanskega« človeka kot »eksistirajočega tu«.

Da je bila prav analiza človeka kot posameznika, kot »eksistirajočega tu«, kot individualne končne eksistence izbrana za izhodišče »poti do biti«, navaja Heidegger naslednje razloge: človekov način bivanja (eksistenca) ima pred drugimi načini bivanja (Vorhandenheit, Zuhandenheit itd.)

za rešitev problema biti večkratno prednost. Človek je tisto bivajoče, ki mu »v njegovem bivanju gre za bit« (ontična prednost). Mrtva stvar npr. je do svojega bivanja in s tem do biti sploh docela »ravnodušna«. Ker se ne zaveda svojega bivanja, dejansko »zase« ne biva in zato ni v nikakršnem odnosu do svoje biti. (Primerjava z zavestjo ni v duhu Heideggerjeve filozofije in služi tu le kot pripomoček za lažje razumevanje.) »Stvar« je do biti zaprta. Nasprotno pa je človek odprt za bit, kar se kaže tudi v tem, da ima vnaprejšnje (predontološko) razumevanje za bit (ontološka prednost). Končno pa pripada človeku (v opisanem eksistencialnem smislu) tudi sposobnost razumevanja biti vseh drugih načinov bivanja. To tretjo prednost imenuje Heidegger ontično-ontološki pogoj za vsako možno ontologijo.

Heideggerjevo pojmovanje razmerja med človekom in bitjo je neločljivo povezano z njegovo koncepcijo resnice kot izvorne neskritosti. Zato moramo že tu vsaj na kratko orisati vodilno misel Heideggerjeve teorije resnice. Tradicionalna filozofija pojmuje resnico kot skladanje med mišljenjem in stvarnostjo. Resnica je lastnost sodbe. Sodba je resnična, kadar se sklada, ujema s stvarnim stanjem, s stvarnostjo. Utemeljitelj te t. im. klasične ali korespondenčne teorije resnice je Aristotel; v srednjem veku jo je prilagodil potrebam sholastične filozofije Tomaž Akvinski; v novoveški filozofiji jo zastopajo v modificirani obliki realistično orientirane filozofske smeri, med njimi tudi marksizem. Heidegger ne trdi, da je klasična teorija resnice vseskozi napačna ali da jo je treba v celoti zavreči. Kot v vseh drugih metafizičnih vprašanjih mu gre tudi tu za to, da pojmovanje resnice kot skladanje med sodbo in stvarjo (ki je po njegovem mnenju metafizično), razloži iz nekega globljega temelja, ki tako pojmovanje sploh šele omogoča. Osnovni Heideggerjev očitek proti klasični teoriji resnice je ta, da ne more zadovoljivo pojasniti prav samega skladanja kot bistva resnice. Odkod vemo, da se mišljenje sklada s stvarnostjo, ko pa nimamo (po sodbi tradicionalne filozofije) nikoli opraviti neposredno s stvarnostjo samo po sebi, temveč vedno le z našimi lastnimi zaznavami, predstavami in pojmi o stvareh? Iz tega bi izhajalo, da je resnica mogoča le kot skladanje med predstavami in pojmi *znotraj* mišljenja, nikakor pa ne kot skladanje med mišljenjem in stvarnostjo (po sebi). Prav iz te težave klasične teorije resnice so tudi nastale različne variante relativističnih koncepcij resnice, od pragmatistične do semantične. Heidegger ne pristaja na relativistične koncepcije resnice, temveč skuša prav klasični teoriji resnice po-

novno pripomoči do njene veljave, vendar tako, da hkrati pokaže na njen »izvor«, na njeno odvisnost od še izvirnejšega pojmovanja resnice. Da bi bila sodba o kakem stvarnem stanju (kot skladanje med mišljenjem in stvarnostjo) sploh mogoča — sklepa Heidegger — mora biti človeku »stvar« dana, »očita« že prej, preden si ustvari o njej »sodbo«. Preden lahko rečemo, da se sodba in stvar skladata, moramo imeti pred očmi tako sodbo kot stvar. Šele tedaj lahko ugotovljamo, ali se sodba in stvar skladata. Iz tega izvaja Heidegger zaključek, da bistvo resnice ni skladanje med sodbo in stvarnostjo — to je že sekundarni fenomen resnice — temveč neka prvotna, izvorna očitost, odprtost, neskritost stvari nasproti človeku. Heidegger se je tu oprl na etimologijo grške besede »alétheia« (resnica). Etimološko, po Heideggerjevem mnenju pa tudi izvorno naj bi ta beseda pomenila prav tisto, kar smatra Heidegger za bistvo resnice, namreč neskritost.² Prvotni odnos med sodbo in stvarnostjo po Heideggerju torej ni skladanje, temveč neskritost, ki skladanje šele omogoča in utemeljuje. Resničnost sodbe ni v njenem skladanju s stvarjo, temveč v odkrivanju stvari. Prvotni smisel sodbe je (v nasprotju s Heglovim pojmovanjem sodbe kot »izvirne *delitve* — *Ur-teil* — izvorno enega«) odkrivanje in izrekanje neskritosti bivajočega. Zato je tudi (heglovski) izraz »Urteil« nadomestil z izrazom »Aussage«. Po Heideggerju torej sodba ni prvotni, izvorni nosilec resnice, temveč obratno: izvorna resnica kot neskritost je nosilec sodbe. Osnovna Heideggerjeva misel je v tem, da je treba skladanje kot sekundarni fenomen resnice razložiti iz izvornega pojmovanja resnice, tj. iz neskritosti in ne obratno. Prav ta izvorna neskritost je tisto, kar sodbo kot skladanje med mišljenjem in stvarnostjo omogoča. Vse posamezne sodbe, ki jih izrekajo različne pozitivne vede, imajo v tej prvotni neskritosti svoj skupni temelj in izvor.

Heidegger razlikuje med ontično in ontološko resnico. Ontična resnica mu pomeni neskritost bivajočega in je kot taka temelj logični resnici kot skladanju med mišljenjem in stvarnostjo. Nasprotno pa je ontološka resnica neskritost biti in kot taka temelj ontični resnici. Ontologija torej Heideggerju ne pomeni nauka o bivajočem kot bivajočem (v smislu tradicionalne filozofije), temveč nauk o biti bivajočega, kjer je problem *smisla biti* osrednje vprašanje. Tudi tu izvaja

² Če bi hoteli etimologizirati po Heideggerjevem zgledu, bi tudi za slovensko besedo resnica lahko rekli, da pomeni prvotno neskritost. Slovenska beseda resnica je namreč etimološko v zvezi z litv. besedo *raiškus*, kar pomeni odprt, očiten neskrit.

Heidegger tisti preobrat, ki mu pomeni destrukcijo tradicionalne metafizike. Medtem ko skuša tradicionalna racionalistična metafizika razložiti bit iz bivajočega, meni Heidegger, da je treba napraviti ravno obratno: pojasniti bivajoče iz njegove biti. Da moremo spoznati, kaj je to in to posamezno bivajoče, moramo predhodno imeti pojem bivajočega kot bivajočega, za to pa je spet potrebno, da nam je izvorno odkrita tudi sama bit bivajočega, se pravi tisto, po čemer je bivajoče to, kar je. Z drugimi besedami: neskritost biti je pogoj neskritosti bivajočega kot bivajočega, ta pa je spet pogoj za spoznanje (>razkritje<) posameznega bivajočega.

Vendar se Heidegger s tem ni zadovoljil, temveč si je zastavil »poslednje« vprašanje: kaj je temelj neskritosti biti same, kaj je tista zadnja »neskritost«, ki omogoča neskritost biti vsega bivajočega? Vrtajoč vse globlje v temelje metafizike, se je Heidegger na koncu znašel pred ničesom. Ničes je tista zadnja osnova, ki »utemeljuje« vse drugo. Išoč temelj vsemu, kar je, je Heidegger na koncu odkril breztemeljnost vsega obstoječega — nič.

Vendar iz tega še ne sledi, da je Heideggerjev nazor nihilizem, čeprav ima pojem ničā v njegovi filozofiji izredno pomembno mesto. Primerjati ga je mogoče s principom negativitete v Heglovi dialektiki, dasi je Heideggerjevo pojmovanje ničā in njegove funkcije v arhitektoniki sveta bistveno drugačno od Heglovega.

Tudi v tem vprašanju izvaja Heidegger isti obrat, ki smo ga opazovali že pri problemu resnice. Tradicionalna metafizika pojmuje nič kot negacijo nečesa obstoječega. »Nič nečesa določnega — je poudarjal Hegel — je določen nič.« Čista bit in čisti nič sta Heglu — kot smo že omenili — zaradi svoje nedoločenosti identična pojma in se diferencirata šele v pojmu nastajanja. V racionalistični filozofiji je nič, negativiteta lastnost sodbe, ki kot taka vedno zanika neko določeno obstoječe ali tudi stvarnost kot celoto. V nasprotju z dosedanjo filozofijo, ki je trdila, da je nosilec ničā negativna (nikalna) sodba, skuša Heidegger tudi tu dokazati obratno: da je nič, negativiteta nosilec negativne sodbe. Da ne bi te Heideggerjeve teze napačno razumeli, moramo imeti pred očmi dejstvo, da Heidegger ne pojmuje ničā kot kategorijo, temveč kot eksistencial. O Heideggerjevih eksistencialih bomo izčrpnije govorili v naslednjem poglavju. Tu naj predhodno omenimo le, da pomeni Heideggerju eksistencial določilo človekovega načina bivanja, individualne človeške eksistence, medtem ko opredeljuje kategorije kot določila

vseh drugih načinov bivanja. Da se »nič« ne da kategorialno misliti, je vedel že Parmenid, ki je iz tega napravil zaključek, da »samo bivajoče je, nebivajoče (nič) ne biva in se niti misliti ne da«. In res takoj zaidemo v protislovje, brž ko skušamo misliti »nič« kot nekaj »stvarnega« (kar je očitno *contradictio in adiecto*). Zaradi tega je tradicionalna filozofija tudi opredeljevala pojem nič le privativno, kot *zanikanje*, *odsotnost* nečesa stvarnega, se pravi iz bivajočega.

Nasprotno pa skuša Heidegger prav bivajoče razložiti iz »niča«. Nasprotni tradicionalni tezi vse dosedanje filozofije »*ex nihilo nihil fit*« (iz nič ni nič) postavlja navidez absurdno protitezo »*ex nihilo omne ens qua ens fit*« (iz nič je vse bivajoče *kot* bivajoče).

Kot eksistencial Heideggerju »nič« ne pomeni zanikanja nečesa obstoječega in še manj kako bivajoče, zato ga tudi ni mogoče logično-kategorialno izraziti. »Nič« se »razodene« človeku skozi specifično eksistencialno stanje, skozi svojevrstni eksistencialni doživljaj tesnobe (Angst), ki ga doživi človek, ko se zave svoje vrženosti v bivanje, svoje eksistencialne osamljenosti in hkrati samoodgovornosti do svoje eksistence. V opisanem eksistencialnem stanju se človeku neposredno »daje«, »razkriva« nič kot tisto, kar omogoča razumevanje biti vsega bivajočega. Bivajoče kot bivajoče doumemo samo tedaj, če ga zapopademo v njegovi biti, bit pa se razkrije človeku le v eksistencialnem doživetju nič, kot njegovo »nasprotje«, kot tisto, kar *ni nič*, kot »drugo« nič. V tem smislu je tudi razumeti Heideggerjev navidez tavitološki stavek »nič nič« (*das Nicht nichtet*). V tem smislu lahko Heidegger tudi reče, da je »iz nič vse bivajoče *kot* bivajoče«. Heidegger seveda ne misli, da je bivajoče realno nastalo iz nič. Heideggerju je nič ontoška (ne ontična!) predpostavka biti in je kot taka vezana na človeka, prav tako kakor bit sama. To je za pravilno razumevanje Heideggerjeve filozofije izredno važno podčrtati. Izven človeka in brez njega so pač realne stvari, bivajoče, ni pa nikakršne biti in tudi nikakršnega nič. Oboje, bit in nič in njuna neskritost kot temeljna resnica prihajata v svet po človeku, sta človekov bitni odnos. Tudi žival je v odnosu do bivajočega, vendar samo to. Nasprotno pa je človek v odnosu predvsem do *svojega odnosa* do bivajočega in šele skozi ta odnos je bit, nič in resnica kot dogajanje biti. »Bit — ne bivajoče! — obstoji (es gibt) le — izrecno poudarja Heidegger v 'Biti in času' — kolikor je resnica, ta pa je samo toliko, kolikor in dokler je tu-bit« (človek). Ali in koliko je Heidegger pozneje (v »Pismu

o humanizmu« in v drugih poznejših delih) izpremenil to svoje prvotno izhodišče, bomo skušali pokazati v nadaljevanju.

Iz vsega tega izhaja, da je vprašanje po smislu biti mogoče postaviti le iz dimenzije človeka kot nosilca »neskritosti biti«. Ali je iz te dimenzije tudi rešljivo — to je vprašanje, ki nanj na začetku poti ni mogoče odgovoriti. Treba je prehoditi celotno pot ali vsaj del te poti, preden je mogoče izreči sodbo, ali je bila pot uspešna ali ne. Heidegger sam je obstal sredi poti ter skušal v drugi fazi svojega razvoja, po slovitnem »obratu« najti novo izhodišče. Ali pomeni to zlom Heideggerjeve prvotne intencije ali le njeno dosledno izpeljavo, naj ostane tu še odprto.

Pogoji za vodilno vlogo

Reorganizacija Zveze komunistov Jugoslavije je že nekaj časa neodložljiva nujnost. Proces se je začel s formalno pregrupacijo vodstvenih organov, kar pa samo po sebi še ne zagotavlja nobenega posebnega revolucionarnega napredka. Z ustanovitvijo predsedstva znotraj centralnih komitejev je dana *možnost*, da postane ta organ demokratično, kolektivno vodstvo, znotraj katerega naj bi bile avtomatično onemogočene vsakršne zlorabe. Kako bo to načelo praktično uresničeno, pa bo seveda pokazal čas. Deklaracije, kot so okrepitev kolektivnega vodstva, odprtost za probleme, potreba po obojestranski vertikalni vzpostavitvi komunikacije, torej od spodaj navzgor in narobe, vse to nima nobene praktične vrednosti in ostane zgolj deklaracija, če ostanemo samo pri besedah in se zares ne lotimo realizacij lastnih idej. Reorganizacija je gotovo proces, ki ga ni mogoče prepustiti zgolj domiselnosti posameznikov, pa naj bodo ti še tako zaverovani v svoj lastni prav. Ne bi smel potekati po poti naključij, ampak bi ga moralo voditi znanstveno utemeljeno predvidevanje. In sicer znanstveno predvidevanje, opirajoče se na raziskave vseh znanosti, ki se ukvarjajo z družbo. Pri tem ne more biti govora samo o sociologiji (ali raznih diferenciranih področij sociologije), temveč o vseh tistih posebnih vedah, ki kakorkoli že lahko osvetlijo probleme družbe z znanstvenega, specifičnega stališča. Gre torej za zgodovino, zlasti za zgodovino delavskega gibanja, za ekonomijo, sociologijo, politologijo in ne nazadnje tudi za filozofijo.

Naš čas morda vseeno ni tako zapleten, kakor je bil čas po zmagi oktobrske revolucije v Sovjetski zvezi, vendar ima z njim vsaj eno skupno potezo: kot je tedaj Sovjetska zveza stopala dejansko v neznano in je tako rekoč na vsakem koraku naletela na nepredvidene ovire in protislovja, sedaj tudi mi stopamo v neznano, v še neraziskane družbene samoupravljavske odnose, ki so polni nepredvidljivih družbenih konfliktov, sporov in nesporazumov. Tudi naš čas terja to, kar je imela Sovjetska zveza v Leninu: srečno združitev znanstvenika (filozofa, sociologa, ekonomista, zgodovinarja itd.) s praktičnim revolucionarjem, ki je imel pogum, moč, pa tudi

sredstva, da je mnogo svojih znanstveno utemeljenih družbenih dognanj realiziral v družbi, na katere čelu je bil. To pa lahko realiziramo v naših razmerah z združitvijo znanosti in revolucionarne prakse; zato je pglavitna zahteva, ki jo imperativno postavlja naša konkretna sodobnost, znanstveno upravljanje družbe, tj. resnično združevanje teorije s prakso in prakse s teorijo. Res je, da to zahtevo ponavljamo že zelo dolgo časa, da pa ostaja bolj ali manj samo kongresna ali plenumska deklaracija — do realizacije pa je pot dolga, skrivljena in večkrat tudi slepa. To torej pomeni, da mora politika postati znanstvena, ne pa prepuščena stihiji, torej delovanju mehanizma kratkoročnih akcij in reakcij. Ne gre za to, da bi postali znanstveniki politiki, ampak gre za plodno sodelovanje med ustreznimi znanstvenimi in političnimi institucijami. To sodelovanje bi nujno moralo vključevati tudi na osebni odgovornosti temelječo kolektivno odgovornost. Mnenja sem, da znanstvene institucije ne morejo biti nekakšen servis, ki ga ne bi smela zanimati usoda lastnih elaboratov, kakor tudi, da politične institucije ne morejo biti samo izvršilni organ znanstvenih institucij. Sedaj govorimo (govorili smo to tudi že prej) o zaostajanju teorije o družbi za družbenim razvojem, o zaostajanju družbenih ved v celoti. Teoretični material za postavljanje novih idej predstavljajo v večji ali manjši meri različni tako imenovani ekspoziji, ki pa so, žal, pisani preveč v stilu »na sploh«, ponavljajo stare trditve in ostajajo na ravni Heglovskega »generalnega« (tj. tistega splošnega, ki je preplitvo, da bi zajelo bistvo obravnavanega pojava). Sklicujemo se na razne programe, ki pa so samo navodila, smernice v pravem pomenu te besede, in ne vsebujejo stvarnih problemskih teoretskih ali praktičnih rešitev obstoječih problemov.

Naša jugoslovanska družba je enodušno sprejela načela samoupravljanja in samoodločanja kot specifično našo jugoslovansko pot v socialistično družbo. Ni mi treba naštevati vseh mogočih težav, ki jih mora premagovati uresničevanje te zamisli. Te segajo od oblastniškega korumpiranja organov samoupravljanja do formalističnega obravnavanja samega načela. Nismo še do kraja razrešili različnih vprašanj, ki se vrte okrog odnosov med samoupravnimi organi in organi uprave, nismo prevladali ponekod premajhne zmožnosti ljudi za samoupravljanje, nismo uredili problema samoupravljanja v kulturi in prosveti, ki životarita, ne da bi natanko vedela, s čim lahko gospodarita, tj. upravljata itd.

Z vidika zveze komunistov pa se kaže že nekajkrat na zadnji poplavi plenumov izražena dilema med partijo kot

avantgardo delavskega razreda (torej manjšine med občani) in pravico soodločanja, ki jo imajo vsi občani, natančneje večina občanov. Dilema se razrešuje v »korist« občana, ker zveza komunistov po statutu in ustavi ne more biti *vodstvena* sila. Ostane pa še vedno njena imperativno postavljena *vodilna* vloga, in to celo kot dolžnost, ki hkrati (kolikor to res je) upravičuje njen obstoj. Ker se je zveza komunistov formalno odrekla svoji državniško vodstveni vlogi, se z vso močjo zastavlja vprašanje ne samo njene teoretične naloge, ampak tudi praktične izvedbe te naloge (taktike in metode). Zgodovina naše partije pa tudi drugih komunističnih partij nas uči med drugim, da je bila avantgardnost komunistov prav v *pravilnem* predvidevanju družbenega razvoja in v njihovih realizatorskih, organizacijskih zmožnostih. V novem obdobju morajo te organizacijske sposobnosti nujno preiti na drugo raven, na raven praktičnega demokratičnega sodelovanja v samoupravnih organih, ki temelji na *prepričevanju*, pa tudi *poznavanju* tako strokovne problematike (v posameznih podjetjih, šolah itd.) kot tudi tendenc družbenega razvoja.

To je vsaj en element avantgardnosti komunistov, in preučevanju tega elementa se mora posvetiti tudi reorganizacija zveze komunistov. Če naj imajo komunisti na svojih delovnih mestih vodilno (in ne vodstveno) vlogo, se morajo *resnično odlikovati*. Biti komunist bi moralo pomeniti posebno — ne samo politično, ampak predvsem *človeško kvaliteto*. Kar naj bi veljalo za komuniste nasploh, bi moralo še veliko bolj veljati za člane vodstvenih organov zveze komunistov. Posebne kvalitete morajo biti merilo splošne kadrovske politike, pa naj se to sliši še tako naivno.

Če govorimo o posebnih kvalitetah kot nujnem pogoju za sprejem v zvezo komunistov, še bolj pa za izvolitev na višja mesta v hierarhiji organizacije, potem se moramo pač vprašati, kaj ta pojem pravzaprav v dani zvezi pomeni. Problem kvalitete pa nikakor ni lahko razrešljiv problem in bi veljalo o njem razpravljati širše, z upoštevanjem mnogih vidikov. Če vzamemo merilo kvalitete kot prvo merilo, potem bi moralo to imeti določene posledice za vso zvezo komunistov kot organizacijsko telo kakor tudi za vsakega člana posebej. Prvo, kar se mi zdi ob tem pomembno, je dejstvo, da se je poudarek v zadnjih letih premaknil s pojma *predanost* na pojem *strokovnost*. Premaknitev je popolnoma razumljiva, ker jo terja od vseh občanov industrijska doba, v kateri živimo in v kateri ni mesta za ljudi, ki svojega posla ne opravljajo na primerni strokovni ravni. To velja tudi za

zvezo komunistov, katere člani ne morejo biti samo orodje za izvrševanje direktiv »od zgoraj«, ampak morajo aktivno sodelovati pri oblikovanju naše družbe.

V zvezi s pojmom *posebne kvalitete* bi rad navedel nekatere elemente tega pojma, ki se mi zdijo posebej pomembni. V dani zvezi razumem pod pojmom posebna kvaliteta skupek, združbo določenih psihičnih in značajskih lastnosti pa tudi zmožnosti.

Na prvo mesto bi postavil *marksistični svetovni nazor*, ki je prvi pogoj, da je kdo komunist (organiziran ali neorganiziran). Ker je marksizem filozofija odprtega tipa, je treba pri marksističnem nazoru verjetno upoštevati velik razpon glede poglobljenosti vanj, kar gre na račun večje ali manjše teoretske izobrazbe članstva. Filozofija marksizma je idejni svet, v katerem se giblje zveza komunistov, zato je treba posvetiti problemu razvijanja teoretske misli še posebno pozornost. Marksistična ideja, ki je vir moči komunistov, pa, zanemarjena, povzroči stagnacijo in pretiran politični, kratkoročni praktikizem. Zato torej ni dovolj samo poznavanje osnovnih idej klasičnega marksizma, ampak je na višji ravni potreben tudi ustvarjalen razvoj marksistične teorije sodobne (socialistične) družbe in marksistične filozofije same. Vendar kreativnega razvoja ni brez kreativnih posameznikov, ki morajo imeti razen sposobnosti tudi možnosti za opravljanje svojega dela. Gre torej tudi za *odločanje*, izbiranje, samoopredeljevanje na teoretskem nivoju do novih teorij in konceptov tako znotraj sodobnega razvoja marksizma kot tudi sodobnega razvoja buržoazne filozofije. To pa pomeni, da bi moral biti idejni vrh zveze komunistov resnično strokovno teoretsko usposobljen za takšno študijsko delo, kajti šele na osnovi takšnega dela bi se utegnili dvigniti idejna raven vsega članstva zveze komunistov, ki sedaj ni na zavidljivi višini. Čisto jasno je, da ni mogoče zahtevati od vsakega člana ZK, naj se opredeli do posameznih abstraktnih problemov teorije. Potrebno bi bilo — da navedem samo nekaj primerov — teoretsko obdelati probleme, kot so pojem »razreda« v socialistični družbi v zvezi s pojmom »delovno ljudstvo«, nadalje koncept marksistične antropologije, ali je npr. definicija človeka kot »človeka, ki biva na način prakse« ali »ki biva prakso«, po svojih implikacijah res marksistična rešitev ali ne, ali jo lahko sprejmemo kot osnovno antropološko kategorijo ali ne itd. Problem marksističnega nazora ni enkrat za vselej rešeno vprašanje. Verjetno bi bilo treba proučiti tudi vprašanje »minimalnega marksističnega programa«, ki bi skušal strniti vse tiste predpostavke in sta-

lišča marksizma, ki so podlaga sodobnega marksističnega teoretskega gibanja. To zahteva veliko naporenega *znanstvenega* dela, ki pa je pri nas zaradi dejanskega družbenega nezaupanja, obremenjenega s prakticismom in neznanjem, sila otežkočeno. Če sprejemamo marksistični nazor kot pogoj za sprejem v zvezo komunistov, potem moramo toliko bolj zahtevati, da so v vodstvenih organih organizacije tudi idejno, teoretsko ustvarjalni posamezniki, ki bi svojo teoretsko kreativno usposobljenost morali tudi dokazati. S tega vidika bi bilo treba voditi kadrovske politiko za vse tiste organe, ki se ukvarjajo z idejnimi vprašanji.

Pomanjkanje idejnosti, teoretsko utemeljenih idej, prej ali slej rezultira v nezainteresiranost in praktično mrtvilo, ki ga označujeta deklarativnost in politično frazerstvo.

Ena izmed najpomembnejših lastnosti, ki po mojem mnenju sodi v pojem kvalitete, je *moralni lik* komunista. Verjetno je to najbolj spolzko področje, ker se ne moremo osloniti na kakšno že kodificirano socialistično moralo. Že ustaljene pravne norme so program minimalne morale, ki same po sebi ne predstavljajo posebne kvalitete. Tu bi omenil samo to, da je ena izmed osnovnih etičnih norm sodobnega komunista ukinjanje tako imenovanega »homo duplex«, ki je razdvojen med osebnimi in splošnimi družbenimi interesi. To je problem, ki zadeva v korene socialistične družbe in je tesno povezan z večdimenzionalnim pojmom »alienacije« ali odtujitve, in to na družbeni, psihološki in filozofski ravni. Če komunist tega prepada med sabo in družbo ne odpravlja, ampak ostane zasebnik, po sami življenjski logiki ne more realizirati svoje vodilne avantgardistične vloge, zaradi katere je navsezadnje komunist. Temu momentu moralnega lika bi morali dodati še vrsto drugih, ki jih poznamo pravzaprav že od prvih kodificiranih moral evropske misli. Že dalj časa poudarjamo, da se je treba boriti za teoretsko razčlenitev morale in etike socialistične družbe, vendar to vprašanje bolj ali manj prepuščamo stihiji, ki jo preveč hierarhični odnosi odvisnosti v naši družbi še pospešujejo, seveda v negativnem smislu. Komunisti se morajo boriti proti anomalijam, kakršne so korupcija (v vseh oblikah, ne samo v obliki gnotne podkupnine), odločanje v ozkem krogu in preganjanje ljudi, ki takšne stvari kritizirajo itd. Vse to je lepo in prav, toda če komunisti sami ne bodo v tem smislu moralni, če se ne bodo držali svojih načel, potem njihova vzgojna vloga odpade, s tem pa tudi vodilnost kot taka. Če govorimo sedaj o nezaupanju ljudi v zvezo komunistov (nekateri to zanikajo, drugi spet potrjujejo — znanstvenega gradiva za odločitev

o tem vprašanju, kolikor mi je znano, ni), je temu vzrok tudi moralno vedênje komunistov.

Zrelost marksističnega nazora in moralnost komunista pa sami po sebi še ne moreta zadostovati, če jima ne botruje tudi *strokovna usposobljenost* in prizadevnost, kar sem sicer že omenil. Komunisti bi sem morali odlikovati po svojem strokovnem znanju, saj, kolikor se to sliši naivno, bi morali pri vsakdanjem delu biti drugim za vzgled.

Vsi ti trije elementi skupaj dajo neko posebno človeško kvaliteto, ki naj bi bila merilo tako za sklepanje o sprejemu v zvezo komunistov kot, v modificiranih oblikah, tudi merilo za sprejem na višja odgovorna mesta.

Pri poskusu analize te posebne kvalitete, ki je kajpak normativnega značaja, nisem upošteval razrednega izvora, ki ni bil edino merilo niti v časih ilegale. Delavec v sedanjem socializmu ni več proletarec po klasični definiciji tega termina, prav zato verjetno v naši družbi tudi ni mogoče govoriti o razredih v klasičnem pomenu te besede. Tu bi sociologija nedvomno morala povedati svoje utemeljeno mnenje. Tudi nekdanje zasluge ne morejo biti enakovredno merilo, ker se za inercijo vodstvenega kadra utegneta skrivati tudi neznanje in nerazumevanje tendenc družbenega razvoja.

Vodilna vloga zveze komunistov torej ni sama po sebi umevna nujnost. To vlogo si mora priboriti — sedaj gotovo drugače kot med narodno osvobodilnim bojem. Če bo znala iz deklaracij ustvariti znanstveno utemeljeno teorijo, iz družbene *stihije* družbeno *prakso*, iz svojega članstva pa resnično avantgardo, bo izpolnila svojo družbeno nalogo.

FRANE JERMAN

Komunisti in osnovna organizacija

Kako izoblikovati sedanjemu času primeren organizacijski sistem zveze komunistov, Razmišljanje o vlogi in oblikah delovanja osnovne organizacije je pomembno iskanje odgovora na to vprašanje.

Pogledi na osnovno organizacijo in njen pomen so dokaj različni, saj razen tradicionalne oblike nimamo v praksi preizkušenih modelov. Pojavljajo se zelo različna mnenja. Nekateri mislijo, da je sedanja oblika kar v redu, če bi kvalitetno

delali. Slišati pa je tudi mnenja, da bi jo bilo treba temeljito spremeniti, če že ne sploh opustiti. Med člani je zelo razširjeno nezadovoljstvo z osnovno organizacijo, kakršna je. Tak odnos ilustrirajo tudi ugotovitve ankete iz Gorice, ki jih je objavila Teorija in praksa v 8. številki in ki prav gotovo niso izjema. Iz razgovorov z mnogimi člani, ki so izstopili iz zveze komunistov ali pa so bili zaradi pasivnosti izključeni, naravnost izstopa napet odnos posameznika do njegove osnovne organizacije.

Gotovo bo le daljše iskanje in praktično preizkušanje ustvarilo tak tip osnovne organizacije, ki bo sedanjim razmeram ustrezal vsaj toliko, kot je nekdanja partijska celica ustrezala pogojem ilegalnega delovanja. Morda bi bilo smotrno v praksi preizkusiti nekatere ideje, ki nastajajo ob opazovanju delovanja zveze komunistov in nasprotij, ki se pojavljajo v sedanjih osnovnih organizacijah.

Člani zveze komunistov si po navadi želijo tako osnovno organizacijo, ki bi jim bila blizu, ki bi jim nudila pomoč in razumevanje, oporo pri političnem delovanju in možnost za razpravo o aktualnih vprašanjih. Odmikanje osnovne organizacije navzgor, morda na občinsko raven, bi najbrž slabo zadostilo tem težnjam, saj bi pretrgalo mnoge vezi, ki sedaj obstajajo med člani ter med člani in organizacijo, osamilo člane zveze komunistov in jih navezalo le na dokaj nekonkretno izražene programske naloge. Morda bi to ustrezalo delu članstva, ki je idejno dovolj trden in ustvarjalen. Hkrati pa bi za veliko število sedanjih članov pomenilo odtujitev od organizacije.

Seveda je najbrž tudi res, da člani zveze komunistov od osnovne organizacije pričakujejo marsikaj takega, kar jim objektivno ne more dati. V osnovni organizaciji v kaki tovarni je najbrž res nemogoče organizirati in voditi razpravo vedno na taki ravni, da bo hkrati zadovoljila delavca z osnovno šolo in izobraženca z visoko izobrazbo in svetovljansko razgledanostjo. Naravnost vsiljuje se potreba, dati naši organizaciji take organizacijske okvire, ki bodo omogočili neovirano in ustvarjalno gibanje miselnih tokov in hkrati omogočili njihovo brušenje ob vseh vplivih socialnega okolja.

Morda bi bilo smotrno v nadaljnji razpravi premisliti in v praksi preizkusiti tudi naslednje ideje:

1. Opraviti bo treba neko delitev dela med organizacijskimi enotami ožjih področij (npr. OO v podjetju) in oblikami delovanja in povezovanja po širših območjih (stroke, gospodarske panoge, komuna, regije itd). To seveda ne more pomeniti neke formalne kategorizacije članov, ampak le obli-

kovanje možnosti za kvalitetno rast zveze komunistov kot celote in njeno usposabljanje, da bi lahko dajala odgovor na pereča družbena vprašanja, kjerkoli se pojavljajo.

2. V partiji leninskega tipa je osnovna organizacija pomenila predvsem bojno enoto, ki je v svojem okolju z delovanjem svojih članov osvajala konkretne cilje po navodilih in odredbe svojih vodstev.

Sedanji statut zveze komunistov nalaga osnovni organizaciji samostojno izvajanje programskih načel in uveljavljanje splošne politike ZK v njenem okolju. Vprašanje je, če to nalogo zmore? Mimo tega se v takem delovanju nenehno poraja dilema: ali naj osnovna organizacija obvezuje svoje člane za konkretna stališča, ki jih je sprejela? S tem postaja organizirana politična skupina znotraj samoupravljanja, ki se v njem pojavlja organizirano, in zato prav gotovo zavzame privilegirani položaj. Možno je, da tega ne napravi in prepusti članom, naj sami presojujejo, ali se bodo v samoupravnih organih opredelili za stališče svoje osnovne organizacije ali ne. To je seveda rušenje sedanjega pojmovanja demokratičnega centralizma in vir neučinkovitosti organizacije, kar vse prinaša s seboj tudi demoralizacijo članov, ki jo zelo pogosto srečamo. Vedno bolj postaja pereče vprašanje: ali je res *zmerom nujno potrebno*, da se član ZK obvezno podredi sklepu večine v svoji osnovni organizaciji. Če to ni *zmerom nujno, kdaj naj se potem to načelo uporabi*. Kaj bi bilo z našo učinkovitostjo in solidarnostjo, če bi se temu načelu sploh odpovedali in gradili enotnost ZK le na globalnih programskih načelih? Razrešitev te dileme je mogoča samo tako, da izdelamo dovolj prožen način za delovanje osnovnih organizacij, ki bo, oprt na idejno moč svojega članstva, zmožni dati tak odgovor ob konkretnih primerih. Prepričan sem namreč, da generalne razrešitve te dileme ni.

3. Mislim, da je osnovna organizacija v ožjem okolju potrebna, in sicer predvsem kot senzibilen socialni ambient, ki vsak trenutek pristno reagira na ravnanje svojih članov in ga hkrati tudi moralno presoja. S tem ne mislim, da bi morala osnovna organizacija nadomestiti vse družbeno okolje in vpliv javnega mnenja, pač pa bi morala zagotoviti dovolj *hitro, kvalitetno in učinkovito reagiranje s socialističnih izhodišč*. S takojšnjo presojo in oceno posledic posameznih samoupravnih odločitev, pri katerih so sodelovali njeni člani, bi bila tudi pomemben dejavnik, ki bi učinkovito zavračal stranske poti svojih članov. Verjetno bi lahko v celoti opustila sedanje pojmovanje odgovornosti svojih članov za izvajanje sklepov, ker bi s presojo posledic konkretnega politič-

nega delovanja svojih članov lahko dovolj učinkovito posredovala, da bi se to spremenilo, ali pa ugotovila, da tistih članov, ki ne morejo uskladiti svojega ravnanja z nazori in mnenji večine, pač ne more več imeti v svojih vrstah. V praksi bi to pomenilo, naj bi osnovne organizacije sprejemale stališča vnaprej res le v načelnih razpravah. Presojala bi družbene posledice konkretnih sklepov tako, da bi pozvala svoje člane, naj utemeljujejo in z argumenti branijo stališča, ki so jih zavzemali pri pripravljanju in sprejemanju sklepov v samoupravnih organih. Ne bi se smela vnaprej odločati za konkretne sklepe — morda celo tedaj, ko so ji nekateri argumenti še neznani — in ne bi smela zavezovati svojih članov, da branijo njen sklep ne glede na dejstva, ki se utegnejo pojaviti v samoupravni razpravi. Tako ne bi namesto svojih članov prevzemala odgovornosti za določeno politiko, kar se sedaj pogosto dogaja, ampak bi lahko zavzela do nje kritično stališče. Seveda ne gre tega razumeti, naj bi osnovna organizacija le »post festum« sodelovala pri pripravljanju odločitev, pač pa tako, da je mnenja, ki so se izoblikovala v njej, mogoče jemati le kot *del* demokratične razprave o problemu, ne pa kot dokončno mnenje o njem. Povsem mogoče je namreč, da se v razpravi pojavijo tudi dejstva in pogledi, ki so bili komunistom pri razpravi v osnovni organizaciji še neznani. Zato osnovna organizacija članov ne more zavezati s trdnim stališčem in s tem sprejeti odgovornost za nekaj, pri čemer ni edina sodelovala.

4. Prav gotovo se osnovna organizacija ne bi mogla odreči tudi nekaterim organizacijskim nalogam pri političnem delovanju svojih članov. V okviru spoštovanja demokratičnih načel javne razprave, kandidiranja in izbiranja bo morala vendarle skrbeti, da se bo vsak član znašel na najbolj ustreznem delu. Tega ne kaže prepuščati samo stihiji niti ne samo osebnemu prizadevanju posameznih članov. Spremljati njihovo delovanje, jim po potrebi pomagati in dati posameznikom zaslužen priznanje ali grajo, vse to je le potrebno.

5. Kot organizator idejne vzgoje svojega članstva je osnovna organizacija verjetno vendarle še nepogrešljiva, čeprav ne bi bilo smotno pričakovati, da lahko vse vzgojno idejno delo poteka v njenih okvirih. Skrb za idejno rast posameznikov bo najbrž morala še ostati njena naloga.

6. Najbrž tudi ni mogoče pogrešiti vloge osnovne organizacije kot organizatorja pridobivanja novih članov. Seveda je sedanja praksa, ko samo osnovna organizacija izbira, pridobiva in odloča o sprejemih, potrebna temeljite spremembe. Normalno bi bilo, da lahko ljudje vstopajo v ZK tudi na svojo

pobudo, morda celo mimo mnenja osnovne organizacije, ki ne bi smela zapirati vrat človeku, ki se je pripravljn v vrstah ZK boriti za njen program. Toda kljub temu se ne moremo odreči spremljanju dejavnosti in nazorov ljudi v svojem okolju ter zavestnemu in organiziranemu pridobivanju novih članov. Za tako nalogo je potreben osebni stik z ljudmi in zasedranost organizacije med njimi, sicer bomo dobivali dotok najbrž le iz nekaterih sredin. Motivi, zaradi katerih ljudje vstopajo v ZK, so pač različni glede na mesto, ki ga zavzemajo v svojem okolju. Temu se v celoti ne moremo izogniti, naj nam bo to všeč ali ne.

7. Član ZK naj bi imel v svoji osnovni organizaciji skupino enako usmerjenih tovarišev, ki ne bi oklevali, kadar mislijo, da ga je treba vprašati, opozoriti, seznaniti s svojim mnenjem in oceniti njegovo delovanje. Precej odveč pa je formalistični sistem kaznovanja. Ugotovitev, da kdo ne more biti naš član zaradi takih in drugačnih lastnosti, je pač lahko potrebna ugotovitev, ne moremo pa ji reči kazen.

POLDE KEJŽAR

Kriteriji pravovernosti

Pravovernost je kategorija, ki jo predvsem pozna ortodoksna teologija in najtrša praksa militantnih cerkvenih organizacij. V strogem pomenu besede si pod pravovernostjo torej predstavljamo natančno predpisano mišljenje in obnašanje človeka v zasebnem in družbenem življenju, ki ga vodi in usmerja *hierarhična* organizacija, katere vodstvo ima o sebi predstavo, da je a priori v posesti prav vseh resnic, da opravlja posebno poslanstvo in da je zato zmožno v vsakem trenutku presojsati in razsojsati, kaj je »dobro« in kaj je »zlo«. Eksistenca človeka kot individua, ki sprejema hierarhijo kot okvir delovanja, je mogoča zgolj v okviru te pravoverne organizacije, ki mu določa povsem natančno mesto v družbi in predpisuje, kaj sme in česa ne sme misliti in delati. Kolikor se človek ne vključuje tako v organizacijo in si dovoli podvomiti v ukaz, navodilo ali »resnico«, je izpostavljen možnosti suma ali obsodbe krivoverstva, reformatorstva, sektaštva, dejanja, ki lahko prikljče nadenj prekletstvo in izobčenje, uničenje, grmado ali izgon. Prganjanje krivo-

verstva in krivovercev tako postane tudi posebno spričevalo, odlika pravovernika. Še več. Uspešnost pri odkrivanju krivih naukov in heretikov lahko prinese verniku tudi posebno priznanje organizacije in vzpon na družbeni lestvici. Za lovljenje krivovercev so ustanovljene elitne skupine posameznikov, institucije in organizacije, ki imajo glede tega posebne, »avantgardne« naloge. — Zgodovina človeštva, posebno v evropskem kulturnem krogu, nas opominja na veliko primerov te vrste. Povezana je zlasti z obdobjem *totalne* vladavine katoliške cerkve.

Tradicija pravovernosti v moderni družbi pa ni ostala le v okvirih religiozних organizacij, marveč je prišla tudi v politične, kulturne in druge človeške organizacije. Najdemo jo lahko v vseh organiziranih družbah in pomeni posebno obliko človekove odtujitve, v kateri človekovo odprtost in spontanost zamenja konformizem, licemerstvo in hinavščina. Pred njo tudi revolucionarna gibanja in organizacije niso imune. Pravovernost in vse ostale posledice, ki iz nje izvirajo, se uveljavljajo v teh organizacijah zlasti po izvedbi revolucionarnega udara v tistih primerih in trenutkih, ko si vodstvo revolucionarnega gibanja prilasti manjša skupina »poklicanih«, ki menijo, da je revolucionarno izkustvo njihov monopol in ki spontano revolucionarno izkustvo in težnje množic ter posameznikov podredijo strogo hierarhični organizaciji in njenim normam. Stalinistično obdobje nam nudi veliko primerov za to.

Odnosi podrejenosti in nadrejenosti, hierarhično načelo, so *tudi* v Zvezi komunistov Jugoslavije že nekaj časa ena od bistvenih zavor za polno afirmiranje komunistične organizacije v samoupravni družbi, ki je negacija hierarhične družbe. Če je strogo hierarhično urejena organizacija, ko »igrajo« člani samo strogo določeno vlogo v njenem centralno vodnem mehanizmu, še smiselna v situaciji neposrednega revolucionarnega spopada, je to že nekaj časa popoln anahronizem in eden od bistvenih virov krize v zvezi komunistov. Strogo izveden hierarhični sistem namreč počasi popolnoma absorbira človeško zavest, zavest pripadnika organizacije ali ustanove. Človeku se začneja kazati kot njegova edina in pomembna skrb to, kar njemu ali drugemu o človeku ali stvari poreče nadrejeni. In če ta nadrejeni razpolaga tudi z močjo odločanja o osebni karieri, dohodku in drugih človekovih možnostih v svetu, postane težnja za pravovernostjo, po čimbolj hrupnem in zvestem izvajanju navodil od zgoraj poglavitna človekova življenjska skrb, ki ji praktično podredi

prav vse. V skrajnjih primerih se človeški individuum spremeni v človeško karikaturu, v žrtev svoje funkcijske razvrstitve, izgubi svoj osebni profil in se sprevrže v navadno orodje oblastniškega aparata, pa naj gre za politično, kulturno ali cerkveno organizacijo; v razosebljeni tip, ki ima sebe za odličnega delavca in velja tudi v očeh hierarhično deformiranih voditeljev kot primerek pravoverneža. Nadvse je tragično, kadar začne tak razčlovečeni človek, čeprav izvrstno orodje, svoj položaj razumevati kot nekakšen ideal, in ga skuša vsiliti tudi vsem tistim, ki se temu tako ali drugače upirajo. Kadar pa takšen »ideal« začne celo prevladovati v politični organizaciji, potem postane hinavščina podlaga »sožitja«. Ljudje ne le da hlinijo, marveč si prizadevajo, da bi hinavščino tudi zakrinkali. Prevladovati začne pravilo, da je najbolje biti neopazen, zakaj poguba lahko doleti vsakogar, ki se odlikuje: hierarhični sistem trpi le neizrazite ljudi. — Ne morem reči, da so bili ti pojavi pri nas splošni, prevladujoči, in da bi bili na hierarhičnem principu oblikovani odnosi med ljudmi edini odnosi v zvezi komunistov. Toda težnje te vrste so bile, človeške karikature so veljale kot vzor odličnih delavcev, molk — kot rezultat želje, biti čimbolj neopazen — je obstajal; tisti, ki so postavljali določena vprašanja, so bili izpostavljeni nevarnosti, da se bo porodil dvom o njihovi pravovernosti. Brionski plenum je razkril tudi te podobe in situacije. Zdaj pa jih moramo tudi praktično preseči z drugačnimi odnosi in ureditvijo v zvezi komunistov.

V hierarhični organizaciji obstajajo vedno tudi svečeniki. In prav svečeništvo je v preteklosti *tudi* v zvezi komunistov povzročalo pri nekaterih komunistih prizadevanja, da bi se odlikovali kot pravoverni. Svečeniki so ljudje, navadni smrtniki. Najdemo jih na vseh ravneh, višjih in nižjih; imajo različne podobe in navade. O sebi navadno mislijo, da jim gre dolžnost, da dokončno presojujejo pravovernost mišljenja in obnašanja povprečnega komunista ali občana; da *morajo* zaključevati forumske ali javne diskusije z dokončnimi sodbami in ocenami, s katerimi postavijo »stvari na svoje mesto«, in tako meritorno ovrednotijo vse tisto, kar naj bi veljalo kot progresivno, socialistično in tisto, kar je nazadnjaško in protisocialistično. O sebi svečeniki menijo, da so (skoraj) nezmotljivi, zlasti seveda takrat, kadar govorijo »ex cathedra«. Mislijo, da je njihovo »zgodovinsko poslanstvo«, da neprestano učijo, in poučujejo ter tako pojasnjujejo in odkrivajo resnico »neukemu« pripadniku organizacije. Vztrajnost, s katero po-

navljajo svoje recepte in rešitve, resnost, s katero vzdržujejo to svojo pedagoško držo, in prepričanje o svoji nezmotljivosti, je vsega občudovanja vredna.

Situacija, ki jo opisujemo, ima v naših slovenskih razmerah razen hierarhičnosti še svoje posebne vzroke. Mislim, da globlji vzroki zanjo pri nas počivajo zlasti v naši pretekli in polpretekli zgodovini, ki je obremenjena z duhovnim pastirovanjem političnega klerikalizma, s pomanjkanjem tradicije politične demokracije, ki bi lahko odpravljala čredno mentaliteto in pospravila s kompleksom voditeljstva, s prepričanjem, da je potrebno »neuki, neizobraženi narod« neprestano voditi in ga opominjati na tiste meje, ki pomenijo točko, ko postane človeško obnašanje »grešno«. Ljudska revolucija je s to tradicijo sicer radikalno pretrgala. Merila »pravovernosti«: pogum, doslednost, močatost, poštenost, odprtost in humanost, je uveljavilo življenje samo, v revoluciji angažirana večina. O moralnosti ali nemoralnosti (revolucionarnosti ali nerevolucionarnosti) ni razsojal svečenik v revolucionarnem gibanju, marveč so zahteve situacije same ovrednotile ponašanje posameznika v njegovih očeh in očeh drugih. Kolikor je prišlo do obsodb, pa so bile le-te vedno posledica množične odklonitve kakega ravnanja, ne pa prekletstva svečenika. V tem času je svečeništvo, ki je hotelo voditi in poučevati o »zmotah in zablodah«, živelo pri nas samo v cerkveni instituciji. Pogubne posledice te medvojne cerkvene svečeniške politike najbrž ni treba na dolgo razlagati. Koliko je tragičnih in individualnih zablod in usod ljudi, v katerih je ta cerkvena politika najprej ubila vero in zaupanje v človeka samega ter nato zahtevala brezpogojno poslušnost in upoštevanje kriterijev pravovernosti, ki so jih v imenu medvojne cerkvene institucije formulirali njeni voditelji!

Ko se voda revolucije umakne v strugo mirnega snovanja in življenja, ko se ljudje, utrujeni in vznemirjeni od naporov, vrnejo v družine, stanovanja in na delovno mesto, spet nastane ozračje za prosvetitelje in voditelje, ki jim je Usoda namenila to mesto. Hierarhični odnosi zaplodijo tudi kult svečnikov. In prav ta kult ustvarja *situacije*, v katerih mnogi ljudje presojujejo svoje dolžnosti tako, da jih formulirajo le na podlagi mnenja tega in tega vodilnega tovariša, in tako včasih naravnost slepotno poskušajo uveljaviti v življenju rešitve, ki so v popolnem nasprotju z zdravo pametjo. Naj navedemo primere? Stalinistična doba nas nanje kričeče opozarja. Kitajska »kulturna revolucija« še posebej. V birokratsko hierarhičnih odnosih se ljudje odločajo za tega ali onega

»vodilnega«, načrtujejo svojo prihodnost tako, da ga »opozarjajo« na svojo brezmejno zvestobo do njega in njegovih idej, ter mrzlično iščejo priložnost, da se uvrste med tiste izbrane svečenikove občudovalce, ki imajo to izjemno čast, da smejo prisostvovati njegovim občasnim intelektualnim(?) ritualom, da bi tako postali vsaj ministranti v zbornih ceremonijah. Veseli so tudi, če smejo biti vsaj gonjači v lovih na krivoverce. V tem mnogokrat sodelujejo tudi sredstva množičnega obveščanja, ki polnijo svoje strani in oddaje prečesto ne na podlagi, kaj je kdo povedal ali napisal, marveč, *kdo* je to storil. Ali ne srečujemo takih in podobnih situacij navzlic uveljavljanju samoupravne prakse, tudi pri nas? Prihodnja organizacija in praksa zveze komunistov mora radikalno pomesti tudi z »nedotakljivimi« svečeniki in vzpostaviti v organizaciji trajen dialog kot bistveno komunikacijo med ljudmi.

Hierarhično deformirana organizacija potrebuje razen dogmatiziranih pravil obnašanja vedno tudi dogmatizirane družbene programe, ki jih oslanja na določene »svete knjige«. V zvezi komunistov prav gotovo *nikoli* v njeni zgodovini ni *prevladovalo* to stanje. Toda v preteklosti in v sedanjosti se srečujemo z ravnanji posameznih pravovernežev, ki preizkušajo in vrednotijo marksistično pravovernost poljubnega avtorja tako, da njegova stališča mehanično primerjajo s citati, iztrganimi iz posameznih del klasikov marksizma-leninizma. Tako npr. (zares samo kot primer) naš bojevnik za pravovernost odkrije citat, da je »religija opij za ljudstvo«, in že meri z njim članke, izjave in nastope vsakogar, ki skuša povedati stvar kako drugače. Nato ubere zasebna pota do resničnih ali potencialnih istomišljenikov ter še pri njih izrazi svoje ogorčenje. V javen dialog ali polemiko noče, ker bi to bilo zanj »ponižujoče«, ali pa se za to izjemoma vendarle odloči. Kadar pa to stori, opravlja svojo dolžnost »obrambe pravovernosti« vzvišeno. Njegova dolžnost se konča s tem, da opozarja na pogubne posledice krivih nauk in nazorov. Zanj se je marksizem začel in končal pri citatih iz klasičnih del. Klasiki so rešili vsa vprašanja preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. In če praksa ne uboga, potem so krivi tisti, ki ne »znajo« ali »nočejo« uporabljati učenih resnic, že zdavnaj dognanih rešitev. Bojevnik za pravovernost te vrste si domišlja, da je nekakšen reprezentant svetega oficija — urada za čuvanje vere, varuha pravovernosti, čeprav se sam osebno izreka zoper vsako vero. Za svojo osebno uporabo začne sestavljati indeks pregrešnih člankov, izjav in nastopov in jih ponudi v trenutku, ko se mu dozdeva, da je prišel čas

organiziranega »lova na krivoverce«. Ali ni napočil skrajnji čas, da tudi s takimi bojevniki končamo? Ali ni mogoče te težnje preseči le s popolnoma odprto konfrontacijo mnenj o vseh vprašanih našega časa in zveze komunistov? »Pravovernega« marksizma po mojem mnenju namreč enostavno ni, ker je marksizem kot odprta ideologija v svojem bistvu dialog par excellence. Pravoverni marksizem je možen le tedaj, če se povrnemo v čas Stalinovega diamata in postuliramo marksizem kot čisto dogmo. In v tem pogledu mora priti do polne veljave pravica in *seveda tudi odgovornost* mlade generacije do vpraševanja o vsem. Vsaka generacija živi iz svojih nalog in v svojem horizontu. Le iz njih more moralno rasti. Tudi mladi generaciji morajo naš sistem in odnosi v zvezi komunistov to docela omogočiti, saj sinovi in hčere ne morejo živeti in moralno rasti samo iz hvaležnosti do bojev, ki so jih izvojevali njihovi očetje in matere. Dialog v zvezi komunistov, dialog, ki ne bo le diskusija in izmenjava nazorov, marveč zavestno prizadevanje človeka, da se popolnoma odpre sočloveku, je najboljši način za premagovanje namišljenih in resničnih dilem ob vprašanju kontinuitete generacij v zvezi zunaj nje. To ne pomeni, da odrekamo pravice večini, da uveljavlja svoje rešitve kot obče rešitve. Toda pota do teh občih rešitev naj bodo tlakovana s »hierarhijo« argumentov, ne pa s hierarhijo monopolov.

Delovanje komunistov mora biti predvsem iz *notranjih potreb* spodbujeno in prizadeto, človeško doživeto, izhajati mora iz človeka kot individua in šele v drugi vrsti zaradi *posledic pripadanja organizaciji*. To pa zahteva javno angažiranje (in ne »nošenje« prepričanja za zasebno uporabo) v vseh institucionaliziranih oblikah naše demokracije, pa tudi v vsakodnevnih priložnostih komuniciranja s soljudmi kjerkoli. Javno angažiranje terja neprestano opredeljevanje, zavzemanje stališč, kritičen odnos do sebe in do ravnanja drugih, ne glede na mesto na družbeni lestvici, ki ga zavzema (š). Angažiranje ne more biti *le* pojasnjevanje določenih konkretnih situacij, poudarjanje idejnih vidikov, posledic ali vzrokov kakega ravnanja, še manj pa le sklicevanje na kongrese ali plenuma in njihovo razlaganje. Angažiranje kot neprestana miselna in akcijska *prisotnost* v dogajanju je tveganje zaradi odprtosti in javnosti človekove prakse, ki najde svoje potrdilo in pritrdilen odziv v družbenem okolju ali pa doživi svojo negacijo, zavrnitev. Družbena praksa je edini kriterij pravovernosti. Samo tako je mogoče pogumno naprej.

ZDENKO ROTER

Proklamacije in možnosti uresničevanja enakih pravic

I

Če želimo analizirati vlogo žensk v gospodarstvu, proces zaposlovanja žensk in posamezne vidike tega procesa, moramo najprej jasno formulirati družbene cilje, za katerimi si prizadevamo na tem področju, kajti brez jasno določenih namenov ni vrednostnih sodb.

Na proces zaposlovanja žensk v družbenih dejavnostih lahko gledamo z več izhodišč; na tem mestu želim omeniti le troje izhodišč.

Na proces zaposlovanja žensk gledamo lahko, prvič, kot na proces dejanskega osvobajanja žensk.

Pridružujem se tistim, ki menijo, da sta sedanji položaj in obstoječa diskriminacija žensk z raznih vidikov posledica delitve dela v preteklosti. Ženske so bile v vseh civilizacijah predvsem delavke, toda delitev dela v družini je spreminjala žensko v anonimno delavko in njeno delo v čedalje manj družbeno pomembno; ženska je via facti postajala podrejen član patriarhalne družine, čedalje bolj odvisna od lastnika premoženja, poglavarja družine. Zato menim, da je ponovna vključitev žensk v družbene dejavnosti pogoj za resnično osvoboditev ženske, kajti resnično enakopravnost pa tudi realizacijo ene izmed temeljnih človečanskih pravic, pravico do dela, pravico do svobodne izbire poklica glede na zmožnost in zanimanje, zagotavlja samo ekonomska neodvisnost žensk.

Vlogo žensk v gospodarstvu lahko presojava, drugič, z vidika družbene produktivnosti. Gre za vprašanje racionalne zaposlitve produkcijskih faktorjev v narodnem gospodarstvu, seveda ob upoštevanju obstoječe in potencialne delovne sile.

Individualno gospodinjstvo, kot znano, ni samo potrošna, ampak je hkrati tudi proizvodna enota. Z drugimi besedami, žena-gospodinja opravlja celo vrsto opravil (pranje, kuhanje itd.), ki jih je v načelu mogoče organizirati tudi kot družbene dejavnosti. Delo v okviru individualnega gospodinjstva pa

je povsod relativno nizko produktivno in tako je ta del delovnega časa gospodinje neracionalno izrabljen. Opravljanje gospodinjskih del je ena komponenta aktivnosti žene-gospodinje. Drugo komponento njene aktivnosti predstavlja materinstvo.

Materinstvo samo pa po mojem globokem prepričanju ni življenjski poklic ženske. Naj navedem le nekaj momentov v podkrepitev te trditve. Če izvzamemo biološko funkcijo, ki gre samo materi, je vzgoja otrok očitno vprašanje, ki zadeva oba roditelja; o tem govorijo tako praksa kot tudi znanstvena dognanja s tega področja. Toda ne samo to; čedalje bolj prodira tudi spoznanje, da so današnje maloštevilne družine čedalje manj primerno okolje za vzgojo otrok kot družbenih bitij. Potreba po družbeno organiziranih vzgojnih institucijah na vseh ravneh (od predšolskih naprej) postaja tako čedalje bolj potreba zaradi otrok samih in ne le zaradi razbremenitve mater.

Teza o materinstvu kot poklicu postaja, dalje vse bolj nevzdržna glede na hitro daljšanje človeškega življenja, kajti razdobje, v katerem je ženska intenzivno zaposlena z otroki, predstavlja relativno čedalje krajši del njenega življenja.

In končno, če upoštevamo še planiranje družine kot po eni strani možnost časovne koncentracije in po drugi strani kot možnost zavestne določitve tistega razdobja v življenju ženske, ko naj se, pa če treba tudi popolnoma, posveti materinstvu in družini, potem je teza o materinstvu kot življenjskem poklicu ženske resnično nevzdržna.

Vprašanje je torej, ali narodno gospodarstvo prenese neracionalno zaposlovanje tako pomembnega in tako številnega produkcijskega faktorja.

Negativen odgovor na to vprašanje je hkrati tudi bistveno pojasnilo hitrega tempa zaposlovanja žensk v socialističnih deželah, kjer je vključevanje žensk v družbene dejavnosti postalo narodnogospodarska nujnost.

Med izhodišča za analizo zaposlovanja žensk štejemo lahko, tretjič, življenjsko raven družine kot motiv zaposlovanja žensk. Če govorim o življenjski ravni, mislim na vse ravni standarda, od zagotovitve eksistenčnega minimuma družine navzgor. Zaposlovanje žensk zaradi življenjskega standarda je v praksi realen motiv. To dokazuje, recimo, prvo razdobje industrializacije zahodnih dežel, ko se je ženska morala zaposliti zaradi zagotovitve življenjskega minimuma družini. Pa tudi sedanje »teorije«, ki utemeljujejo neenako plačilo za enako delo, teorije »o dodatku v družinski proračun«, so odsev gornjega motiva.

Vsa naštetá in še druga možna izhodišča za analizo vloge žensk v gospodarstvu se med seboj nujno ne izključujejo; vzemimo za primer naše prvo in drugo izhodišče. Toda treba je vendar ugotoviti, da vrednotenje doseženih rezultatov in načrtovanje prihodnjih nalog družbenoekonomske politike na tem področju bistveno zavisita od enega ali drugega sprejetega izhodišča.

II

Prehajam sedaj na vprašanje faktorjev, ki vplivajo na tok zaposlovanja žensk. Tak prikaz tovrstnih činiteljev ima svoj pomen zaradi razumevanja kompleksnosti vzrokov, ki rezultirajo potem v posameznih suhih podatkih o zaposlenih ženskah; tak prikaz je potreben zaradi realnejših predvidevanj prihodnjih gibanj v posamezni deželi pa tudi zaradi mednarodnih primerjav in izrabljanja medsebojnih izkušenj.

Med činitelji navajam na prvem mestu družbeno ekonomski sistem oziroma, natančneje, dejstvo, ali je v kaki deželi določen napreden koncept tako imenovanega ženskega vprašanja postal sestavni del vladajoče politike ali pa predstavlja tak koncept le sestavni del programa oziroma boja naprednih sil.

To je subjektivni činitelj, ki vpliva odločilno v vsaki deželi tako na hitrost kot tudi na kvaliteto obravnavanih procesov.

Navajanje družbenoekonomskega sistema kot činitelja se mi zdi še posebej pomembno, ker menim, da je položaj žensk v kaki družbi primarno determiniran s položajem človeka v tej družbi, da je tako v interesu vseh naprednih sil kot v interesu žensk samih, da postane žensko vprašanje sestavni del širšega politično družbenega koncepta. Menim torej, da gre neogibno za usmeritev žensk na napredne sile lastne dežele, za nujno usmeritev na zaveznike v lastni družbi, in da ni mogoče pričakovati razrešitve ženskega vprašanja z mednarodnimi konvencijami, vsaj v prvi vrsti in v bistvu ne.

V vrsti objektivnih faktorjev navajam na prvem mestu doseženo stopnjo razvoja določene dežele oziroma narodnega gospodarstva. Navedeni činitelj je za naše vprašanje prvo-razrednega pomena. Razvitejša ekonomija pomeni zadovoljevanje potreb, sedanjih in prihodnjih, na višji ravni. Gre za proizvodnjo, v celoti velikansko po obsegu, in glede na stalno napredujočo družbeno delitev dela, potekajočo v novih in novih narodnogospodarskih panogah in vejah. V razvitih na-

rodnih gospodarstvih predstavljajo tako ženske v visokem odstotku nepogrešljiv sestavni del delovne sile. Ali pa samo druga plat iste medalje: razvitejša ekonomija ne le potrebuje, ampak tudi omogoča, glede na svojo akumulativno zmožnost, odpiranje novih in novih delovnih mest.

Dalje, atribut razvitejših ekonomij niso le družbena delitev dela oziroma nove proizvodne veje, ki so zlasti prikladne za zaposlitev žensk; atribut razvitejših ekonomij je tudi vpeljavanje mehanizacije in avtomacije, ki odpirata tudi klasično »moške veje« ženski delovni sili. V zvezi z družbeno delitvijo dela podčrtajmo še posebej dejstvo, da daje razvitejša ekonomija materialno podlago za silen razvoj družbenih služb, ki so še posebno primerne za zaposlovanje žensk.

Med obravnavane činitelje štejem, nadalje, strukturo dane ekonomije. Struktura dane ekonomije je odvisna tako od dosežene stopnje razvoja kot tudi od določene koncepcije ekonomskega razvoja v posamezni deželi in tej koncepciji ustrezajoče ekonomske politike pa tudi od naravnih pogojev in relativnih komparativnih prednosti dežele. Struktura dane ekonomije v celoti, predvsem pa tudi regionalna razmestitev težke in lahke industrije v okviru dežele, nesporno vplivata na proces vključevanja žensk v družbene dejavnosti. Prej ko slej ostaja namreč dejstvo, da ženske predstavljajo iz znanih razlogov manj mobilni del delovne sile.

Lahko bi naštevali še vrsto drugih činiteljev, ki vplivajo na proces zaposlovanja žensk, kot na primer stopnjo urbanizacije, verske momente, določeno natalitetno politiko itd. ali pa družinsko zakonodajo, ki vpliva s svoje strani nazaj na proces zaposlovanja žensk oziroma na tovrstna pojmovanja v družbi, toda na tem mestu se ne moremo spuščati v podrobnejše analize.

III

Ko se odločam za prvo, zgoraj navedeno izhodišče, postavljam vprašanje strateških nalog v sedanji fazi boja za emancipacijo žensk.

Če je za prvo fazo značilen boj za proklamacijo enakih državljanjskih pravic, boj za odpravo diskriminacije glede na spol, potem se v sedanji, drugi fazi postavlja naloga, ustvariti objektivne možnosti za uresničevanje enakopravnosti. Gre torej za razreševanje tistih vprašanj, od katerih je dejansko odvisen enak položaj žensk na delovnem mestu.

Podrobnejša analiza stanja in dinamike zaposlovanja žensk, analiza starostne in panožne strukture zaposlenih, proučitev vsega kompleksa vprašanj v zvezi s kvalifikacijsko sestavo itd. jasno kažejo na to, da ostajajo fraze vse proklamacije o enakih možnostih na delovnem mestu ob neenakem položaju ženske zunaj delovnega mesta. Gre za vprašanje dvojne obremenjenosti žensk. Prvo strateško nalogo predstavlja zato razrešitev konflikta zaposlene ženske z družinskimi obveznostmi.

Razrešitev tega konflikta pa terja dejstvo, da je biološka reprodukcija pomembno družbeno vprašanje in da bremena, ki so v zvezi z reprodukcijo prebivalstva, ne morejo ostati zasebna stvar družine ali celo žensk. Konsekvence takega priznanja pa so seveda velike in mnogotere. Ne gre le za vprašanje delnega družbenega pokrivanja stroškov biološke reprodukcije niti ne samo za družbeno organiziranje otroško-varstvenih ustanov v pomoč zaposleni ženi. Vprašanje je mnogo bolj delikatno. Glede na ta ali oni družbenoekonomski sistem gre za težko, celo za zelo težko vprašanje, kako prenesti iz gospodarskih organizacij na vso družbo tisto specifično tveganje, ki ga ženska-delavka predstavlja za podjetje zaradi svoje materinske funkcije. Dokler bo namreč blagovna produkcija zgodovinski imperativ, so in ostajajo stroški podlaga poslovnih odločitev v podjetjih in le širša družbena skupnost lahko in mora urejati določene socialne probleme; v to kategorijo sodijo tudi bremena v zvezi z reprodukcijo prebivalstva. In samo take razrešitve, ki omogočajo ženski zaposlitev na delovnem mestu pod istimi pogoji, kot je zaposlen moški delavec, dajejo resnično in dolgoročno perspektivo, da bo ženska na trgu delovne sile enako iskana kot moški, da bo za enako delo enako plačana, da ne bo ob gospodarskih recesijah prva izločena itd. itd.

Razrešitev obravnavanega konflikta zaposlene ženske pa pomeni, drugič, razrešitev problemov, ki izvirajo iz nerazvitosti individualnega gospodinjstva, kar pomeni mehanizacijo gospodinjstev in predvsem družbeno organiziranje vrste terciarnih in storitvenih dejavnosti za tista opravila, ki jih sicer opravljajo ženske v individualnih gospodinjstvih. Ta druga komponenta razreševanja obravnavanega konflikta je seveda mnogo lažja kot prva, ker jo prinaša s seboj že sam razvoj produkcijskih sil. Zavestna družbena usmeritev, določen koncept ekonomskega razvoja, pa seveda lahko objektivno obstoječ proces pospeši ali pa tudi zavre.

Nasploh menim, da terja razreševanje dvojne obremenjenosti žensk veliko bolj izdelano družbeno politiko in vrsto

načrtnih družbenih intervencij tako zaradi intenzivnosti in kvalitete obravnavanih procesov kot tudi zaradi razreševanja specifičnih problemov v posameznih deželah.

Med strateške naloge sedanje faze gre po moji sodbi šteti tudi poklicno šolanje ženske mladine. To vprašanje je največjega pomena najprej za stalno zaposlenost žensk: če ženska že ima svoj poklic, je zelo verjetno, da ga bo obdržala tudi, ko se bo znašla pred družinskimi obveznostmi. Dalje, uspešnejše poklicno usposabljanje vpliva na kvalifikacijsko strukturo, na prodor žensk v nove poklice itd. itd. Medtem ko smo v zadnjih desetletjih zabeležili v vseh deželah znatne uspehe na področju splošnega šolstva, pri nas zelo zaostajamo na področju poklicnega usposabljanja ženske mladine.

In na koncu še ena misel: kakorkoli je točna ugotovitev, da je vsa politika družbe odločilna za razrešitev nalog sedanje faze boja za žensko emancipacijo, pa je vendarle tudi res, da bi bil močnejši prodor žensk v kvalificirane poklice, na vodeče in vladajoče položaje v gospodarstvu in družbi sploh, tudi s tega vidika zelo pomemben. Ženske same bi gotovo hitreje našle pota in načine za razrešitev obstoječih problemov.

MARA BESTER

Družbenopolitično izobraževanje in samoupravljanje

Za družbenopolitično izobraževanje so v zadnjem letu značilni vsi tisti procesi, ki jih srečujemo tudi na drugih področjih družbene dejavnosti. Predvsem je drugače ocenjeno družbenopolitično izobraževanje, posledice pa so razmeroma velika diferenciacija v izobraževalni politiki delovnih organizacij in specializiranih institucij, ki se ukvarjajo s to dejavnostjo.

Reforma je s svojimi zahtevami sprožila številne premike v materialni proizvodnji, predvsem glede gospodarnosti in smotrnejše uporabe družbenih sredstev. Znano pa je tudi, da mnogi od ukrepov v delovnih organizacijah niso bili vselej v soglasju s smotri reforme. V splošnih prizadevanjih za varčevanje so marsikje iskali notranje rezerve na nepravem me-

stu, zoževali in ukinjali tiste dejavnosti, ki ne dajejo takojšnjega gospodarskega učinka. Med temi je bilo zelo močno prizadeto tudi izobraževanje, družbenopolitično pa še posebej, saj so ga skoraj povsod med prvimi zadeli restriktijski ukrepi.

Pri tem pa ni bistveno, kako je do tega prišlo: Ali so bili v posameznih delovnih organizacijah prepričani, da je to izobraževanje odveč, ali pa so menili, da ga lahko odložijo za boljše čase? Trenutne posledice so enake in se kažejo v zmanjšanem obsegu te dejavnosti. Seveda pa nam takšna politika delovnih organizacij marsikaj pove, ne le o odnosu, ki ga imajo do družbenopolitičnega izobraževanja, ampak tudi o izobraževanju samem. Povsod, kjer je izobraževanje bolehalo za formalizmom, kjer je bilo organizirano bolj zaradi pritiska od zunaj, je preprosto presahnilo, ne da bi o tem kaj več razpravljali. Tam pa, kjer je že prišlo do bolj neposredne povezave med družbenopolitičnim izobraževanjem in samoupravljanjem, so uspešno prebrodili tudi materialne težave. Odpravljene so bile skoraj vse tiste oblike, ki so zahtevale večja sredstva — npr. celodnevni strnjeni tečaji ipd. — vendar so našli primerna nadomestila.

S tega vidika ima zmanjševanje obsega družbenopolitičnega izobraževanja — čeprav je v bistvu neopravičljiv in kratkoviden ukrep — hkrati tudi svojo pozitivno stran: odpadlo je predvsem tisto, kar je nekako posiljeno životarilo. To pa pomeni za vse, ki se ukvarjajo z družbenopolitičnim izobraževanjem zelo poučno izkušnjo: nobena oblika takšnega izobraževanja se ne bo mogla obdržati, če ne bo popolnoma opravičila svojega delovanja, pa naj bo v delovni organizaciji ali zunaj nje.

Zato so hkrati toliko bolj razveseljive spremembe, ki so nastale kot posledica intenzivnega prizadevanja za izboljšanje kvalitete in vraščanja družbenopolitičnega izobraževanja v samoupravljanje. Predvsem so bile pri tem uspešne nekatere delavske univerze, ki že dobivajo značaj močnih izobraževalnih središč z ustrezno kadrovsko zasedbo in usmeritvijo. Povezale in razširile so svojo funkcijo organizatorja izobraževanja s funkcijo svetovalca. Ne le da programirajo svojo izobraževalno dejavnost ob upoštevanju in neposrednem vplivu zainteresiranih samoupravnih institucij, ampak skupaj s samoupravljalci tudi iščejo uporabne odgovore in rešitve za posamezne povsem konkretne probleme samoupravne prakse. Tako srečno povezujejo izobraževanje in samoupravljanje v prid obeh. Izobraževanje dobiva tako aktiven odnos do prakse. Posledica tega je, da imamo čedalje manj nekakega

povprečnega izobraževanja, katerega vrednost je bilo včasih res težko oceniti. Pri tem kaže posebej omeniti tudi prizadevanja Visoke šole za politične vede v Ljubljani, ki je razširila svojo dejavnost in neposredne stike s samoupravljavci.

Pri programiranju družbenopolitičnega izobraževanja v delovnih organizacijah še vedno zelo moti dokaj čvrsto zakoreninjena navada, da imajo celo samoupravni organi zelo malo stikov s to dejavnostjo. Programi nastajajo bolj kot plod razmišljanja »pristojnih« služb: le-te ocenjujejo, kakšno znanje in koliko tega znanja je proizvajalcu potrebno; na široko razpravljajo o »profilu« samoupravljavcev, pri čemer ta profil čestokrat merijo z uradniškim vatlom in podobno. Od tod naposled težnje po posplošenih izobraževalnih programih ali pa po tehnokratsko pobarvanih, nategnjenih na kopito birokratskega pojmovanja samoupravljanja, češ, samoupravljavci težko ugotavljajo svoj položaj in svoje izobraževalne potrebe.

Zdi se mi pa vendarle, da bi kazalo zapisati nekaj več o odnosu samoupravljanje — izobraževanje. Nesmiselno pa tudi neučinkovito bi bilo, če bi se zadovoljili zgolj z ugotovitvijo, da je osnovna ovira za širši razmah družbenopolitičnega izobraževanja zgolj nerazumevanje v delovnih organizacijah in samoupravnih organih. V tem primeru bi bila rešitev zelo preprosta: prepričati bi jih bilo treba, naj svoj odnos spremenijo, in vse bo v redu. Ne trdim sicer, da so vsa tovrstna prizadevanja nepotrebna in nekoristna. Vendar pa moramo iskati poglobitve vzroke, ki spodbujajo ali odvrčajo proizvajalce, da se družbenopolitično izobražujejo, v notranjih razmerah v delovnih organizacijah. Tako kot si delavec ali strokovnjak ne prizadeva za izpopolnitev svojega strokovnega znanja, ker ga je pač kdo prepričal, da je to dobro, ampak to potrebo občuti sam, ker izvira iz njegove dejavnosti. Po isti poti mora priti tudi do spoznanja, da mu je potrebno znanje tudi kot samoupravljavcu.

Zato ni dovolj, da o potrebi takšnega znanja samo govorimo in pišemo, da ugotavljamo, kako pomanjkljivo znanje pogostoma ni krivo le za slabe in površne sklepe samoupravnih organov, ampak tudi za odločitve, ki so zaradi ožine in neperspektivnosti v očitnem nasprotju z interesi samih avtorjev. Posledice neznanja pa je v tem primeru vendarle težje oceniti in ugotoviti kot na drugih področjih saj praksa ne potrди ali zanika posameznih odločitev takoj. Nagrada ali kazen prideta pozneje. Razen tega odločitve samoupravnih organov po pomenu skoraj vedno presegajo okvire tiste skupine, ki jih je sprejela. Odražajo se — pozitivno ali nega-

tivno — v širših družbenih odnosih. Te zveze pa je včasih težko spoznati, še teže pa odgovornosti, ki iz njih izvirajo.

Če torej iščemo vzroke za nerazumevanje potrebe po izobraževanju s strani samoupravljalcev v samih pojavih samoupravljanja, nas ta pot slej ko prej pripelje do različnih pojmovanj samoupravljanja, ki imajo spet svoje korenine v dejanskem položaju proizvajalca v delovni organizaciji. Čeprav samoupravljanje pomeni predvsem družbeni odnos, saj se v njem določa položaj proizvajalca do proizvodjalnih sredstev, praksa kaže, da ga marsikje pojmujejo bolj kot element in pridobitev politične demokracije. Ob tem nastaja nevarnost, da se zamegli njegovo bistvo, da je tisto, čemur bi lahko rekli funkcionalnost samoupravljanja — gledano z vidika njegove vloge pri pospeševanju družbenega razvoja — potisnjeno v ozadje, kar med drugim lahko povzroča mnoge konflikte.

Samoupravljanje v delovni organizaciji torej ne more biti nekaj vnaprej in za vselej določenega, kar se razvija po svoji poti neodvisno od pglavitnih komponent družbene proizvodnje same; ni in ne more biti samo zadeva demokracije in počutja ljudi, marveč predvsem razreševanje tistih protislovij, v katere se družba zapleta, preseganje preživelega v odnosu človek-proizvodnja, odstranjevanje tistih spon, ki objektivno zadržujejo napredek. To svojo funkcijo lahko samoupravljanje uspešno opravi le s sprostitvijo družbenih materialnih in duhovnih sil ob osvoboditvi dela in hkrati zagotovitvi vzpona človekove ustvarjalnosti.

Primitivno pojmovanje samoupravljanja je temu pglavitna ovira. Takšno samoupravljanje nima ne posluha ne moči, da bi pospeševalo družbeni razvoj. Bližje so mu pravice kot odgovornost, bližja mu je kritika brez ustvarjalnosti, anarhija v imenu demokracije, ki postaja tako brez vsebine in smisla, plodno polje za vsakovrstno demagogijo in naposled pglavitna rezerva birokracije. Tu se pojavljajo tendence po atomizaciji družbe, vztrajanje na ozkih interesih posameznih skupin, ki so nujno kratkoročni in se zelo hitro sprevržejo v svoje nasprotje, za kar plačuje davek družbena skupnost. Spričo primitivne in zaostale zavesti se lahko zgodi, da samoupravljanje postane ovira tistega, v imenu česar nastopa. Samoupravljanje ne more biti pojmovano kot nekakšna idilična samoupravna praskupnost, ampak kot odsev svoje dobe in potreb te dobe. Biti mora zmožno, da absorbira moderno tehniko, tehnologijo in znanost, da s teh izhodišč deluje, jih vzpodbuja in v svojem okviru razvija. Če torej samoupravljanje sprejema nase to obveznost in vlo-

go, da odstranjuje in premaguje tisto, kar je preživelo in kar ovira družbeni napredek, potem je samoupravljavec toliko bolj angažiran, kolikor več ima dejanskih možnosti svojega vpliva, da nekaj ukrene, nekaj premakne. V tem moramo tudi iskati poglavitno spodbudo za njegovo družbenopolitično izobraževanje.

Človek, ki se izobražuje in spoznava družbene zakonitosti, ne dela tega zato, da bi se po njih slepo ravnal, ali pa, da bi si jih znal samo razlagati, temveč zato, da nanje uspešno vpliva, kot mu narekujejo njegovi interesi. Znanje ga postavlja na trdna tla, mu pomaga, da zna izmeriti svoje sile, da ne popušča tam, kjer ni treba in da hkrati nekoristno ne zapravlja svojih energij. Če subjektivnost in voluntarizem ustvarjata varljiv občutek o neomejenih možnostih vpliva na družbena dogajanja, pa fetišizacija zakonitosti, kot rezultat poenostavljanja družbenih odnosov, človeka dezangajira.

Izobraževanja torej ne more spodbujati samo neka želja po znanju, ampak predvsem objektiven pritisk, ki to znanje terja. Tak pritisk je v samoupravljanju proces odločanja. Tam, kjer odločanje ni prišlo do poslednjega proizvajalca, bomo naleteli pri njem na gluha ušesa tudi glede izobraževanja, saj družbenopolitičnega znanja preprosto ne potrebuje. In ker se mimo vsega čuti še ogoljufanega, si lasti polno pravico kritike vsega. Pri tem izgublja vsakršna merila, saj je osebno nezadovoljstvo, ki izvira iz nemoči, pogojene s takšnimi razmerami, navdihovalec takšne kritike. To postaja izrednega pomena zlasti sedaj ob čedalje večji materialni osnovi in čedalje večjem vplivu samoupravljavca na materialne pogoje lastnega dela. Pri tem mu mora družbenopolitično znanje pomagati, da se izviije iz ozkih okvirov in spoznava organsko povezavo med individualnim, skupinskim in širšim družbenim interesom, da spoznava svoje mesto v družbi, možnosti, pravice in odgovornosti, ki so s tem povezane. Seveda to ne prenese takšnih ugotovitev, kot so na primer — treba je ljudi naučiti, da bodo znali upravljati, marveč velja bolj kot kjer koli drugje poudariti, da je resnično samoupravna praksa enakovreden učitelj in da družbenopolitično izobraževanje lahko uspešno vzpodbuja ljudi k takšni praksi.

IVAN RENKO

Zavora ali pogoj razvoja?

I

Tudi v železniških delovnih organizacijah so v zadnjem času začeli hitreje kot doslej urejati nekatera vprašanja, ki jih sicer že dalj časa narekujejo potrebe našega družbenega razvoja. Nedvomno sta gospodarska reforma in pa novi zakon o organizaciji in poslovanju JŽ bistveno pripomogla k transformiranju železnice iz javne službe v gospodarsko dejavnost. Železnica že postaja po vseh najbistvenejših značilnostih enaka drugim gospodarskim dejavnostim pri nas. Čeprav je svoboda železniških organizacij, kar zadeva samostojno formiranje in določanje cen njihovih uslug, še vedno za stopnjo bolj omejena kot pri večini drugih panog, je bil tudi pri urejanju tega, za železnico bistvenega problema storjen določen kvalitativni premik. Sistem tarif ad valorem je opuščen, pri formiranju novih tarif pa so bolj prišli do veljave stvarni stroški prevoza tovorov in potnikov na določeni relaciji oz. področju. Enotna jugoslovanska železniška tarifa je odpravljena hkrati z »enotno«
jugoslovansko blagajno na železnici.

Nimam namena podrobneje osvetljevati vseh tistih elementov in problemov, ki so v preteklosti zaviralno delovali na sistem poslovanja JŽ, ker so le-ti dokaj znani. Prav tako ne bom mogel kompleksno analizirati vseh tistih problemov, ki so še vedno samo deloma urejeni ali pa sploh še niso urejeni, pa čeprav sodijo mednje nekateri dokaj težavni. Akumulativnost je na primer še vedno dokaj nizka, velika je tehnična zaostalost skoro vse signalno varnostne opreme, sredstev vleke, vagonov, prog itd. Vse to predstavlja skupaj s še vedno dokajšnjo vlogo države pri plafoniranju tarif zelo kompleksno problematiko, ki narekuje potrebo po intenzivnem iskanju boljših rešitev v prihodnosti.

II

Zadržal se bom ob nekaterih možnostih in deloma tudi že dejstvih hitrejšega in kvalitetnejšega urejanja skupnih zadev, ob optimalni ekonomski in samoupravni samostojnosti posameznih delov mreže JŽ oz. delovnih kolektivov pod nastajajočimi pogoji.

Dejstvo je, da je, ne glede na družbeni sistem, stopnja integriranosti oz. centralizma železnic povsod na svetu dokajšnja. Povezanost posameznih nacionalnih železnic z železnicami sosednjih pa tudi drugih dežel je običajno večja, kot se dogaja pri drugih dejavnostih (razen morda pri PTT). Povezanost je tehnološka in celo fizična. Tehnologija pa narekuje razen nujnega medsebojnega usklajevanja vozniških redov čim enotnejše urejanje še vrste tehničnih, organizacijskih in drugih podrobnosti v organizmih nacionalnih železnic. Medsebojna povezanost in odvisnost je torej dokajšnja. Pa vendarle tolikšna enotnost tehnologije in medsebojna odvisnost nista ovira za popolnoma samostojno ekonomiko vsake nacionalne železniške uprave oz. njenih delov. V ZDA npr. deluje celo več zasebnih železniških družb, ki so angažirane tudi pri skupnih prevozi, pa vendarle vsaka deluje kot samostojen ekonomski organizem.

III

Na podlagi novega zakona o organizaciji in poslovanju JŽ je bila v prvem obdobju izvajanja gospodarske reforme dokončno odpravljena ena, tj. jugoslovanska železniška tarifa, kakor tudi blagajna. Enotna tarifa in blagajna sta bili na železnici dolgo časa »ekonomski« interes včasih enih, včasih drugih delov mreže JŽ, vsem pa vedno vzrok za ostre medsebojne spore.

Merila za pokrivanje stroškov posameznih ŽTP oz. za delitev skupnega dohodka so se često spreminjala. Glasovna premoč številčno močnejših predstavnikov posameznih regionov nad slabšimi v organih upravljanja skupnosti JŽ in druge oblike izsiljevanja so še bolj zmanjševale vlogo ekonomike v sistemu delitve skupnega dohodka. *Tako je bila enotnost tarif in dohodka na ravni skupnosti JŽ dejansko vzrok resnične neenotnosti* in navidezne sprtosti med delovnimi kolektivi ter resnične sprtosti med mnogimi vodečimi ljudmi na mreži JŽ itd.

Kljub temu pa je precej počasi dozorevalo spoznanje, da je resnično enotnost interesov mogoče doseči šele, ko se odpravijo vzroki resnične neenotnosti. Mnogi sicer pošteni borci za razvoj JŽ niso v zadostni meri videli tega v likvidiranju skupne železniške blagajne. Celo narobe, zdelo se jim je, kot da gre za udarec po enotnosti, ki bo na škodo razvoju, v prid anarhiji, nedisciplini itd. Dosti skepse in strahu izpričuje pogled na bodoče možnosti investicijskega vlaganja: češ, že tako nezadostna sredstva se bodo sedaj razdrobila,

celo atomizirala; na eni strani bo prišlo morda do neracionalnih vlaganj, medtem ko za mnogo potrebnejša skupna vlaganja sredstev ne bo itd. Nekateri so trdili, da je tudi ekonomska odvisnost posameznih delov prog in relacij tolikšna, da je nemogoče ugotoviti njihovo rentabilnost ali pa nerentabilnost: ker je mreža železnic še najbolj podobna rekam, ki dobivajo vodo iz rečic, te pa iz potokov, kar dokazuje, da brez potočkov ni potokov, brez teh pa ne rečic, rek itd. Ker jugoslovanske železnice niso nastajale v okviru enega državno političnega in ekonomskega organizma, je bila koncepcija razvoja popolnoma odvisna od ekonomik takratnih matičnih dežel oz. železnic. To je podedovala stara Jugoslavija in to se niti tedaj niti pozneje ni bistveno spremenilo! Zato velja primerjanje železnice z vodovjem rek pri nas le deloma, za magistralne proge, ne pa tudi za vse ostale, med katerimi so se že v prvem obdobju ekonomskega osamosvajanja delov mreže JŽ nekatere pokazale kot nerentabilne in so bile ukinjene. To se v prejšnjem centralističnem sistemu, ko je vse izgube železnic pokrivala država in ko veljavnost zakonov dohodka ni segla do podjetij in niže, ni moglo zgoditi.

Delovni ljudje na mreži JŽ so, čeprav z zamudo, vendarle dobili osnovne možnosti samostojnega formiranja in delitve dohodka tam, kjer ga dejansko ustvarjajo. Omogočeno jim je, da neposredno prodajajo večino (razen tranzitnih) svojih uslug koristnikom, da se vsestransko poslovno povezujejo s komitenti, ostalim gospodarstvom itd. Ustvarjene so torej dokaj solidne osnove za razvoj samoupravljanja tudi v smislu ekonomske demokracije. Pri tem so upoštevani vsi tisti organizacijski, tehnološki, poslovni in drugi faktorji, ki so za železnico značilni. In to zaradi tega, ker tudi samoupravnega mehanizma ni mogoče graditi neodvisno od omenjenih faktorjev. Pri železnici namreč gre za tako imenovani večstopenjski sistem samoupravljanja in odločanja, pri čemer je moč zagotoviti visoko stopnjo ekonomske samostojnosti ne samo ŽTP, temveč tudi delovnih enot, brez škode za solidno opravljanje skupnih (centraliziranih) zadev. Kako se je pričel uresničevati ta proces?

IV

V obdobju razpravljanja in sprejemanja statuta Skupnosti JŽ se je močno uveljavila težnja, da je treba za to raven (kot tudi vse druge) zelo precizno določiti funkcije in pravice tako skupščine in UO skupnosti kot tudi delovne skupnosti v Skupščini JŽ. Vse to zaradi tega, da bi se povsem

ognili morebitni ponovitvi sporov oz. da bi z močjo norm preprečili vsako nepotrebno vmešavanje teh organov v samoupravnost včlanjenih delovnih kolektivov. Da torej samoupravni organi železnic na ravni federacije opravljajo samo tisto, kar je v interesu včlanjenih kolektivov in kar predpisuje zakon. In za opravljanje samo teh in takšnih funkcij naj bi dajali kolektivi ustrezen del svojega dohodka skupnosti. Pokazalo se je, da imajo delovni ljudje na mreži dovolj smisla za takšno delitev posameznih nalog v okviru skupnega procesa, kjer se vsakemu nivoju v vsem železniškem mehanizmu določi tiste in takšne naloge, ki mu v interesu vseh najbolj ustrezajo. Tako so tudi nekatere strokovne službe skupnosti JŽ, zavodi in inštituti dobili naloge, ki jim jih podjetja po zakonu niso bila dolžna odstopiti.

Nov ekonomski sistem deluje na železnici šele kratek čas, a je že prišlo do iniciativ prostovoljnega združevanja sredstev nekaterih sekcij (Kraljevo) za skupna vlaganja v rekonstrukcijo nekaterih delov prog, v čemer vidijo proizvajalci skupen interes. Prevladujoče je namreč med železničarji spoznanje, da je predvsem v izboljšanju poslovanja perspektiva za hitrejšo rast dohodka. Da torej tudi modernizacija, če je samo parcialna in brez prave zveze z vso modernizacijo, ne more dati zelenih rezultatov. Seveda pa je za realizacijo ideje o združevanju sredstev zaradi skupnih vlaganj treba dokazovati tudi ekonomski interes vsake delovne enote, ki naj bo kreditor ali pa soinvestitor.

Dejstvo je, da so bile odločitve o investicijah na železnici v preteklosti stvar ožjih krogov in da železniški kolektivi v to stvar niso imeli dosti vpogleda. Prav tako je dejstvo, da kljub visoki stopnji centralizacije železnic v preteklosti s tem ni bila zagotovljena harmonična investicijska dejavnost, o čemer priča različna tipizacija opreme, vleke itd. Seveda je k temu mimo drugega prispevalo tudi dejstvo, da je bilo do investicijskega dinarja mogoče relativno lažje priti, ker kolektivom pač ni bilo treba dokazovati ekonomske opravičenosti ene ali druge variante in ker se za nerealiziran, a v elaboratu predviden dohodek večinoma ni odgovarjalo, še manj pa kolektivom — ustvarjalcem sredstev. No, to pač ni pojav samo na železnici in naj bi v celoti sodil v preteklost. O tej stvari govorim samo zato, ker je ena od vzrokov za še vedno živeča nasprotovanja, da se tudi na železnici dohodek formira in deli v delovni enoti in da le-ta sklepa, v kaj bo vlagala akumulacijo.

Že začetna faza delovanja zakona dohodka na železnici omogoča formiranje in delitev le-tega na ravni delovne enote.

To ni več samo ideja, temveč — v obširnih materialih z nedavnega posvetovanja železniških kolektivov iz vse Jugoslavije — tudi strokovno obdelan prikaz možnosti. Kljub visoki stopnji medsebojne odvisnosti posameznih delov mreže JŽ (sekcije, obrati, transportna podjetja, namenska podjetja, združeno podjetje, skupnost), ki končno opravljajo pretežno skupen posel, to je *prevoz*, je vendarle na podlagi delitve dela popolnoma natanko prepoznano (že merjeno ali pa merljivo), kaj in v kakšnem obsegu opravlja posamezen del (sekcija, obrat itd.). Sedaj železniška podjetja samostojneje formirajo cene, a le-teh sploh ni mogoče formirati drugače kot od spodaj navzgor — od faze do faze, koliko vsaka posebej resnično stane, torej kolikšna je na tej podlagi lahko *cena dela*, opravljenega v vsaki fazi, kolikšna je amortizacija, stroški itd. To so tudi bistvene osnove dohodka sekcij — delovnih enot. Ker vsa najnujnejša evidenca (stroški, tehnični normativi itd.) že obstaja, so s tem uresničeni osnovni pogoji za to, da se dohodek formira in deli v delovni enoti.¹

Delovna enota naj bi odstopala ustrezen del svojega dohodka delovnim enotam skupnih služb (servisom del. enot) po ekonomsko formiranih osnovah — plačevale naj bi storitve po utrjenem ceniku. Skupne službe naj bi mimo drugih nalog opravljale v imenu delovnih enot tudi obračun družbenih obveznosti in drugih prispevkov, npr. Skupnosti JŽ itd.

Funkcija podjetja (>skupnost delovnih enot<) in samoupravnih organov na tej ravni se zato spreminja. Pomembnejše postane koordiniranje in usmerjanje splošnega razvoja kot pa odločanje o vsaki konkretni investiciji. O teh naj na podlagi skupnega programa razvoja odločajo delovne enote. Toda programiranje razvoja mora biti sedaj odsev najrazumnejših — ekonomsko najinteresantnejših teženj vseh delovnih enot. V takih odnosih bodo prav gotovo demantirane nekatere trditve, da se bodo sredstva razsula, brž ko bodo >decentralizirana< na delovne enote.

¹ Sklepi omenjenega zveznega posvetovanja o možnostih formiranja delovnih enot na mreži JŽ govore o njih med drugim takole:

- v prometni službi so delovne enote lahko: ranžirne postaje, razporedne postaje, postaje, grupe manjših postaj itd.;
- v službi vleke: kurilnice in delavnice oz. v večjih kurilnicah več enot po funkcionalnem principu;
- na vzdrževanju prog: progovni odseki in delavnice;
- v signalno varstvenih in TT službah: nadzorniški okraji in delavnice;
- skupne službe podjetja (oz. skupne službe delovnih enot).

Delovne enote upravljajo z vsemi sredstvi, formirajo in dele ves dohodek; organi upravljanja so lahko zbori delovnih ljudi v delovnih enotah, njihovi sveti ali podobno.

V

Velikega pomena za zagotovitev skupnega razvoja na podlagi združevanja sredstev, ki je v sedanjih razmerah tudi na železnici postalo edino mogoče, je zato Program razvoja JŽ.²

Ni naključje, da je bila na že omenjenem posvetovanju sprejeta zahteva, da je osnutek programa razvoja treba čimprej izdelati, da bi ga vsi delovni kolektivi in enote mogle temeljito pretresti, da bi ga nato sprejeli vsi delovni ljudje na mreži JŽ. Njihov pa bo v tolikšni meri, kolikor bodo v njem videli realizacijo svojih ekonomskih interesov. Res je sicer, da je dokaj lahko dokazati vzročno ekonomsko zvezo med modernizacijo proge na enem delu in rezultati tega tudi na drugem delu. Toda kolikšna je stvarna korist v prvi vrsti tistega, ki je največ vložil, s tem še ni dovolj dokazano. Zato bo v programu ta aspekt izrednega pomena, kajti vlaganje v skupne investicije mora dajati stvarne koristi tistim, ki vlagajo. In če bo v konceptiji združevanja sredstev na podlagi programa to pogloblitno, potem se bodo delovne enote lahko odločale, da vložijo svoja sredstva po potrebi tudi na drugih delih mreže.

Zahteva za takšnim programom razvoja je popolnoma utemeljena, ker bo za realizacijo razvoja v naslednjih letih gotovo treba zbrati velika sredstva, pri čemer velja opomniti, da so dotacije skupnosti železnicam že definitivno stvar preteklosti, pa čeprav je stopnja akumulacije železnic za sedaj še precej nizka.

Železničarji tudi še nimajo urejenih številnih vprašanj družbenega standarda. Delovni pogoji so težki, zaščita precej slaba. Specifični delovni pogoji terjajo ustrezne možnosti odpočitka, rekreacije itd. Za vse to v preteklosti ni bilo dovolj denarja, večkrat pa tudi ne dovolj razumevanja tam, kjer so o uporabi železniškega dinarja sklepali. Program razvoja JŽ, zlasti pa še ustrezni programi podjetij, ki naj bi bili odsev stvarnih potreb in možnosti, bodo na ustrezen način verjetno morali predvideti hitrejšo urejanje tudi teh zadev. Neverjetno je namreč, da bi delovni ljudje, ko bodo sklepali o vlaganju svojega dela dohodka za realizacijo razvoja, prezrli ta, zlasti ponekod na mreži celo akutna vprašanja.

² Modernizacijo dela prog, vleke in ostale opreme, ki poteka in bo realizirana v naslednjih letih, je treba ocenjevati kot necelovito predvsem tudi zato, ker ni popoln odraz samoupravnih odločitev železničarjev.

VI

Prvi podatki iz poslovanja železniških podjetij v prvih mesecih letošnjega leta so večinoma potrdili zamisel, da železnica lahko postane akumulativna. Prvič po več letih poslovanja z izgubo se sedaj kažejo možnosti, da gre lahko razen za osebne dohodke, družbene obveznosti in stroške nekaj dohodka tudi že v sklade podjetij oz. delovnih enot. Pričakovati je takšen razvoj tudi v prihodnje. To predstavlja eno od osnov teze, ki pravi, naj se dohodek formira tam, kjer se realizira, to je v delovni enoti, in da naj ta sama sklepa o njegovi delitvi. Pri odločanju o delitvi bo vsaka delovna enota, zavedajoč se samostojnosti pri opravljanju tistega dela procesa, ki je sporazumno njej zaupan, obenem tudi vedela (in to železničarji že zdavnaj vedo), da je v skupnem delovnem procesu odvisna tudi od drugih enot (horizontalno in vertikalno) in da so vse enote skupaj med seboj tehnološko povezane, kar je življenjskega pomena za vse.

Železnica ima v nečem morda celo določene prednosti pred nekaterimi drugimi gospodarskimi organizacijami. Zdavnaj je namreč uveden sistem spremljanja in obdelave cele vrste tehničnih in ekonomskih kazalcev poslovanja. Ta sistem bo gotovo moral doživeti določene spremembe — moral se bo prilagoditi samoupravnim potrebam delovnih enot. Tudi v tehničnem pogledu je več kot na dlani, da bi se izplačalo uvesti najmodernejšo mehanografijo — za vse skupaj. No, dejstvo je, da so mnoge izkušnje in normativi tu, kar lahko, razumno uporabljeno, bistveno pripomore h graditvi ekonomsko čimbolj čistih odnosov med posameznimi deli železnic, to je k objektivnemu merjenju dela in ugotavljanju njegove cene. Vse to je izrednega pomena za odpravo vseh ostankov medsebojnih sumničenj, češ da se dohodek neupravičeno in nevidno preliva iz enega dela v drugi del mreže itd., kar lahko postane resna zavora pri realizaciji skupnih ciljev razvoja.

Pozitivnemu razvoju, ki se je pričel, lahko tudi v sedanjih razmerah škodujejo neupravičena vmešavanja v železnico od zunaj. Če je kaka postaja ali proga nerentabilna, jo je treba odpraviti, ne pa to preprečevati s tem, da se kdorkoli sklicuje na neke »višje«, »širše« ali podobne ekonomsko nedokazane interese.

Odpravljanje vsega tistega, kar je železnico označevalo kot javno službo in jo prikrajševalo pri ekonomskih in samoupravnih pravicah, ki so v drugih panogah bolj ali manj že zdavnaj realizirane, bo železnici in vsej družbi samo v korist.

Nastajajo torej pogoji, pod katerimi lahko tudi na železnici popolnoma zmagajo samoupravni odnosi, ki tudi v tem specifičnem organizmu ne morejo biti izvor tehnološke, tehnične in organizacijske anarhije in ki ne preprečujejo skupnih investicijskih vlaganj, temveč dokazujejo, da so razviti samoupravni odnosi mimo drugega lahko tudi praktično zagotovilo, da bo železniški dinar kar najpravičneje vložen.

JOZE JAGER

Pouk novejše zgodovine

Pouk novejše zgodovine je tako tesno povezan s poukom zgodovine v celoti in z našim šolskim sistemom, da ga ni mogoče obravnavati povsem ločeno od splošnega učnega in vzgojnega procesa. Zato najdemo pri obravnavanju pouka novejše zgodovine nekatere skupne probleme, ki jih opažamo povsod v našem šolstvu. Razen njih pa so še nekatera posebna vprašanja, ki jih je treba urediti, če hočemo, da bo pouk novejše zgodovine bolj kot doslej vplival na umski razvoj učencev in jih pripravljaj na uveljavljanje socialističnih odnosov. Ne moremo namreč mimo dejstva, da se nam pri pouku novejše zgodovine ni posrečilo izrabiti vseh možnosti, da bi učence seznanili z zakonitostmi družbenega razvoja, jih odtegnili od neznanstvenih in socializmu nasprotnih tokov ter jih pripravljali za aktivno vključitev v sodobno družbeno politično življenje.

V zadnjem desetletju smo ob forsiranju tehničnih predmetov in ročnih spretnosti v naših šolah močno zanemarjali družbeno vzgojo. Čeprav ni mogoče zanikati dejstva, da je pouk zgodovine izredno pomemben pri oblikovanju znanstvenega nazora ljudi in pri njihovi družbeno-politični usmeritvi, smo v boju proti historicizmu pri marsikom ustvarili napačno mnenje, da je znanje zgodovine za sodobnega človeka nekaj nepotrebnege. Če pa se zavedamo, da pri pouku zgodovine ne gre zgolj za to, da bi si učenec pridobil nekaj podob iz naše preteklosti in si zapomnil nekaj podatkov, temveč za to, da bo na svoji razvojni stopnji na najbolj primeren način spoznal nujnost družbenega razvoja in vzroke zanj, pa tudi pomen, ki ga imajo v tem razvoju subjektivne

sile, potem šele prav spoznamo, kakšno odgovorno nalogo imajo zgodovinarji tudi pri usposabljanju mladega rodu za čim uspešnejše vključevanje v sodobno družbeno dejavnost.

Pri pouku zgodovine so velike možnosti za razvijanje intelekta mladega človeka, ki naj skladno s svojim umskim razvojem čedalje bolj samostojno razmišlja o vzročnih zvezah med posameznimi družbenimi pojavi, in za njegovo vzgojo, predvsem pa za razvijanje ljubezni do vsega, kar je bilo v preteklosti naprednega in kar je razvoj pospeševalo. Najbrž bi bilo mogoče v sedmem razredu osnovne šole, ko postajajo učenci že zmožni abstraktnega mišljenja, mlade ljudi postopoma navajati na razmišljanja o zakonitostih družbenega razvoja. To bi pripomoglo k temu, da bi tudi osnovna šola dajala zrelejše, bolj samostojno razmišljujoče ljudi, kar bi bilo potrebno ne samo za tiste, ki gredo v srednje šole, ampak še posebno za tiste, ki z osnovno šolo končajo svoje redno šolanje. Ne smemo pozabljati, da ima tudi zgodovina nalogo možganske vaje, ki naj pripomore, da lahko nato odrasel človek samostojno sprejema in dojema tudi tiste družbene pojave in procese, o katerih se dotlej še nikoli ni učil. Razumevanje zgodovinskih zakonitosti je pogoj za samostojno, kritično in na družbena dogajanja vezano osebnost, ki bo resnično lahko sodelovala pri oblikovanju in uresničevanju naprednih stališč sodobne družbe.

Pouk zgodovine je lahko zelo uspešno sredstvo v boju proti individualistično anarhističnim pojavom, ki se pri mladini večkrat izpričujejo v huliganskih izpadih ali pa v neveri v kakršenkoli življenjski smoter in v vrednost človeškega življenja sploh. V naši družbi, v kateri je delo temeljna vrednota, moramo pomagati mlademu rodu, da bo znal pravilno oceniti progresivno dejavnost generacij pred nami, ki je omogočala napredek in prispevala k sedanji človeški kulturi. Zato je pri pouku zgodovine treba obravnavati družbeno življenje v vsej možni širini in globini, ki jo učenci na določeni razvojni stopnji morejo sprejemati. Tak zgodovinski pouk bo vzbujal v učencih željo, da bi v družbenem razvoju neposredno pozitivno delovali in po svojih močeh prispevali k temu, da bi človek še bolj obvladoval naravo in da bi bili odnosi med ljudmi čedalje bolj usklajeni z vedno višjo stopnjo proizvodjalnih sil, čedalje bolj humani.

Za neposredno vključevanje mladih ljudi v družbeno politično dejavnost je posebno pomemben pouk novejšje zgodovine, pri katerem naj bi učenec spoznal vlogo delovnih množic, predvsem pa vlogo delavskega razreda pri odpravljanju socialnega izkoriščanja in zatiranja v družbi, pri uve-

ljavljanju in poglobljanju socialističnih odnosov in pri doslednem urejanju narodnega vprašanja. Naš narodnoosvobodilni boj, ki je temeljil na zahtevi po svobodi in popolni enakopravnosti ljudi in vseh narodov, je sprožil izredno politično aktivnost ljudskih množic. Omogočil je slehernemu delovnemu človeku, da je lahko razvijal vso svojo ustvarjalnost in tudi sedaj njegova veličina lahko izredno močno vpliva na oblikovanje družbene zavesti mladega rodu. Povsem utemeljena je misel, izrečena na zadnjem kongresu ZZB NOV, da je odnos do naše revolucionarne preteklosti hkrati tudi odnos do naše revolucionarne sedanjosti in prihodnosti, da gre tedaj za kontinuiteto naše ljudske revolucije. Spoznavanje razvoja človeške družbe v celoti, posebno pa razvoja ožje družbene skupnosti — nacije in jugoslovanske socialistične skupnosti — posameznika tesneje poveže z okoljem in družbo, iz katere je izšel, s čimer se mu okrepi občutek članstva v tej skupnosti, v kateri mora biti aktiven vsak posameznik. Le če pouk novejše zgodovine na podlagi spoznavanja zakonitosti dosedanjega družbenega razvoja omogoči učencu, da spozna nadaljnjo smer razvoja družbe in ta razvoj pospešuje, lahko opravi zgodovina svojo nalogo kot osrednja družbena veda.

Če tako ocenjujemo naloge pouka zgodovine in jih primerjamo s sedanjim stanjem tega pouka, potem spoznamo, da smo še precej daleč od izpolnitev takih učnih in vzgojnih namenov. Nemogoče je posploševati posamezne trditve, ker mora biti delo vsakega učitelja v drugačnih okoliščinah drugačno, vendar rezultati učnega procesa pri pouku zgodovine na splošno niso taki, kot bi morali biti. Težko je trditi, da spoznajo srednješolci na podlagi zgodovinskih konkretnosti pogloblitve zakonitosti družbenega razvoja, niti ni mogoče trditi, da pripravi mladino pouk zgodovine na aktivno družbenopolitično dejavnost. Preverjanje znanja zgodovine pri absolventih srednjih šol celo kaže, da je tudi njihovo faktoško znanje navadno zelo pomanjkljivo. O tem priča tudi anketa, ki so jo izvedli pred dvema letoma na oddelku za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani, ob kateri so celo absolventi srednjih šol, ki so se odločili za študij zgodovine, pokazali zelo šibko znanje. Tudi anketa med študenti, ki so se v zadnjih letih vpisali na fakulteto za elektrotehniko v Ljubljani, je pokazala zelo pomanjkljivo znanje novejše zgodovine. Šibko znanje novejše zgodovine in, ne tako redko, popolno nerazumevanje sodobnih družbenih vprašanj pokažejo nekatere skupine dijakov celo na javnih oddajah. Najbrž bo treba tudi v tem neznanju in nerazumevanju družbenih

vprašanj iz preteklosti in sedanjosti iskati vzrok, da se mladi ljudje aktivno bolj ne vključujejo v politično življenje.

Preden bomo navedli nekaj vzrokov, zakaj s poukom novejšje zgodovine ne dosegamo pričakovanih rezultatov, si ogledjmo v kratkih črtah, kako je z novejšjo zgodovino v učnih načrtih.

Novejšjo zgodovino v prvih treh razredih osnovne šole obravnavajo predvsem v zvezi s spominskimi dnevi in državnimi prazniki. Na tej stopnji gre za oblikovanje konkretnih podob, za seznanjanje s pomembnimi dogodki, narodnimi heroji ipd. Ob tem se pri učencih razvija čut za moralne vrednote, slaba stran pa je ta, da ponavljajo učenci vsako leto ob spominskih dnevih podobne ali skoraj povsem enake sestavke. V četrtem razredu osnovne šole upošteva učni načrt novejšjo zgodovino, vezano na lokalno slovensko okolje, v petem razredu pa dobi jugoslovanski okvir.

Gradnja učnega načrta na podlagi takih koncentričnih krogov zgodovinske teme povsem podredi zemljepisnim območjem in zato učencu ravno tistega, kar bi pri pouku zgodovine moral dobiti, ne more nuditi, in to je spoznanje, da se družba razvija in da se ne razvija zgolj po naključju in vedno vezano samo na geografsko okolje, ampak da nastajajo zaradi določenih vzrokov tudi določene posledice. Ker tega ni, si ustvari učenec v prvih petih razredih osnovne šole nekaj več ali manj natankih podob iz naše preteklosti, ki pa med seboj niso dovolj povezane.

V šestem razredu osnovne šole se začne sistematičen pouk zgodovine, torej prikaz družbenega procesa od najnižje stopnje navzgor. Do prve sistematične obravnave novejšje zgodovine pride učenec šele v osmem razredu osemletke. Ker približno četrtnina slovenskih otrok sploh ne pride v osmi razred osnovne šole in tudi nima možnosti za študij na srednjih šolah, se četrtnina otrok nikoli sistematično ne uči novejšje zgodovine.

Čeprav je z učnim načrtom iz leta 1962 določeno za novejšjo zgodovino v gimnazijah precej več ur, kot jih je bilo določenih prej, je bilo to storjeno samo na račun starejše zgodovine. Starejše učne moči pa se tej spremembi le počasi prilagajajo, ker nočejo krčiti starejše zgodovine.

Učni načrti za zgodovino in družbenopolitično ureditev SFRJ v vajenskih in strokovnih šolah so zelo različni. Srednje strokovne šole, ki so bolj družbeno usmerjene, posvečajo družbeni vzgoji precejšnjo pozornost, druge pa precej manj. V nekaterih srednjih strokovnih šolah je za novejšjo zgodovino določenih celo nekaj manj ur kot v osnovnih šolah, zato

terjajo tudi učni programi le več ali manj poglobljeno ponavljanje snovi, ki so jo učenci predelali že v osemletki. Tak pouk zgodovine navadno ne more biti uspešen in tudi ni utemeljen. V učnem načrtu je zgodovina le zato, da je šoli sploh priznana stopnja srednje šole. Najbrž pa ni treba nikogar prepričevati, da je solidna družbena vzgoja v srednjih strokovnih šolah nujno potrebna.

Ko ugotavljamo, da so učni načrti za pouk zgodovine v osnovnih in srednjih šolah pomanjkljivi, je treba takoj poudariti, da še teh v celoti ne izvajamo. Učni načrti dajejo novejši zgodovini ustrezen poudarek, učitelji za zgodovino pa tega ne upoštevajo dovolj in skušajo izpolniti obsežen učni načrt za zgodovino s krčenjem novejše zgodovine, pri čemer za obdobje po prvi svetovni vojni pogosto zmanjkuje ali pa sploh zmanjka časa. Pravega nadzora nad izvajanjem učnega načrta sploh ni, posamezni pregledi pa kažejo, da se mnogi učitelji ne ravnaajo po učnih načrtih, saj so na primer v nekaterih gimnazijah obravnavali lani zgodovino NOB in povojnega obdobja samo 6 ur. Navadno torej zmanjka časa ravno za obravnavanje novejše zgodovine.

Metoda pouka zgodovine v osnovnih in srednjih šolah marsikje ne ustreza. Zaradi dalj časa trajajočega pomanjkanja učbenikov in ker na srednji stopnji do sedaj še ni učbenika za IV. razred, se je ponekod razširilo počasno narekovanje vse učne snovi, drugod pa učitelji še vedno preveč razlagajo in premalo ponazarjajo, še manj pa učence vključujejo v aktivno vzgojno in izobraževalno delo. Razumljivo je, da je najustreznejša učna metoda tudi za uspešen pouk zgodovine toliko pomembnejša, čim mlajšim učencem je pouk namenjen, medtem ko je na višji stopnji vse pomembnejša širina in posebno globina znanja. S tem pa seveda ni rečeno, da ne vpliva ustrezna ali neustrezna metoda na učni uspeh tudi na višjih stopnjah šolanja.

Ko ugotavljamo, zakaj pouk zgodovine ne daje učencem v osnovnih in srednjih šolah niti solidnega faktološkega znanja in ne prispeva zadosti k njihovemu razumevanju družbenega razvoja, potem ne moremo mimo dejstva, da posegi prosvetnih organov v šolstvo mnogokrat niso upoštevali realnih možnosti in ne posledic raznih ukrepov, ki jih je bilo mogoče pričakovati in na katere so nekateri opominjali, drugi pa jih niso hoteli upoštevati. Prosvetni organi so veliko posegali v ustroj šol in v učne načrte, niso pa si dovolj prizadevali spremeniti notranjo vsebino šolskega dela, s čimer bi resnično mogli izboljšati učni in vzgojni proces.

Uspeh šolskega dela zavisi predvsem od učiteljeve zavzetosti za pedagoško delo, vendar se prosvetni organi niso dovolj prizadevali, da bi to zavzetost nenehno krepili. Delo učiteljev nasploh ni dovolj ovrednoteno, še manj pa je ovrednoteno resnično delo posameznega učitelja. Na šolah navadno ni sankcij proti učitelju, ki slabo uči, pa tudi nezadostne stimulacije za učitelja, ki dobro uči in mladino tudi uspešno vzgaja. Tudi to je vzrok, da je zavzetost učnega kadra v zadnjih letih precej popustila. Tudi na šolah je bilo premalo konkretne odgovornosti. Ponekod so napačno menili, da dela najbolje tisti učitelj, pri katerem dosežejo učenci najvišje ocene, čeprav je šlo to na račun popuščanja in zanemarjanja vzgoje. Ker učitelja nihče ne opominja na napake, je vsakdo prepričan, da dela najbolje, zato pogrešamo prizadevanj za izboljšanje učnega in vzgojnega dela.

Na učiteljskih konferencah so se marsikje preveč formalistično lotevali urejanja samoupravnih nalog in često razpravljali o oblikovanju in delitvi dohodkov ter porabili mnogo časa za sestavljanje in nenehno spreminjanje pravilnikov in drugih samoupravnih aktov, le malo konferenc pa je bilo posvečenih prizadevanju za izboljšanje izobraževanja. Težko je govoriti, da je uvajanje nagrajevanja po opravljenem delu med prosvetnimi delavci že doslej povzročilo povečano prizadevnost za delo, pač pa je pripeljalo do mnogih zakotnih in javnih razprav in preprirov v šolskih zbornicah. Največja kritika zaradi osebnih dohodkov prosvetnih delavcev je nastajala zato, ker so imele različno razvite občine različna finančna sredstva za šolstvo, kar je vplivalo tudi na različne osebne dohodke učnih moči, ki opravljajo v posameznih občinah enako delo. Prosvetni aktivni šol mnogokje sploh še niso zaživel kot aktivni, ki naj bi razpravljali o vsebini šolskega dela, usmerjali učni in vzgojni proces in ustvarjali pogoje za aktivizacijo učencev. V takih razmerah je še posebno občutno padla zavzetost učiteljev, ki poučujejo zgodovino, za katero določa predmetnik posebno v strokovnih šolah precej manj učnih ur kot pred nekaj leti. Razen tega pa izpušča zgodovino zaključni izpit v gimnaziji in tudi akt o verifikaciji posameznih srednjih šol, ki je zagotavljal ureditev materialnih pogojev za posamezne predmete.

Še vedno tudi ni dovolj učiteljev, ki bi bili usposobljeni za poučevanje novejših zgodovine. Za strokovno vzgojo (vključno pedagoško) učnega kadra v osemletkah in srednjih šolah nosijo v prvi vrsti največjo odgovornost republiški zavod za šolstvo in zavodi za prosvetno pedagoško službo kot regionalne enote. Vendar je pedagoška služba vsaj glede po-

moči, ki naj bi jo nudila učiteljem zgodovine, kadrovske še zelo šibka in zato neučinkovita. Samo po letu 1959 je doživela že pet reorganizacij in zopet pričakujejo spremembe. Pedagoški centri so se doslej preveč pečali z organizacijskimi in upravnimi vprašanji namesto s strokovnimi. Eno izmed poglobitvenih vprašanj v pedagoških zavodih v zvezi s poukom zgodovine je kadrovske vprašanje. V zavodu za šolstvo in v 13 zavodih za prosvetno pedagoško službo je samo en svetovalec za zgodovino s fakultetno izobrazbo in pet svetovalcev — predmetnih učiteljev za zgodovino.

Dokler se prosvetno pedagoška služba ne bo kadrovske okrepila, bosta morali prevzeti univerza in pedagoška akademija skrb za strokovno vzgojo učiteljev, ki poučujejo zgodovino v osnovnih in srednjih šolah. Ker pa ne gre le za ažurno dopolnjevanje strokovnega znanja učiteljev, ampak za nenehno posredovanje najustreznejših metodičnih izkušenj, s kadrovske okrepitvijo prosvetno pedagoške službe ni več mogoče odlašati. Razen tega manjka za poučevanje zgodovine v osnovnih šolah na Slovenskem skoraj 50 % strokovno usposobljenih moči. V gimnazijah je kadrovska zasedba sicer dosti boljša, saj le 2,3 % učnih moči nima ustrezne strokovne izobrazbe, vendar večina profesorjev ni poslušala ciklusov predavanj iz novejšje zgodovine. Ko ugotavljamo vzroke za te kadrovske težave, je treba omeniti tudi osebne dohodke učnega kadra, ki v primerjavi z osebnimi dohodki drugih poklicev ne vzpodbujajo, da bi se zmožen mlad človek rad odločil za pedagoški poklic, pač pa vplivajo na marsikoga, da tudi po končanem študiju ne gre v pedagoško službo.

Za novejšjo zgodovino doslej še nismo imeli ustreznih učbenikov; prav tako nimamo primernih priročnikov za učni kader ne zgodovinskih čitank ter zgodovinskih zemljevidov, da niti ne govorimo o pomanjkljivih strokovnih knjižnicah in tehničnih sredstvih za nazorni pouk, ki šele morejo popolnoma aktivirati učence. Ni torej poglobitvenih objektivnih pogojev, mnogih tistih najpotrebnejših učnih pripomočkov, s katerimi bi v učencu vzbudili in okrepili odnos do novejšje zgodovine. Omeniti je treba, da učbenike in nekatera druga učila sicer pripravljajo, vendar se temu posveča še vedno premajhna skrb. Zato bi morali s tako prizadevnostjo, kot smo doslej opremljali šolske kabinete za naravoslovne predmete, opremiti v prihodnje tudi kabinete za družbene vede, če hočemo ustvariti pogoje, da bomo mogli zgodovinarji razen frontalne metode uvajati tudi ustreznejše metode pouka.

Pomembno dopolnilo pouka novejšje zgodovine so tudi šolski krožki, ki pa so silno redki, dobro pripravljene šolske

ekskurzije, ogledi stalnih in občasnih muzejskih razstav, šolske ure, ki jih pripravlja RTV, razna ekipna tekmovanja o znanju zgodovine in, seveda, ne na zadnjem mestu ustrezna literarna dela, ki obravnavajo življenje v bližnji preteklosti. Vendar tudi med šolami in RTV, muzeji, galerijami, založbami in javnimi knjižnicami navadno ni dovolj sodelovanja.

Samoupravni in upravni organi, ki upravljajo šolstvo, predvsem pa zavodi za prosvetno pedagoško službo, posredno pa tudi društvo zgodovinarjev, bodo morali v prihodnje skupno z zavodi, ki proučujejo in drugače obravnavajo novejšo zgodovino, bolj pogumno kot doslej urejati številne probleme. Če hočemo, da bo pouk novejše zgodovine resnično dosegel svoj učni in vzgojni namen, je treba vztrajno ustvarjati objektivne pogoje za uspešno šolsko in zunaj šolsko izobraževalno delo.

Učni in vzgojni nameni pouka zgodovine bodo morali biti poslej v učnih načrtih bolj obrazloženi in utemeljeni. Ti nameni, ki bodo uvod v učne načrte, naj bi predvsem poudarili potrebo po intelektualnem razvoju učencev; po tem, da učenec ob spoznavanju zgodovinskih konkretnosti spoznava družbeni razvoj in se ob tem usposablja za aktivno vključitev v družbeno življenje. Taka usmeritev zgodovinskega pouka je tudi družbeno povsem utemeljena in more pripeljati k realnemu učnemu načrtu, ki naj resnično prispeva k oblikovanju osebnosti mladega človeka.

IVAN KRIZNAR

Volilni sistem in družbeno samoupravljanje

I

Visoka šola za politične vede v Beogradu, Institut za družbene vede ter Jugoslovansko združenje za politične vede so organizirali znanstveni simpozij o temi »Volilni sistem v razmerah družbenega samoupravljanja«. Posvetovanje je bilo od 6. do 8. oktobra t. l. v Beogradu, v prostorih zvezne skupščine; na njem je sodelovalo 120 udeležencev. Razen lepega števila poklicnih znanstvenikov s področja političnih in družbenih ved so se simpozija udeležili tudi nekateri naši vidni politični delavci. Med njimi so v razpravi na plenumu z obširnejšimi prispevki intervenirali tovariši Edvard Kardelj, Veljko Vlahović in Nikola Sekulić.

Namen simpozija je bil, da bi v okviru ter na podlagi solidno pripravljene in znanstveno utemeljene analize kritično obdelali in ocenili dosedanje izkušnje pri izvajanju volitev v našem družbenem sistemu, zlasti volitev v predstavniška telesa družbeno političnih skupnosti, ter ugotovili aktualne probleme v zvezi z nadaljnjo demokratizacijo našega volilnega sistema. Na temelju kritičnega proučevanja in posploševanja rezultatov naše politične prakse naj bi simpozij — s pomočjo vnaprej izdelanih pismenih referatov in izmenjave mnenj udeležencev na njem — ugotovil sedanjí resničen položaj, stopnjo demokratičnega razvoja, do katere smo že prišli pri delovanju našega volilnega sistema in njegovega mehanizma, ter analiziral pozitivne in negativne težnje v volilni praksi. Tako bi simpozij prispeval k teoretični obdelavi temeljnih problemov nadaljnjega demokratičnega razvoja našega političnega sistema v celoti, posebno pa v razmerju do volitev nosilcev javnih funkcij v razmerah razvitega družbenega samoupravljanja.

V središče kritičnega proučevanja in obravnave je bilo že v pripravah simpozija postavljeno vprašanje, kaj za delovnega človeka, za njegove samoupravne organe in družbenopolitične organizacije sedaj stvarno pomeni odločanje na vo-

litvah. Z drugimi besedami: ali je in v kakšnem obsegu je odločanje na volitvah v praksi našega družbenega življenja postalo politično-samoupravni instrument v rokah delovnih ljudi za neposredno in posredno delovanje v smeri nadaljnjega razvoja demokratičnih socialističnih odnosov. Hkrati je bila postavljena naloga, da bi kritično proučili tudi drugo stran istega problema, namreč normativni del obstoječega volilnega sistema, zlasti z gledišča, ali ustreza sedanji stopnji razvoja samoupravnih odnosov in nedvomnih teženj njihovega nadaljnjega demokratičnega dozorevanja. Se pravi, ugotoviti je bilo treba, kaj v pozitivni normativni ureditvi volilnega sistema več ne ustreza in je zato kot zastarelo potrebno opustitve ter kaj in kako naj bi vanj vnesli novo oziroma kakšne spremembe normativnega dela volilnega sistema bi bile sicer potrebne za njegovo nadaljnje razvijanje.

Z ustrezno znanstveno zavzetostjo so bili na simpoziju¹ obravnavani konkretni in bistveni, teoretični in praktični problemi s področja volilnega sistema, in sicer v svoji medsebojni povezavi in odvisnosti. Skupna prizadevanja znanstvenih in političnih delavcev pri raziskovanju omenjene tematike in iskanju novih ustreznih rešitev so se pokazala kot zelo uspešna. Gledišča udeležencev simpozija so bila pri večjem delu problemov enotna. Konfrontacija nekaterih med se-

¹ Podlaga za delo simpozija je bilo 65 referatov, ki so obdelali posamezne teoretične probleme s področja volitev in volilnega sistema ter njegove uporabe v praksi. Več teh referatov je bilo opremljenih s številčnimi in drugimi podatki o dosedanjih volitvah v naša predstavniška telesa; ti podatki so bili v nekaterih referatih tudi podrobneje analizirani. V gradivu je bila med drugim obširna in temeljita analiza skupščinskih volitev l. 1965, ki jo je v okviru Instituta družbenih ved pripravila skupina znanstvenih delavcev.

Delo simpozija je bilo usmerjeno na tri poglobitve teme ter se je razvijalo — razen v začetku in na koncu, ko je potekalo v plenumu — v treh sekcijah, v katere so se razdelili udeleženci simpozija. Teme sekcij so bile: 1. »Družbeno politični temelj in teoretična problematika volilnega sistema«, 2. »Problemi volilne prakse in uresničevanje volilnega sistema« ter 3. »Problemi volilne zakonodaje in normativnega reguliranja volitev«. Ko so bila na plenumu izvoljena delovna predsedstva sekcij, je poročevalec vsake sekcije poročal o predloženih referatih ter posredoval sumaren pregled v njih obseženih bistvenih problemov in glavnih stališč. Po končanem delu v sekcijah, ki so izčrpno obdelale ustrezno problematiko, so v sklepni plenarni seji poročevalci sekcij v svojih poročilih posredovali plenumu stališča, podana v sekcijah, ter predloge sklepov. Plenum je poročila in predloge sklepov sprejel ter izvolil posebno komisijo z nalogo, da opravi redakcijo končnih sklepov simpozija.

Priprave in organizacijo dela na simpoziju, ki je po splošnem mnenju udeležencev dobro uspel, sem namenoma posebej opisal. To sem storil, ker menim, da je — mimo dobrega in kritičnega izbora same raziskovalne problematike — pravilna organizacija priprav in dela simpozija pomembno prispevala k njegovemu uspehu.

boj različnih stališč je bila strpna, nasprotujoča si mnenja so bila medsebojno respektirana; le s težo argumentov so bila odpravljena posamezna nepravilna in neznanstvena gledišča. V vsem delu simpozija, tako na plenumu kot v sekcijah, se je jasno pokazalo, da posamezne spekulativne konstrukcije in abstraktno teoretiziranje, zlasti če so prenašani iz tujih političnih sistemov na naša tla, niso predstavljali znanstvenih pogledov in so lahko le ovira na poti iskanja novih pravih dognanj. V bistvu velja isto za formalni pravniški logicizem, ki je iskal rešitve posameznih vprašanj odtrgano od resničnega smisla in vsebine pozitivne ureditve našega volilnega sistema. Pa tudi obramba in utemeljevanje določene naše politične prakse, ki ni več v skladu z razvitim sistemom družbenega samoupravljanja, je hitro izgubila tla pod nogami. Le kritični in nedogmatični pogledi na obravnavano problematiko našega volilnega sistema kot sestavnega dela in emanacije družbenega samoupravljanja, zlasti še, če so bili podprti z rezultati empiričnih raziskav, so lahko pomenili ter so tudi stvarno dali aktiven prispevek k odpiranju in razreševanju problemov s področja teorije in prakse našega volilnega sistema.

Namen tega mojega sestavka ni, da bi podal in razčlenil vso zanimivo vsebino dela simpozija. Želel bi se omejiti le na revijo problemov, ki so bili odprti v okviru omenjene tretje teme in so bili obravnavani v delu sekcije, ki je proučevala normativen aspekt našega volilnega sistema. O tej problematiki, ki je bila simpoziju že uvodoma posredovana v štirinajstih referatih² in je bila nato v sekciji podrobno obdelana, sem bil tudi poročevalec na plenumu ter jo zato bolj neposredno poznam kot snov iz prvih dveh tem. Vrh tega so v rezultatih dela prav te sekcije konkretizirana v svoji konč-

² Caca Djordji: »Karakter mandata i efikasnost odgovornosti predstavničkih tela u našem političkom sistemu«; dr. Čemerlić Hamdija: »Izborne jedinice«; dr. Desput Milivoj: »Biračko pravo lica na odsluženju vojnog roka i na vojnoj vežbi«; dr. Dimitrov Evgenije: »Načelo federalizma u izbornom sistemu Jugoslavije«; dr. Djanković Dau: »Razmatranje o izbornom sistemu za predstavnička tela društveno-političkih zajednica«; dr. Globevnik Josip: »Načelo opštinske delegacije«; Joksimović M.: »Problemi u vezi izbornih jedinica«; dr. Jončić Kočo: »O nekim pitanjima normiranja izbornog sistema u vezi sa razvojem međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji«; dr. Jovičić Miodrag: »Elementi demokratskog izbornog sistema«; dr. Konforti Salomon: »Neka pitanja adekvatnijeg mehanizma ostvarivanja ustavnih izbornih principa«; dr. Kušej Gorazd: »Evolucija izbornog sistema«; dr. Prodanović Dimitrije: »Zaštita biračkog prava u Jugoslaviji«; dr. Sesardić Dražen: »O nekim aktuelnim problemima sprovođenja izbora za Saveznu skupštinu«; Strahinjić Caslav: »Neka pitanja normativnog aspekta izbornog sistema u preduzeću«.

ni fazi nekatera stališča, ki so bila o drugih dveh temah izoblikovana v prvih dveh sekcijah, — seveda z gledišča neposredne kritike normativne ureditve volilnega sistema in v smeri predlogov za njene spremembe oziroma dopolnitve.

II

Volilni sistem je odsev in sestavni del političnega sistema. Kolikor se slednji razvija in izpopolnjuje, je treba z njim uskladiti tudi volilni sistem. S te podlage je mogoče volilni sistem podvreči kritiki bodisi tako, da slednjo omejimo na okvir obstoječe ustavne ureditve, ali pa tako, da s tem v zvezi odpremo tudi probleme, katerih razrešitev bi slej ko prej terjala nekatere spremembe oziroma dopolnitve samih ustavnih določb. Že referati, ki so bili pripravljene o temi normativnega aspekta volilnega sistema, so deloma presegali prvi okvir. V sekciji je bilo sprejeto stališče, da je treba razpravo usmeriti predvsem na kritično oceno obstoječe zakonske ureditve volilnega sistema, zlasti na tiste njegove dele, kjer v praksi nastajajo problemi oziroma težave pri izvrševanju materialnih ali proceduralnih zakonskih določb o volitvah. Vendar pa naj to ne bo ovira, da udeleženci simpozija ne bi povedali tudi svoja mnenja, ki bi nakazovala potrebo po novih ustavnih rešitvah nekaterih vprašanj volilnega sistema oziroma, s tem v zvezi, morda tudi drugih ustavnih vprašanj (npr. glede organizacije skupščinskega sistema).

V tem širšem okviru je bilo — na podlagi omenjenih pismenih referatov, ki so jih nekateri avtorji še ustno pojasnili in dopolnili — obravnavanih več konkretnih problemov s področja normativne ureditve našega volilnega sistema. V tem sestavku bom v nadaljnjem poskusil izluščiti poglobitve med njimi, zlasti tiste, ki so za prakso zanimivi in pomembni. Hkrati bom posredoval tudi skupno oziroma prevladujoče stališče sekcije, kolikor je bilo to glede posameznega problema dejansko oblikovano in sporočeno plenumu.

1. Vprašanje, *ali so ustavna načela o nacionalni enakopravnosti ustrezno uresničena v volilnih zakonih*, je bilo eno izmed splošnih problemov s področja normativne ureditve volilnega sistema. Avtor ustreznega referata je prišel do sklepa, da pozitivna zakonska ureditev volitev ne pomeni ustrezne in zadostne konkretizacije in jamstva za uresničevanje ustavnih načel o enakopravnih odnosih narodov in narodnosti oziroma enakosti in nediskriminacije občanov glede na njihovo narodnost. To se po mnenju referenta nanaša na sestavo

republiške delegacije v zbor narodov, na ustrezno zagotovitev načela javnosti in demokratičnosti v volilnem postopku, na uporabo jezika in pisave, na oblikovanje volilnih enot; v teh smereh bi bilo treba obstoječo zakonsko ureditev izpopolniti. Res pa je, da so doslej ta vprašanja, katerih ureditev je bila prepuščena politični praksi, uspešno razreševali socialistična zveza delovnih ljudi in drugi subjektivni politični faktorji.

V sekciji je prevladalo mnenje, da bi bilo treba splošna politična stališča o nacionalnem vprašanju primerno izraziti tudi v volilnih zakonih. Temu naj bi zadostili zlasti z uveljavitvijo načela, da se mora ob volitvah v predstavniška telesa upoštevati nacionalna struktura, ter z uzakonitvijo načela, da se na območjih, na katerih živi znatnejše število pripadnikov narodnosti, volilni material tiska in objavlja tudi v jeziku teh narodnosti. Nadalje je bilo posebej opomnjeno, da je treba temeljito proučiti način oblikovanja, sestavo, vlogo in funkcije zbora narodov, in sicer z namenom, da bi ustvarili pogoje za njegovo učinkovitejše delovanje in doslednejše uresničevanje načela federalizma pri delu zvezne skupščine.

2. Na vprašanje, *ali je pri zakonski ureditvi volilnega sistema načelo federalizma pravilno izpeljano*, so referati pozitivno odgovorili. Enotnost volilnega sistema je zagotovljena z enotno volilno pravico občanov in delovnih ljudi ter z enotnostjo temeljnih načel za volitve v predstavniška telesa družbeno političnih skupnosti. V okviru te enotnosti volilnega sistema so upoštevani elementi federalizma. Izpričujejo se: v pravici republik, da v okviru enotnega volilnega sistema same regulirajo volitve republiških poslancev in občinskih odbornikov; v tem, da se volilne enote za volitve zveznih poslancev oblikujejo v okviru območij republik; v zakonski ureditvi volitev v zbor narodov, ki ga sestavljajo republiške delegacije. V slednjem primeru določa federacija samo številčno sestavo zbora narodov, vse drugo bi morale podrobneje urediti republike, česar pa niso storile, zlasti glede odpoklica oziroma sploh prenehanja mandata poslancev tega zbora. Kar se tiče volitev v organe upravljanja delovnih organizacij, ureja to snov federacija s temeljnim zakonom neposredno, republike pa imajo možnost dopolnilnega urejanja tistih vprašanj volilnega postopka, ki niso urejena z zveznim zakonom.

Kar zadeva normativno ureditev volitev in prenehanje mandata poslancev zbora narodov, je bilo v sekciji sprejeto stališče, da bi ta vprašanja moral podrobneje urediti zakon, ne pa, da je to po dosedanji praksi še nadalje prepuščeno poslovníkom republiških skupščin. Stališča o tem, ali naj to

problematiko uravnava zvezni ali republiški zakon, so se razhajala; vprašanje je treba posebej proučiti.

5. V referatih in v razpravi v sekciji je bil nadalje obravnavan *problem meril za predstavništvo posameznih področij dejavnosti v zborih delovnih skupnosti*.

V ustavi SFRJ in v republiških ustavah je uveljavljeno načelo, da se poslanci vseh zborov zvezne oziroma republiških skupščin volijo na način, ki ga določi zakon, in sicer po pravilu, da se voli en poslanec na približno enako število prebivalcev. Zakoni o volitvah poslancev so usklajeni z omenjenim ustavnim načelom, medtem ko republiški zakoni o volitvah občinskih odbornikov od njega odstopajo pri volitvah zborov delovnih skupnosti. Ti zakoni namreč določajo nekatera posebna merila za predstavništvo posameznih skupin oziroma dejavnosti v zboru delovnih skupnosti (udeležbo v družbenem produktu, pomembnost in razvitost posameznih skupin itd.), kar po mnenju referata poraja vprašanje, ali ni prizadeto načelo enakosti volilne pravice. To je pomembno zlasti zaradi tega, ker imajo občinske skupščine odločujočo vlogo pri oblikovanju predstavniških teles drugih družbenopolitičnih skupnosti.

V razpravi v sekciji se je izoblikovalo mnenje, da se določena »neenakost« delovnih ljudi v delovnih skupnostih pri uresničevanju volilne pravice poraja iz samega značaja zborov delovnih skupnosti. Vendar je treba problem še posebej proučiti ter se potruditi, da se v zakonski ureditvi volilnega sistema — in sicer v okviru obstoječe ustavne ureditve — ta »neenakost«, kolikor je mogoče, ublaži.

4. Med materialne probleme volilnega sistema je sodilo vprašanje *oblikovanja volilnih enot in njegove reperkusije na volilno pravico*.

Glede volitev poslancev v zvezno skupščino so v ustavi postavljena tri načela: a) vse območje države se razdeli na toliko volilnih enot, kolikor se voli poslancev, b) vsak poslanec se voli na približno enako število prebivalcev, in c) občine se kot celote vključujejo v volilne enote. Po mnenju avtorja referata v praksi vseh treh načel ni mogoče izvajati sočasno in v celotnem obsegu. Zaradi vključevanja vsega območja ene ali več občin v volilno enoto je večkrat nemogoče uresničiti načelo, da se poslanec voli na enako oziroma na približno enako število prebivalcev. Skupščine vseh občin, ki so vključene v volilno enoto, so enakopravne pri odločanju na volitvah, čeprav so, kot kažejo primeri iz prakse, veliki razločki v številu volilcev v posamezni občini. Tudi pri volitvah v zbor delovnih skupnosti imajo občine enako ozi-

roma še odločilnejšo vlogo, pri čemer je tu še večji poudarek na številu delovnih ljudi po posameznih področjih. To število pa je v posameznih občinah zelo različno; navedeni so bili celo primeri, ko v nekaterih občinah ni bilo npr. nobenega volivca s področja zdravstva in socialnega varstva.

Izražena je bila težnja, da bi območja volilnih enot za volitve v različna predstavniška telesa bolj uskladili med seboj. To velja zlasti glede volilnih enot pri volitvah v zvezno skupščino in v republiške skupščine, tako da bi volitve opravljali na istem ozemlju, se pravi, vsako drugo leto na polovici območja republike, a ne kot doslej, da je bilo angažiranih celo do 80% volivcev. Neusklajenost volilnih enot pomeni poseben problem pri volitvah republiških poslancev, ker obstoje posebne volilne enote za volitve v republiški zbor in za volitve v zbore delovnih skupnosti, pri čemer so prve ožje od drugih. To povzroča, da je volilni sistem zamotan, dolgotrajen in drag.

Spremembe območij občin povzročajo težave pri organizaciji volitev. Tudi manjše spremembe občinskega ozemlja zelo vplivajo na volilne enote za volitve v občinsko skupščino. Najhujši problem nastopi tedaj, ko odpravijo občino, ki je sestavljala posebno volilno enoto, in njeno območje pridružijo občinam, ki so tudi sestavljale posebne volilne enote. V slednjem primeru je treba na vsem tem območju volilne enote na novo oblikovati.

Načelo, da se v volilni enoti voli en predstavnik, je dosledno izpeljano le pri volitvah v zvezno skupščino in v republiške skupščine. V republiških zakonih je glede volitev v občinske skupščine določena možnost, da se izjemoma v eni volilni enoti voli po več odbornikov. Zastavlja se vprašanje, ali ne bi morali omenjeno izjemo iz republiških zakonov črtati, in sicer zaradi enotnosti volilnega sistema ter zaradi samega značaja neposrednega odnosa med volivci in predstavnikom, zlasti glede njegove odgovornosti volivcem.

V sekciji je bilo sprejeto stališče, da navedeni problemi glede volilnih enot obstoje. Njihovo razreševanje bi terjalo nekatere bistvene oziroma splošne spremembe v dosedANJI strukturi volilnih enot. Treba pa je upoštevati dejstvo, da so bile volitve v predstavniška telesa že dvakrat (l. 1963 in l. 1965) izpeljane v okvirih teh volilnih enot, ki bi jih za prve bližnje volitve najbrž še ne kazalo spreminjati. Kar se tiče obstoječe zakonske možnosti, da se v posamezni volilni enoti voli po več odbornikov občinske skupščine, je prevladalo mnenje, da bi bilo mogoče navedeno načelo predvsem zaradi omenjenega odnosa volivci — odbornik uporabiti le izjemo-

ma, in sicer pri volitvah v zборе delovnih skupnosti občinske skupščine.

5. Nekaterim vprašanjem s področja *kandidacijskega postopka* je bila tako v referatih kot tudi na razpravi v sekciji posvečena večja pozornost.

Po obstoječi zakonski ureditvi je za zbor volivcev, ki določa kandidate, potrebna sklepčnost (kvorum). Vendar se lahko v primeru, če kvorum ni dosežen, po preteku ene ure od časa, ki je bil določen za začetek zbora, opravi zbor z navzočimi volivci. Tej zakonski določbi je referat ugovarjal, češ da je zbor volivcev kandidacijski faktor, ki izvaja politično, in sicer konstitutivno opravilo, zaradi česar bi moral zakon za zbor volivcev dosledno zahtevati kvorum.

V sekciji je prevladalo drugo stališče, čeprav bi bila verjetno pravno in z gledišča sistema pravilnejša rešitev, da se kvorum dosledno zahteva, ker zbor volivcev konstitutivno sklepa o kandidaturi. Obstoječe zakonske ureditve glede kvoruma zbora volivcev ne bi kazalo spreminjati, ker olajšuje fazo kandidiranja.

Postavljen je bil problem, ali ni z zakonom določeni odstotek zborov volivcev, ki je potreben za veljavnost kandidature, prevelik. Referat je zastopal stališče, da bi bilo primerno, če bi se ta odstotek, ki je bil ob zadnjih spremembah volilnih zakonov že enkrat znižan, še znižal, s čimer bi zbori volivcev pridobili še večji pomen. Pogoje za postavljanje kandidature na zborih volivcev bi bilo treba olajšati, morda tako, da bi postal kandidat vsakdo, ki ga predloži en zbor volivcev; če pa volilno enoto sestavljata dve občini ali več občin, bi postal kandidat tisti, ki sta ga predložila vsaj dva zbora volivcev, vsak iz druge občine.

V sekciji je bilo sprejeto stališče, naj bi podrobneje preučili možnost, da se zmanjša odstotek zborov volivcev, potrebnih za veljavnost kandidature, pri čemer pa je treba upoštevati, da to število glede na pomen faze kandidiranja ni vprašanje volilne tehnike.

Glede zakonskega normiranja vloge socialistične zveze delovnih ljudi sta bila stavljeni dva predloga. Po prvem predlogu naj bi se ta vloga oziroma pravica občanov, da v socialistični zvezi razpravljajo o kandidatih, v zakonu določeneje formulirala. Po drugem predlogu to ne bi bilo potrebno; družbena vloga socialistične zveze je v ustavi in tudi v volilnih zakonih v bistvu opredeljena, svoje naloge pa si ta organizacija, kot vsaka druga, sama določa.

V skupnem stališču sekcije je bilo poudarjeno, da je treba vlogo socialistične zveze presoјati kot pomemben ele-

ment zavestnega usmerjanja volilnega procesa. Zaradi tega bi bilo treba to vlogo, ki je v volilnih zakonih v posebni določbi že povedana, izraziti v skladu z obstoječimi dognanji o aktivnejši in svobodnejši udeležbi občana v vsem volilnem procesu, pričenši od predkandidacijske faze prek kandidacijskih zborov volivcev do glasovanja.

6. V praksi nastajajo problemi in komplikacije pri *izvajanju volitev v občinskih skupščinah*, kar je bilo predmet izčrpne razprave.

V referatu je bil postavljen problem, ali so določbe v volilnih zakonih glede $\frac{1}{3}$ oziroma $\frac{1}{4}$ glasov v občinskih skupščinah, potrebnih za izvolitev kandidata, v skladu z ustavo. V ustavi je namreč govor o določeni večini glasov (ne o določenem številu glasov), večina pa je lahko najmanj nadpolovična večina.

Pri volitvah za zvezni zbor se predlagajo oziroma so bile v razpravi štiri nove variante za zakonsko ureditev volitev v občinskih skupščinah: 1. Odborniki naj glasujejo za vsakega kandidata posebej; za izvoljenega se šteje vsak kandidat, ki je dobil večino glasov vseh odbornikov v volilni enoti. Če ta večina ni dosežena, se šteje v občinski skupščini za izvoljenega vsak kandidat, ki je v eni občinski skupščini dobil večino glasov, medtem ko naj o dokončni izvolitvi odločijo volivci. 2. Izvoljen je vsak kandidat, ki je dobil večino glasov v eni občinski skupščini v volilni enoti. 3. V občinskih skupščinah se šteje za izvoljenega vsak kandidat, ki je dobil večino v vseh občinskih skupščinah, in tudi tisti, ki je dobil vsaj $\frac{1}{5}$ glasov (doslej $\frac{1}{3}$) v vsaki izmed njih. 4. V občinskih skupščinah se glasuje po »načelu reprezentacije«, se pravi, da bi vsak odbornik glasoval s tolikim številom glasov, kolikor nanj sorazmerno odpade volivcev; za izvoljenega se šteje kandidat, ki je dobil določeno število ($\frac{1}{3}$ ali $\frac{1}{5}$) od skupnega števila volivcev.

Sedanji predpisani pogoji za določitev kandidata za poslanca zbora delovnih skupnosti po mnenju referata tudi ne ustrezajo, ker težijo k ponavljanju volitev v občinskih skupščinah. Dogaja se, da je bil pri ponovnem glasovanju kandidat izvoljen z manjšo večino glasov, kot jo je dobil drugi kandidat pri prvem glasovanju. Tudi tu je bilo v obravnavi več variant za novo ureditev: 1. Namesto kriterija večine delovnih ljudi v ustreznih področjih naj bi pri ponovnih volitvah odločala večina glasov odbornikov. 2. Vsi odborniki občinskih skupščin z območja volilne enotne sestavljajo enotno volilno telo in naj sočasno glasujejo na enem mestu; izvoljen je kandidat, ki je dobil absolutno oziroma, pri ponovnih

volitvah, relativno večino glasov. 3. Glasovanje se izvaja po občinah; če je en sam kandidat, je ta izvoljen, ako je dobil večino glasov v vseh občinskih skupščinah, če pa te večine ni, se volitve ponovijo; ako je več kandidatov, je izvoljen tisti, ki je dobil največ glasov. V obeh primerih se uporabi načelo reprezentacije.

Teritorialno načelo pri volitvah v občinskih skupščinah povzroča v praksi komplikacije tudi zaradi tega, ker je sestava občinskih skupščin heterogena. Vsi odborniki zbora delovnih skupnosti volijo poslance v zvezne in republiške zборе delovnih skupnosti, čeprav predstavljajo zelo različno število posameznih kategorij delovnih ljudi. Postavljeno je bilo vprašanje, ali ne bi bilo pravilneje, če bi poslanca v posamezni zvezni oziroma republiški zbor delovnih skupnosti volili ne vsi odborniki občinskega zbora delovnih skupnosti, ampak le tisti, ki so bili izvoljeni v ustrezni skupini. To ne bi podiralo načela občinske delegacije in bi prispevalo k večji povezavi posameznih vrst dejavnosti; za izvoljene poslance bi lahko po pravici rekli, da predstavljajo delovne ljudi z ustreznega področja.

Po razpravi je bilo v sekciji ugotovljeno, da nastajajo pri volitvah v občinskih skupščinah ob sedanji zakonski ureditvi nekatere težave, ki bi jih bilo mogoče ublažiti, ne da bi posegli v samo ustavno ureditev. Treba pa bi bilo temeljiteje in podrobno proučiti vprašanje večine, ki je potrebna za predhodno oziroma za končno izvolitev poslanca. Pri tem naj bi ocenili, ali ne bi bilo primerno ponovno uveljaviti načelo reprezentacije, tako da bi odborniki v občinski skupščini glasovali s tolikim številom glasov, kolikor je volivcev v volilni enoti, v kateri so bili odborniki izvoljeni. Predlog, da bi poslance zveznih oziroma republiških zborov delovnih skupnosti volili samo odborniki občinskih zborov delovnih skupnosti ali celo le odborniki teh zborov, ki so bili izvoljeni v ustrezni skupini, je bil odklonjen kot neutemeljen oziroma vsaj kot preuranjen.

7. V okviru problematike s področja *glasovanja volivcev* sta bili obravnavani zlasti dve vprašanji, in sicer glasovanje vojaških oseb ter omejitev pravic volivca, da glasuje samo na območju volilne enote.

Osebe, ki služijo vojaški rok ali pa so na vojaških vajah, glasujejo po obstoječi zakonski ureditvi samo pri volitvah poslancev v zvezni zbor. Takšna ureditev je po ugotovitvi v referatu posledica prevelike kompliciranosti našega volilnega sistema, ne pa morda namena, da bi omejevali volilno pravico. Postavljeno je bilo vprašanje, ali ne bi z novo za-

konsko ureditvijo volilnega sistema kazalo omogočiti vojaškim osebam tudi sodelovanje pri volitvah v občinski in v republiški zbor; vojaškim osebam, ki so prišle iz delovnih skupnosti, pa tudi sodelovanje pri predlaganju kandidatov v zbere delovnih skupnosti. Ta volilna opravila bi se izvajala pismeno. Nadalje je obstajalo mnenje, naj bi — če zadržimo obstoječo zakonsko ureditev — pri volitvah v zvezni zbor izvajali volitve v posamezni vojaški enoti le tedaj, če je v njej vsaj določeno število (npr. 20) volivcev, ki pri teh volitvah glasujejo.

V sekciji je bil slednji predlog odklonjen. Glede prvega predloga pa se je izoblikovalo mnenje, da je v načelu sicer pravilen, vendar pa je treba problem v celoti podrobneje proučiti, pri čemer je treba pri obstoječem načinu glasovanja na volitvah neogibno upoštevati stvarne tehnične možnosti za širši okvir glasovanja vojaških oseb kakor tudi okolnost, da se volitve pri nas pogostno izvajajo.

Po zakonih o spremembah volilnih zakonov volivec, ki je na dan volitev v kraju, kjer je vpisan v volilni imenik, lahko glasuje na drugem kraju, toda samo na območju volilne enote. Predlagano je bilo, naj se uveljavi načelo ubikviteta uresničevanja volilne pravice v tem smislu, da lahko volivec glasuje za kandidata v svoji volilni enoti ne glede na to, kje je na dan volitev; volitve bi se v tem primeru izvajale pismeno.

Sekcija ni sprejela predloga, da bi zakonsko ureditev v navedeni smeri spremenili, predvsem zaradi večjih tehničnih komplikacij, ako bi sicer ostali pri dosedanjem načinu glasovanja.

8. Bilo je tudi več predlogov, da bi dosedanji *sistem evidence volivcev*, ki se izvaja prek volilnih imenikov, zamenjali z drugim (kartoteko, osebno izkaznico, volilno legitima-cijo). Zoper utemeljitev teh predlogov, češ da je evidenca prek volilnih imenikov ponekod nezadovoljiva, je bilo rečeno, da ta sistem ni slab sam po sebi, ampak zaradi slabosti administracije v nekaterih občinah.

Zastavljen je bil še en problem s tega področja, in sicer, ali je v skladu z načeli volilnega sistema praksa, po kateri v izvlečke iz volilnih imenikov, ki rabijo volilnim odborom pri glasovanju, ne vnesejo tako imenovanih »opravičeno odsotnih«. Tu gre za volivce, ki iz objektivnih razlogov ne morejo priti na volišče. Tako se izkaže večja udeležba na volitvah, kot je bila v resnici, čeprav takšno večjo udeležbo dejansko preprečuje objektivna okolnost.

Glede prvega vprašanja je v sekciji prevladalo stališče, da v našem volilnem sistemu institucija volilnih imenikov mora ostati, ker se možnost izvajanja volilne pravice praviloma veže na kraj stalnega prebivališča volivca. Podano pa je bilo tudi mnenje, da bi bilo treba zakonsko omogočiti, da v republikah, kjer obstoji register stalnega prebivalstva, ta register opravlja hkrati funkcijo volilnega imenika. Glede drugega vprašanja se je sekcija postavila na stališče, da bi se izpisek iz volilnega imenika moral skladati s podatki volilnega imenika; ni pa ovire, da se ob objavi volilnih rezultatov pove, kolikšen je odstotek »opravičeno odsotnih«.

9. Med probleme, ki niso samo tehnične narave, ampak stvarnega, tako teoretičnega kot praktičnega značaja, sodi vprašanje *stroškov volitev*. V praksi nastajajo težave glede udeležbe pri stroških, kadar se sočasno opravljajo volitve za predstavniška telesa različnih družbeno političnih skupnosti, zlasti ker je višina stroškov v zvezi z izvedbo volitev različna v posameznih občinah. Predlagane so bile posamezne nove rešitve: 1. Glede na načelo občinske delegacije bi bilo pravilno, da vse stroške v zvezi z volitvami nosi občina. 2. Zvezna oziroma republiška skupščina naj za volitve poslancev dodeli občinam pavšalni znesek (za material), druge stroške naj nosi občina. 3. Z zakonom bi bilo treba določiti, kateri stroški gredo v breme zveznega, republiškega oziroma občinskega proračuna; stroške v zvezi z glasovanjem vojaških oseb naj nosi federacija.

V sekciji je prevladalo stališče, da velja obdržati obstoječe zakonsko načelo, po katerem pokriva stroške za volitve družbeno politična skupnost, katere predstavniško telo je voljeno. Iz tega izhaja sklep, da v primeru, ko se sočasno izvajajo volitve v predstavniška telesa različnih družbeno političnih skupnosti, nosijo te družbeno politične skupnosti stroške sorazmerno; vse drugo je stvar tehnike in dogovora.

10. Tudi *pravno varstvo volilne pravice*, kakršno je uveljavljeno z ustavo in konkretizirano v obstoječi zakonodaji, ki ureja volitve in mehanizem njihovega izvajanja, je bilo na simpoziju posebej obravnavano. Referat je, po analizi problematike, prišel do sklepa, da je bilo zakonsko uravnavanje pravnega varstva volilne pravice izvajano v skladu s spremembami v našem družbeno ekonomskem in političnem sistemu. Obstoječi instrumenti tega varstva so dovolj učinkoviti, kar seveda ne pomeni, da bi jih ne bilo mogoče še izpopolniti. Pri nas pride v praksi redko do uporabe tega varstva, ker ni spopadov, kot so v drugih družbah, v katerih

obstoje razredni antagonizmi oziroma je v njih več političnih strank. Pri zagotavljanju demokratičnosti volitev in varstva volilne pravice imajo pomembno vlogo družbeno politične organizacije, ki neposredno delujejo v fazi predlaganja kandidatov. Politično in pravno varstvo volilne pravice se v določenem smislu dopolnjujeta.

Po izčrpni obravnavi tega problema je bilo v sekciji sprejeto mnenje, da je pravno varstvo volilne pravice tako v ustavi kot v zakonski ureditvi volilnega sistema pravilno regulirano ter da je zadosti zagotovljeno.

11. Med temeljne probleme sta sodila tudi ustavno načelo občinske delegacije in značaj poslanskega mandata, kar je oboje bilo deloma obravnavano tudi v drugih sekcijah.

Referat je po analizi normativnih določb ustave in volilnih zakonov prišel do sklepa, da gre pri načelu občinske delegacije v obstoječi pravni ureditvi za načelo volilnega procesa, v katerem ima občina kot temeljna družbeno politična skupnost oziroma njena skupščina pomembno vlogo. To ni tudi materialno politično načelo v tem smislu, da se v republiški oziroma v zvezni skupščini pojavijo organizirane delegacije občin oziroma da so te skupščine seštevke takšnih delegacij ter da poslanec nastopa v skupščini kot član takšne delegacije. Vsak poslanec je nosilec lastnega mandata, za katerega izpolnjevanje je politično odgovoren svojim volivcem; pri nas ne more biti niti vezanega niti imperativnega mandata. Obstaja mnenje, da je ustava to jasno in pravilno precizirala, zaradi česar ne bi bilo treba glede tega spreminjati določb ustave pa tudi ne volilnih zakonov.

V sekciji je bilo ugotovljeno, da sta načelo občinske delegacije ter v zvezi s tem značaj poslanskega mandata zelo pomembni in obenem zapleteni vprašanji, pri katerih se odgovor v svojem učinku ne omejuje na okvir volilnega sistema. Teorija ju je, zlasti prvo, komaj začela proučevati. Zaradi tega je bilo v sekciji splošno prepričanje, da terjajo ti problemi nadaljnje proučevanje, predvsem v smeri, da bi pojasnili bistvo in vsebino pojma »delegacije« in še posebej »občinske delegacije« v sistemu družbenega samoupravljanja.

12. S področja problematike v zvezi s *prenehanjem poslanskega mandata*, ki jo urejajo volilni zakoni, je bilo obravnavano vprašanje, ali poslanec zbora delovnih skupnosti izgubi mandat, če spremeni področje svojega dela. V praksi v takšnem primeru poslancem ni prenehal mandat. Obstajalo je dvoje nasprotujočih si mnenj. Po prvem poslanec izgubi mandat, ker je prenehal eden izmed elementov pasivne volilne pravice; po drugem mnenju poslanec ne izgubi man-

data, ker slednji ni vezan na delovno mesto oziroma na organ upravljanja, ampak na vrsto dela, ter je zaradi tega težko ugotoviti prenehanje pasivne volilne pravice. Po ustavi traja mandat članov organov upravljanja dve leti; če bi bilo sprejeto prvo stališče, bi prihajalo do čestih dopolnilnih volitev.

Sekcija je bila mnenja, naj se problem posebej prouči, pri čemer pa je bilo opozorjeno, da imajo nekateri republiški zakoni že doslej posebno določbo o tem, da v obravnavanem primeru poslanski mandat ne preneha.

III

Kot pri prvi in drugi tako tudi pri tretji temi ni bil in tudi ni mogel biti namen simpozija kot znanstvenega posvetovanja, da poda neposredne predloge za razrešitve posameznih vprašanj oziroma za spremembe zakonske in morda tudi ustavne ureditve. To ne bi bilo v skladu z njegovo poglobitveno nalogo, da probleme ugotovi in jih pokaže, kritično prouči ter o njih pove svoje mnenje z namenom, da bi usmeril prihodnje znanstveno delo ter prispeval svojo pomoč pri iskanju ustreznih praktičnih rešitev posameznih vprašanj. Po splošni sodbi je bil ta namen dosežen.

Prvotni program, postavljen v začetku priprav simpozija, ki naj bi v okvir svojega dela sprejel tudi problematiko sistema volitev v samoupravne organe delovnih in drugih organizacij, je bil v sporazumu z vodstvom simpozija v tretji sekciji skrčen. Že ob pričetku posvetovanja se je namreč pokazalo, da bi bil takšen obseg nalog za delo v sekciji prevelik in da tudi materiali za tako razširjeno tematiko še niso zadosti izčrpni. Zato bi bilo treba normativno ureditev volilnega sistema zunaj volitev v predstavniška telesa družbeno političnih skupnosti pozneje posebej obdelati.

Problematika, ki je bila na simpoziju obravnavana v okviru vseh treh tem, zlasti teme o normativni ureditvi volilnega sistema, je bila v precejšnjem delu znana že ob pripravi naše nove ustave ter volilnih zakonov in je bila takrat tudi izčrpno proučevana. Seveda pa se nekatera vprašanja sedaj, ko se je sistem družbenega upravljanja že močno utrdil in naprej razvil, kažejo v spremenjeni luči, kar terja tudi njihovo obravnavo z novih vidikov ter deloma tudi nove razrešitve. V tem okviru so potrebna zlasti prizadevanja za nadaljnjo demokratizacijo volilnega sistema pa tudi za njegovo organizacijsko in tehnično poenostavitev, da bo vsem njegovim nosilcem čimbolj razumljiv.

JOSIP GLOBEVNIK

O dialogih, ostavkah in odgovornosti

I

Včasih imam vtis, da pri razvijanju boja mnenj in odpiranju dialogov kaj radi pozabljamo na nekatera obvezna »pravila igre«, zaradi česar se nam dialogi tako pogosto spreminjajo v monologe. Mislim na dvoje takih potrebnih in koristnih pravil: prvo, ki obvezuje nasprotnika, da najprej jasno in določno ugotovi razložke, zaradi katerih načenja polemiko, in šele na to preide v kritiko nasprotnih in v dokazovanje lastnih stališč; in drugo, nič manj obvezno za tistega, ki v dialogu sodeluje, da uporablja pojme z vsebino in pomenom kot nasprotnik; če to ni mogoče, ker je bil to morda nejasen, pa da pojme po vsebini določi in nadaljuje polemiko pogojno in s predpostavko, da teče dialog res o pojavu, ki ga ima tudi nasprotnik v mislih, ne pa o kakem sorodnem ali povsem tretjem pojavu.

Navedene metodološke pripombe ne zadevajo samo in predvsem zapis Ivana Kristana v Teoriji in praksi, št. 8 in 9 »Osebna odgovornost in ostavka« (str. 1195), temveč sodijo po mojem na rob marsikaterega dialoga, polemike in diskusije, ki jih pri nas niti ni tako malo.

Dvomim namreč v splošno in posebno koristnost zagretilih polemičnih dokazovanj o upravičenosti kakega pojava, postopka ali zadržanja nasploh, ki jih je povzročila kritika čisto konkretnih oblik tega pojava. Prav tako težko priznavam razumnost dialogom, ki ob kritičnih sodbah o nečem, za kar vsi vemo, kaj pomeni, načenjajo polemiko o čisto tretji stvari, glede katere ni nikomur prišlo na misel, da bi lahko bila sporna.

Če je npr. govor o mnogih bridkih situacijah v praksi samoupravljanja, je ob tem popolnoma odveč razvijati znova apologijo samoupravljanja; če govorimo o pojavih sodobnega snobizma, ni to diskusija, ki bi začejala rušiti načelo o delitvi ustvarjenega dohodka po delu; in če je pod udarci kritike sedanje stanje v šolstvu, v zdravstvu in znanstvenih zavodih, to še ne pomeni, da gre za odklanjanje gospodarske reforme, itd.

Če bi se podvrgli omenjenim »pravilom igre«, bi bilo dialogov — o tem sem prepričan — nekoliko manj, od tistih, ki bi ostali, pa koristi nekoliko večje. Razprave bi tekle res o razločkih, ne pa vedno znova o vsem, zaradi česar razločki v mnenjih ostajajo. Končno bi se nam dialogi ne spreminjali v monologe, predmet razprav pa bi bile resnične in ne namišljene razlike.

II

V omenjenem sestavku Ivana Kristana je govor o ostavkah predvsem vodilnih delavcev v delovnih organizacijah. Po mnenju avtorja je pojav ostavk aktualen ne samo v delovnih organizacijah in v občini, temveč na vseh ravneh v družbenopolitičnih organizacijah in organih. Ostavke so — kot trdi — neogibna posledica boja mnenj, komplementarni sestavni del osebne odgovornosti, institut naše družbene prakse, ki je v sistemu samoupravljanja sprejemljiv, ki bi moral dobiti ustrezno družbeno mesto in ki je po trditvah avtorja že ustavna pravica (zaradi česar pa ni popolnoma razumljivo, zakaj bi bilo to možnost šele treba vsakomur zagotoviti.) Zaradi tega ne kaže ostavke — trdi avtor — apriorno moralno politično obsojati, zlasti ne kot izsiljevanje samoupravnih organov in delovnih kolektivov, kakor so reagirali sindikati v Kopru in komisija za družbeno samoupravljanje pri republiškem svetu ZSS na nekatere ostavke v podjetjih na Koprskem pa tudi drugod.

Preden si začnemo prizadevati za to, da priborimo kakeму pojavu ustrezno družbeno mesto in ga razglasimo za institut naše družbene prakse, je treba sam pojav po vsebini jasno določiti. Iz avtorjevega izvajanja ni razvidno, kakšna kategorija naj bi bila ostavka. V članku govori enkrat o ostavki na delovno mesto, drugič pa o ostavki kot o prostovoljnem odstopu in umiku s funkcije. Mimo tega govori o ostavkah vodilnih delavcev, o ostavkah direktorjev, iz vseh izvajanj pa je mogoče sklepati, da ima v mislih tudi ostavke političnih in državnih funkcionarjev. Vprašanje je pomembno zaradi tega, ker je ostavka v primeru, če je umik z delovnega mesta in odpoved delovnega razmerja kategorija delovnega prava, če je odstop s funkcije, pa kategorija politične prakse. Očitno je, da avtor tega ne razločuje in da je zanj ostavka generičen pojem za odpoved delovnega razmerja in umik s funkcije in položaja.

Najbrž lahko takoj brez velikega dokazovanja postavimo trditev, da ostavka ni kategorija delovnega prava. Ne samo

da pojma ostavke naša delovnoppravna zakonodaja ne pozna tudi ustava je nikjer ne priznava kot državljansko pravico. Z ustavo zajamčena svobodna izbira poklica in zaposlitve pa ni pravica do ostavke, temveč do odpovedi delovnega razmerja, kar pa je nekaj bistveno drugega.

Ostavka je v teoriji in praksi vrnitev zaupanega mandata, umik s funkcije in položaja, pri čemer ni vedno nujno, da je ta umik prostovoljen. Zato se mi zdi da lahko razpravljamo o ostavki samo v zvezi s funkcijo in mandatom, ne pa nasploh in ne v zvezi z opravljanjem dela na določenem delovnem mestu.

Če je tako, potem lahko v podjetjih samo pogojno govorimo o ostavki na direktorsko mesto, ki je po ustavi in drugih predpisih funkcija, nikakor pa ne o ostavkah vodilnih delavcev, ki so prišli na svoje delovno mesto s sklenitvijo delovnega razmerja. Močno dvomljivo pa je celo, ali lahko govorimo o ostavki direktorja. Direktorsko mesto namreč ni samo funkcija, temveč je tudi delovno mesto, za katero se zahtevajo določena izobrazba, izkušnje, praksa ipd. Direktor se po veljavnih predpisih sicer lahko svoji funkciji odpove, zaradi značaja te funkcije in tega delovnega mesta pa ima odpoved funkciji značaj odpovedi delovnega razmerja. Nihče, ki je postavljen na delovno mesto direktorja, se ne more odpovedati svoji funkciji, zadržati pa delovno mesto, če delovna skupnost ne pristane in ne sklene z njim delovnega razmerja za drugo delovno mesto. V predpisih o imenovanju in razrešitvi direktorjev ni govor o ostavkah. Predpisi tudi ne dopuščajo možnosti, da bi se direktor funkciji odpovedal, svoje delovno mesto pa zadržal. Potemtakem po našem pravu tudi, kar zadeva direktorsko mesto ni mogoče govoriti o ostavki.

Drugače je s funkcijami in položaji v državnih organih in političnih organizacijah ipd. Ostavka na funkcijo ali na položaj za razloček od odpovedi nima kot posledico izgube delovnega mesta, ker zakon jamči osebi, ki je opravljala določeno funkcijo ali bila na kakem položaju, pravico do tistega delovnega mesta, ki ga je ta oseba zasedala, preden je bila imenovana oziroma izvoljena. Toda o značaju te vrste ostavk ne kaže dalje razpravljati, ker sodi to v povsem drugo področje politične prakse, ki pa ni predmet tega zapisa.

Predmet koprške kritike in poznejših razprav komisije za družbeno samoupravljanje pri RS ZSS so bile »ostavke« direktorjev in vodilnih delavcev. Dejansko ni šlo za ostavke, temveč za odpovedi glede na to, da ostavke niso način prenehanja dela. Toda povrh vsega niti ni šlo za odpovedi, tem-

več za grožnjo z odpovedjo delovnega razmerja v situacijah, ko predlogov nekaterih vodilnih delavcev kolektivi in samoupravni organi niso sprejeli. Te »pogojne ostavke« (tako so jih namreč v razpravah poimenovali) so poseben družbeni fenomen, ki bi ga bilo treba oceniti. Nihče ne more nikomur omejevati ustavne pravice, da delovno razmerje z vsemi zakonitimi posledicami odpove. Ker pa to sploh niso bile resno mišljene odpovedi, temveč samo grožnje, ki so spremljale uveljavljanje določenega predloga, jim pač ne bo težko dokazati značaja izsiljevanja.

Organi samoupravljanja, ki sklepajo o raznih strokovnih predlogih s področja svojih pristojnosti, mnogokrat niso zmožni vsak predlog, ki jim je predložen, tudi razumeti. Včasih pa ga čisto dobro razumejo, vendar se z njim ne strinjajo. Če je tak predlog vezan na grožnje z odpovedjo delovnega razmerja predlagatelja (direktorja, enega ali več vodilnih delavcev), potem so samoupravni organi pred alternativo: ali sprejmejo predlog, s katerim se ne strinjajo in ki jih ne prepričuje, ali pa predlog odklonijo in se izpostavijo riziku, da bodo ostali brez direktorja oziroma vodilnih delavcev, kar mnogim delovnim skupnostim še zlasti sedaj ne more biti vseeno. Za take primere je šlo v razpravah v Kopru in Ljubljani.

To seveda nima nobene zveze z bojem mnenj. V sedanjih razmerah je verjetnost, da se bodo samoupravni organi v dilemah, pred katere so postavljeni, odločali za direktorja, čeprav ne za predlog, o katerem glasujejo in ga izglasujejo, mnogo večja kot pa narobe. Take metode pa samostojnosti odločanja samoupravnih organov ne razvijajo, temveč dušijo in skušajo zreducirati samoupravljanje na pritrjevanje predlogom ne glede na prepričanje tistih, ki o tem sklepajo. Ob tem je obsodba »ostavk« komisije za družbeno samoupravljanje RS ZSS in sindikatov v Kopru vendarle popolnoma na mestu.

III

To še zlasti zaradi osebne odgovornosti, katere sestavni del naj bi bile po avtorjevem mnenju tudi »ostavke«. Kaj je pravzaprav odgovornost in kaj naj pod tem pojmom razumemo, avtor ne pove. V jugoslovanski družbeni publicistiki so mnenja o vsebini in pomenu odgovornosti deljena. Toda v okviru tega sestavka lahko z določenim pridržkom pristavimo vendarle na to, da je odgovornost moralna in politična kategorija. Zdi se, da tudi avtor razume pod odgovornostjo subjektivno pripravljenost, sprejemati in podpirati samo od-

ločitve, ki so po prepričanju tistega, ki naj jih izvaja, najboljše, s pravico do umika, če tega prepričanja ni.

Ne trdim, da »ostavka« ni lahko izraz zelo izostrenega čuta take osebne odgovornosti, lahko pa je tudi izraz absolutne neodgovornosti. Do take mere »demokratizirati« vsako delovno skupnost v družbi, da bi bila priznana pravica do umika vsakomur, ki bi v boju mnenj ostal poražen, bi bilo absurdno. Nekoliko pretirano povedano — to bi lahko pripeljalo do tega, da bi bili vsi permanentno v »ostavki«. Žato družbenega mesta »ostavke« ne gre iskati samo v okviru boja mnenj in v okviru uveljavljanja osebne odgovornosti, zlasti ne z generalizacijo ostavk kot sestavnega dela osebne odgovornosti.

Mimo ostavk kot kategorije iz politične prakse (kar ni predmet tega zapisa) je »ostavka« kot odpoved delovnega razmerja lahko posledica samo zelo izjemne situacije, če se namreč uveljavijo sklepi in stališča, katerih izvršitev bi pomenila družbenopolitično, moralno in drugo škodo. Edinole takrat bi bila odpoved delovnega razmerja izraz visoke osebne odgovornosti. Vsiljevanje vsakega strokovnega stališča, s katerim se večina kake delovne skupnosti ne more strinjati, ker ne more spoznati koristnosti in utemeljenosti, z grožnjami »ostavke« pa je lahko politična in moralna neodgovornost.

V tem smislu so v Kopru označili »pogojne ostavke« pravilno kot politično in moralno neodgovorne. Dvomim, da je sestavek o »ostavkah in odgovornosti« prispeval k jasnejšemu pojmovanju take osebne odgovornosti, kot jo v naši družbeni praksi vsi pogrešamo.

VLADO VODOPIVEC

WILLY WALTHER

Univerze in visoke šole v NDR

I

Dvojen je povod, da prišemo o zgodovini in strukturi univerz ter visokih šol v Nemški demokratični republiki. Prvič, konec l. 1965 in v začetku l. 1966 bo poteklo dvajset let, kar so bile na novo odprte univerze v NDR. In drugič, skupščina NDR je izglasovala v l. 1965 novi »zakon o enotnem socialističnem šolstvu«, ki prinaša pomembne in daljnosežne spremembe tudi univerzam in visokim šolam.

V NDR je trenutno sedem univerz, in sicer v mestih Berlin, Leipzig, Dresden, Rostock, Halle, Greifswald ter Jena; potem 40 visokih šol in več kakor 250 inženirskih ter strokovnih šol s skupno 280.000 študenti v 198 različnih strokovnih usmeritvah.

V Nemčiji so se že v 19. stoletju v teku razvoja ter diferenciacije produktivnih sil in znanstvenih disciplin porajale poleg tradicionalnih univerz tudi visoke šole za tehniko, gospodarske vede, poljedelstvo, rudarstvo in gozdarstvo, dalje, za glasbo, arhitekturo ter upodabljalno umetnost, ki so glede na značilnost študijskih področij razporejene po fakultetah in po strokovnih usmeritvah. Visoke šole, ki sicer ne zajemajo kakor univerze vseh znanstvenih področij, a so vendar na splošno po strukturi enake vrste in skrbijo za enake osnovne naloge pri pouku ter raziskovanju, so danes skupaj z univerzami na isti stopnji kakor najvišje izobraževalne ustanove v NDR.

L. 1945/46 je bilo na območju NDR sedemnajst univerz in visokih šol, ki so bile razdejane deloma tudi do 60%. Nekaj dni po obnovi pouka na šolah za splošno izobrazbo je sovjetska zasedbena oblast 1. oktobra 1945 dovolila, da začno univerze spet delati. V svojem ukazu z dne 15. septembra 1945 je izrečno terjala, da je treba ob zopetnem začetku dela na univerzah »iz pouka in vzgoje študentov popolnoma odpraviti nacistične in militaristične doktrine ter da je treba zagotoviti izobrazbo takih moči, ki bodo sposobne presaditi demokratična načela v prakso«. Te zahteve so bile po temeljitem čiščenju in demokratizaciji celotnega izobraževalnega ter vzgojnega sistema zgodovinsko potrebne in so ustrezale interesom protifašističnih, demokratičnih sil. Po ustvaritvi materialnih možnosti je bilo treba opraviti veliko vzgojno delo, da bi bilo mogoče na univerzah in visokih

šolah, na najvišjih izobraževalnih ustanovah nove protifašistične, demokratične države, izobraževati bodoče učitelje, znanstvenike, inženirje ter vodje v gospodarstvu in upravi. Bilo je neogibno potrebno razbiti na univerzah in visokih šolah vpliv buržoazije ter jih preoblikovati v izobraževalna žarišča delavskega razreda. Konec l. 1945 sta obe delavski stranki v tedanji sovjetski zasedbeni coni (Komunistična stranka Nemčije in Socialdemokratska stranka Nemčije, ki sta se združili v aprilu 1946 v Enotno socialistično stranko Nemčije) terjali v posebnem razglasu, da se odpre pot do visoke šole vsem sposobnim otrokom delavcev in kmetov, ki so jim hitlerjevski fašizem ter reakcionarni izobraževalni privilegiji onemogočali visokošolski študij. Že kmalu po začetku pouka na univerzah so ugotovile stranke delavskega razreda, da je izviral iz vrst delavskega razreda in delovnih kmetov le neznamenit delež v številu tistih študentov, ki so zaradi vojne pretrgali študij in ki so se tedaj vpisali, ker so želeli študij nadaljevati. Da bi kar najhitreje spremenili sestavo na visokih šolah in univerzah, je izdala deželna uprava na Saksonskem, ki je ena od petih pokrajin sovjetske zasedbene cone, februarja 1946 oklic s pozivom k ustanavljanju »predštudijskih zavodov«. V teh inštitutih naj bi se pripravljali otroci delavcev in kmetov v krajših tečajih za visokošolski študij. Da bi omogočili nadaljnjo demokratizacijo našega visokega šolstva in da bi lahko preoblikovali naše univerze v prave ljudske univerze, so bili v marcu l. 1949 predštudijski zavodi uvrščeni kot delavske in kmečke univerze v okviru univerze. Hkrati pa so bile študentom delavskih in kmečkih fakultet že za njihovega dve- ali triletnega študija zagotovljene iste pravice in dolžnosti kakor študentom drugih fakultet. Približno dve leti je od tega, ko je bilo mogoče reči, da so svojo nalogo opravili, in so zato prenehali delati. Sestava študentov ustreza danes v jedru sestavi prebivalstva NDR. Tako je študiralo l. 1962 v okviru rednega študija na univerzah in visokih šolah 54,2 odstotka delavskih ter kmečkih otrok, 20,5 odstotka otrok nameščencev, 15,9 odstotka otrok inteligentov, 6,3 odstotka otrok samostojnih obrtnikov in 3,1 odstotka otrok staršev drugih poklicev. Ta sorazmerja zagotavlja novi izobraževalni sistem, ki bomo o njem še govorili.

Prvi petletni plan NDR za obdobje 1951—1955 je začrtal tudi univerzam, visokim šolam, raziskovalnim inštitutom ter drugim znanstvenim ustanovam pomembne naloge takšnega obsega, kakršnega doslej nismo poznali. Odprl je novo etapo v njihovem razvoju. III. kongres Enotne socialistične stranke Nemčije, ki je bil v aprilu 1950, je predlagal ministrstvu za ljudsko izobraževanje »ukrepe za kvaliteten vzpon univerzitetnega študija«. ESSN je opozorila, da je treba pouk na univerzah načrtno oblikovati, pripraviti nove sistematične študijske načrte ob tesni naslonitvi na prakso ter ustanoviti študijske skupine kot trdne organizacijske enote. Razen tega je priporočila, da se uvede desetmesečno študijsko leto. S tem pa so že bila trdno zarisana glavna stališča študijske in visokošolske reforme, ki je postala

potrebna in ki je bila sprejeta z zakonom l. 1951. Hkrati pa je bila poudarjena potreba, da se znanstveno delo centralizira in načrtuje.

Državno štipendijo prejema malodane 90 odstotkov vseh študentov NDR. Vsota v ta namen zbranih državnih sredstev je znašala l. 1957 samo za univerze in visoke šole 156,4 milijona mark. L. 1962 je dosegla vsota štipendij za študente visokih in strokovnih šol vrednost 314 milijonov mark. Pomoč, ki jo je dajala socialistična država študirajoči mladini, je še bolj vidna, če primerjamo število študirajočih v NDR s številom študentov v nekdanji nemški državi. V zimskem semestru 1937—1938 so bili v vsej Nemčiji 80.205 študentje. V septembru 1958 je doseglo njihovo število le na univerzah in visokih šola NDR 86.558, četudi šteje naša republika le približno 25 odstotkov prebivalcev celotne Nemčije. Če naredimo primerjavo z Zvezno republiko Nemčijo, so razmerja takale: l. 1958 je prišlo v Zahodni Nemčiji na 10.000 prebivalcev 26,8 študentov, v NDR pa 49,7. L. 1962 so znašale ustrezne številke 35 v Zahodni Nemčiji, 55 pa v NDR.

Decembra 1959 je sprejela skupščina NDR zakon o socialističnem razvoju šolstva. Jedro tega zakona je bila desetrazredna splošnoizobraževalna šola. Celotni družbeni razvoj pa je ta čas terjal zakonito ureditev celotnega izobraževalnega sistema, ne pa le splošnoizobraževalnega šolstva. Glede na to je sklenil ministrski svet NDR v marcu 1963, da se ustanovi državna komisija za izdelavo načel za oblikovanje enotnega socialističnega izobraževalnega sistema. V aprilu l. 1964 je bil predložen ustrezen osnutek, ki je bil skoraj leto dni v javni razpravi in ki je dobil zakonsko moč potem, ko je bilo upoštevanih na tisoče spreminjalnih in dopolnilnih predlogov.

Zakon o enotnem socialističnem izobraževalnem sistemu je v tej zvezi zanimiv predvsem zaradi tega, ker so bile poti, ki so držale do univerze in visoke šole, na novo začrtane.

Desetrazredna splošnoizobraževalna šola predstavlja pri tem osnovno šolsko obliko v enotnem izobraževalnem sistemu. Ta šola je osnova za vse nadaljnje poti izobraževanja in za poklicno dejavnost. Bistvene značilnosti te višje šole so: posredovanje visoko znanstvene splošne izobrazbe s področja naravoslovnih in družbenih ved in pa z jezikoslovnega, umetniškega in telesno-vzgojnega področja. Gre za politehnično šolo, ki povezuje šolo ter življenje in ki tvorita v njej pouk in produktivno delo neko strnjeno enoto; za to šolo je značilno, da pripravlja za poklic na podlagi sistema usmerjevanja k poklicu in poklicnega vodstva.

V dveh letih si lahko pridobijo zrelost za visoko šolo tisti absolventi desetrazredne višje šole, ki se začno poklicno izobraževati in ki hkrati obiskujejo razred za »poklicno izobraževanje z abitur«. To naj bi bila v prihodnje glavna pot, ki drži k visoki šoli. Razen tega pa obstajajo 12-razredne razširjene višje šole, ki se končujejo z »abitur« in s pismom strokovnega delavca; pri tem je glavno delo vsekakor opravljeno v 11. in 12. šolskem letu

v šoli in ne v obratu kakor v razredih »poklicnega izobraževanja z abitur«. Končno imamo tudi specialne šole in specialne razrede, katere obiskujejo posebno nadarjeni in talentirani učenci in pridejo tako po skrajšani poti do visoke šole. Za te ureditve skrbijo univerze in visoke šole.¹

Univerze in visoke šole, katerih izobraževanje sloni na enotnosti teorije in prakse, pouka in raziskovanja, izobraževanja in vzgoje, si zdaj prizadevajo ustreči novim izobraževalnim zasnovam ter spremenjenim možnostim in potrebam. Sicer gre pri vsem tem za proces, ki se je pravkar začel, vendar pa terja z zakonom določeno zaporedje posameznih stopenj v izobraževalnem sistemu pravočasno perspektivno načrtovanje, saj ne sme ostati geslo o »ustvarjalni moči znanosti« še dlje časa le geslo, temveč mora postati resničnost, in sicer v velikem obsegu. Pri tem je presegljivo, da niso kritiki in reformi podvrženi le učni koncepti, temveč je pričakovati spremembe prav tako tudi v strukturi in v stanju kadra. Tradicionalna hierarhična zgradba univerz, fakultet ter inštitutov ovira delo na področju raziskovanja v okviru skupnosti in zmanjšuje učinek vzgojne dejavnosti. O strukturnih in vodstvenih vprašanjih na univerzah in na visokih šolah se je pravkar razvila razprava, ki bi bilo mogoče o njej pozneje nadrobno poročati, kakor hitro bi dozoreli pričakovani rezultati. Že zdaj pa je pri učiteljskem zboru očitno pomlajevalni proces, ki ga narekujejo enaki razlogi (večja produktivnost znanstvenega dela). Tako so bili npr. l. 1961 na univerzi Karla Marxa v Leipzigu na področju družbenih ved štirje profesorji, stari od 30 do 40 let. L. 1965 pa jih je bilo 17. Skupno sta dva odstotka vseh profesorjev in docentov na področju družbenih ved stara manj ko 30 let, 45 odstotkov pa je starih 30 do 40 let. Ta proces kaže svoj vpliv do najvišjih univerzitetnih gremijev.

II

V drugem delu svoje razprave pa bi želel opozoriti na nekatere pereče probleme na univerzah in visokih šolah Nemške demokratične republike.

Površnemu opazovalcu se zdi visoko ter univerzitetno šolstvo v NDR uravnan sistem, ki dobro deluje. Res so dejstva presenetljiva: od 8.200 študentov, vpisanih v letih 1946 in 1947, se je povečalo njihovo število na visokih šolah ter univerzah v NDR v l. 1964 na 110.000. Od štiridesetih visokih šol je bilo več kot dvajset ustanovljenih v povojnih letih. Ta dejstva so še toliko bolj pomembna, če pomislimo, kako obsežne so motnje, ki nastajajo zahodnonemški zvezni republiki prav na tem področju (sistematično zavračanje učnih moči in študentov višjih semestrov). Zgovorno pričevanje o vitalnosti tega visokega šolstva je

¹ Razen tega je mogoče doseči visokošolsko zrelost na večernih tečajih ljudske visoke šole ali pa na obratnih akademijah.

že to, da si je priborilo v znanstvenem svetu tako upoštevano raven kljub neugodnemu izhodiščnemu položaju.

Vendar bi bila neodpušljiva napaka, če bi se hoteli trdno zaustaviti ob pridobitvah ter se spočiti ob dosežkih, ki so prav tako (pa naj bodo še tako hvale in občudovanja vredni) kakor vse drugo v našem življenju podvrženi dinamiki tega življenja. V visokem šolstvu NDR se je marsikaj že premaknilo, odkar je državni sekretariat za visoko ter strokovno šolstvo predlagal v decembru 1965 svoja »Načela za nadaljnji razvoj pouka in raziskovanja na visokih šolah Nemške demokratične republike«. Ta sicer ne zelo obsežen, toda kljub temu pomemben dokument izhaja iz ugotovitve, da postavlja nadaljnje izvajanje zakona o enotnem in socialističnem sistemu izobraževanja ter o razvoju znanosti, tehnike in narodnega gospodarstva do l. 1980 povečane zahteve glede izobraževanja študentov ter vključevanja visokošolskih raziskovalnih zmogljivosti v okvir reševanja nalog, ki so pereče v NDR. Te povečane zahteve terjajo — tako je rečeno — spremembe v pouku, raziskovanju, vodstvu ter organizaciji visokega šolstva. Bistvo sprememb, ki so tolikanj potrebne, je v tem, da je treba pouk in raziskovanje, ustrezno potrebam narodnega gospodarstva, znanosti in družbenega razvoja, tako osredotočiti in razporediti, da bo to podlaga za utiranje znanstvene poti v narodnem gospodarstvu, da bodo proizvodno koristni raziskovalni uspehi hitro na voljo ter da se bodo izobrazili socialistični kadri, ki bodo imeli obsežno znanstveno osnovno znanje, da bo njihovo delo hitro učinkovito ter da bodo lahko ustvarjalno delovali.

Katere spremembe so nakazane v posameznih primerih? Študij na univerzah in na visokih šolah naj bi bil vsebinsko in metodično na novo razporejen, in sicer v osnovni študij, strokovni študij ter specialni oziroma raziskovalni študij. Ob tej študijski ureditvi se obetajo boljše možnosti: vzgojiti študente v vsestransko izobražene, socialistične osebnosti, ki bodo lahko večje vodile kolektive socialističnih delovnih ljudi. Razen tega ustreza ta študijska ureditev procesu znanstvene integracije ter specializacije, ki omogoča posredovati študentom v zaporedno potekajočem procesu obsežno osnovno znanje in znanstvene delovne metode ter, izhajajoč iz teh osnov, tudi strokovno ter specialno znanje.

V osnovnem študiju, prvi etapi izobraževanja, naj bi študentom posredovali temelje za več sorodnih strokovnih usmeritev, študentje pa naj bi si pridobili osnovno znanje na področju znanstvene delovne metodike. Ob tem pa je vendarle treba predvsem nedvoumno določiti, s katerimi temeljnimi teoretičnimi pogoji je treba seznaniti študenta, preden se loti pravega strokovnega študija. Ta osnovni študij naj bi se smiselno pridružil izobraževanju na razširjenih višjih šolah ter naj bi v skladu z univerzitetnimi in visokoškolskimi učnimi načrti olajšal prehod iz šole k univerzitetnemu študiju. Osnovni študij zajema naravoslovno in družbenoznanstveno osnovno izobraževanje ter uvajanje v osnove izobraževalne usmeritve, v specialno jezikovno temeljno izobraževanje, v šport ter v obrambno vzgojo. Konča pa se s preizkus-

nim izpitom, ki je, če je opravljen z uspehom, pogoj za prehod k priključenemu strokovnemu študiju.

Tudi ta strokovni študij je treba v precejšnji meri razumeti kot temeljni študij, če se študent tudi tukaj ukvarja potem z osnovami konkretne stroke, ki jo je treba študirati. Po zamisli državnega sekretariata za visoko šolstvo pripada strokovnemu študiju naloga nadaljevati osnovni študij, razdeljen v posamezne specifične smeri: posredovati teoretične osnove ter matematično-naravoslovne, družbene, tehnične in ekonomske strokovne probleme; poučevati metodiko znanstvenega dela; usposobiti študente, da prenašajo znanstvene dosežke v prakso ter da hitro reagirajo na nove zahteve. Strokovni študij zajema daljše praktično delo. Število tedenskih ur naj bi bilo na tej stopnji bistveno manjše kakor na stopnji osnovnega študija, tako da je na voljo več časa za obvezne ter fakultativne študijske priprave ter da ima študent večje možnosti za individualni študij. Strokovni študij se konča z glavnim izpitom, ki daje pravico do navedbe določenega poklica. Po glavnem izpitu se je mogoče posvetiti specialnemu ali strokovnemu študiju, v skladu z državnimi plani ter ustrezno sposobnostim študentov.

V celotnem študijskem času 4 do 5 let naj bi zajemal specialni študij časovno najkrajše obdobje. Temu v prid govori dvoje. Prvič: utemeljen osnovni ter strokovni študij omogoča študentu, da si prej pridobi specialno znanje na določenem strokovnem področju. V tem času naj bi opravil študent že samostojno znanstveno delo ter naj bi bil neposredno vključen v okvir raziskovalnih nalog kakega inštituta ali kake sekcije. Po drugi strani pa narekuje že hitri napredek znanosti sam, pa tudi potrebe, ki jih postavlja narodno gospodarstvo akademsko izobraženemu človeku, da je stalna nadaljnja strokovna specializacija zadeva predvsem praktičnih del, manj pa zadeva univerze. Študentovo samostojno znanstveno delo med specialnim študijem pa poteka po individualnih študijskih načrtih, ki obsegajo delo v višjih seminarjih, v specialnih fakultativnih pripravah ter v posebnih praktikumih. Specialni študij se konča z zagovorom diplomskega dela ter s podelitvijo fakultetne diplome.

Nova oblika izobraževanja je predlagani raziskovalni študij; namenjen je nadpovprečno nadarjenim študentom in neposredno združen s strokovnim študijem ter načrtno hitro izobražuje visoko kvalificirane promovirane kadre. Ta raziskovalni študij traja dve do tri leta.

S to ureditvijo študija naj bi bile uresničene tele zahteve: 1. vzpostaviti po načeloma neomejenih specializacijskih možnostih daljnosežno skladnost med potrebami družbe ter posebnimi interesi in nadarjenostjo študentov; dalje, okrepiti študij v njegovi učinkovitosti ter ustvariti nove možnosti za načrtno (doslej komaj možno) visokošolsko sodelovanje; — 2. skrajšati dosedanjo običajno pot od začetka študija do promocije (9 do 10 let) na čas od 6 do 7 let ter boljše in hitreje ustreči čedalje večji potrebi po promoviranih kadrih; — 3. ustvariti z uvedbo specialnega ter

raziskovalnega študija nove možnosti, dalje, prenašati postopoma v prakso dele specialnega izobraževanja, ločenega po posameznih strokovnih usmeritvah, ter, končno, pri tem izrabiti možnosti izrednega študija, industrijskih inštitutov in akademskih ustanov.

Državni sekretariat za visoko in strokovno šolstvo poudarja izrecno v svojem reformnem načrtu enotnost izobraževanja ter vzgoje kot eno najbolj bistvenih značilnosti izobraževanja študentov na socialističnih univerzah ter visokih in strokovnih šolah. To ni nobena nova maksima. Na ustrezna stališča lahko namreč naletimo v vseh podobnih poprejšnjih dokumentih. Težišče problema je tukaj v neskladju med teorijo in prakso, med besedo in dejanjem. Včasih je bilo opaziti nekakšno podcenjevanje vzgojne funkcije učnega osebja. Tako obstaja npr. mnenje, da so študentje vendarle odrasli ljudje in da zato ne bi bilo več mogoče govoriti o kakšni vzgojni funkciji na univerzah ter visokih šolah. Dejansko pa taka ugotovitev zaobide konkretno študentsko situacijo. Študent pa sprejema, študira in oblikuje samega sebe ne glede na to, ali je v prvem semestru ali pa v petem študijskem letu. Njegovo študijsko obdobje je čas, ko si ob pridobivanju strokovnega znanja oblikuje svoj svetovni nazor in način svojega vedenja. Učitelj mladega človeka bo vzgajal tega študenta, ne glede na to, ali hoče ali ne. Pomagal bo utrjevati način vedenja, ki oblikuje značaj mladega znanstvenika. Nedvomno je že to neka vzgojna funkcija, če postane mlademu študentu jasno, na kak način, s kako disciplino ter intenzivnostjo opravlja njegov profesor svoje znanstveno delo, saj je vendar vzgojno učinkovito, če ta študent sprevidi, da se njegov učitelj ne zanima le za stroko, temveč tudi za vse družbeno okolje.

Nekateri znanstveniki, ki delno sprejemajo to vzgojno funkcijo, menijo, da je posredovanje znanstvenih disciplin samo tudi že najboljše vzgojno delo. Seveda je mogoče ustvarjati dobre pogoje s posredovanjem strokovnega znanja, s prikazovanjem pomena določene discipline za razvoj načinov vedenja pri študentih, npr.: disciplina, izpovedni pogum; drznost uveljaviti nekaj novega; dalje, premagovati ovire in še mnoge druge, za socialističnega človeka dragocene lastnosti. Toda kljub temu oblikujejo te lastnosti le del osebnosti. Kako naj bi si mlad človek prizadeval postati dober znanstvenik, če ne ve, zakaj se ukvarja z znanostjo in za koga? Znanost sama sili, da se nagne na določeno stran. Navaja k temu, da se prek posredovanja izobraževalnih vrednot opusti stroka ter da se te izobraževalne vrednote razširijo na položaj znanosti ter znanstvenika v družbi.

V zadnjem času se v NDR dosti govori o tem, da se je med študenti razvilo neko opazovanje ter da se širita kritikarstvo in skepticizem. Vzroki so lahko raznolike narave, vendar pa se kot bistveno pokaže tole: prvič, večji politični interes študentov glede nacionalnih ter internacionalnih dogajanj ni v nobenem sorazmerju z lastnim prizadevanjem spoznati zveze in ozadja. Mladi ljudje, ki pokažejo v svoji stroki že lepe dosežke, se lotevajo ocene političnih pojavov z neko površnostjo, ki se roga znanst-

venim delovnim načelom. Marsikje podpirajo te težnje še s tem, da se od študenta pri zadevah strokovne narave zelo veliko zahteva v pogledu izpovedi lastnega stališča, medtem ko se ob zadevah politične narave pravzaprav terja le to, da postavlja vprašanja. Drugič, jasno postaja, da škodujejo nekemu delu naših študentov nezgodovinske, metafizične ter spontane predstave pri oblikovanju njihovega mnenja o socialističnem razvoju ter okoliščinam sploh. To velja še zlasti za vprašanja najnovejše zgodovine, zgodovine NDR. Končno se pridružujejo tem metafizičnim, nezgodovinskim oblikam opazovanja v zvezi z razvojem še druga vprašanja, ki pripadnikom univerz ter visokih in strokovnih šol ne pomagajo dokopati se do pravih misli o političnih vzročnih zvezah in do pravih stališč. Tukaj gre npr. za take probleme, kakor je nezadostno razumevanje dialektike družbenega razvoja, dalje, vzročnih zvez na določenih stopnjah našega nacionalnega boja ter mnogih takih vprašanj, ki so bili doslej z njimi študentje ter deloma tudi vsi pripadniki univerz ter visokih šol še premalo seznanjeni.

Niso pa študentje edini, ki vzbujajo pozornost s svojimi vzgojnimi problemi. Znanstveni naraščaj na univerzah ter visokih šolah (asistenti, višji asistenti, aspiranti) — v primerjavi s študenti jih je sicer manj, kar pa ne velja za njihov pomen — je dolžan sestaviti seznam vseh problemov. Poizvedovanje, ki se nanaša na izobraževanje znanstvenega naraščaja in ki ga je organiziral v Leipzigu 1965 list »Universitätszeitung«, lahko ocenimo kot docela reprezentativno. Najpogostnejše kritične izjave: nezadostna znanstvena spodbuda doktorandom; pomanjkljivo delovanje pri izbiri ter pripravi primernih kadrov za znanstveni naraščaj; izguba časa zaradi večkratne menjave tem; prevelika obremenjenost zaradi učne dejavnosti; premajhne možnosti za pogovore o znanstveno spornih problemih; metodološke pomanjkljivosti; nezadostna jasnost in pomoč pri nasvetih glede zaposlitve po promociji. Te pomanjkljivosti so sicer le lokalne, omejene na to ali ono ustanovo. Opozarjamo pa na to, da ravno na področju znanstvenega naraščaja doslej ni bilo nobene potrebne daljnovidnosti in načrtnosti, temveč sta prevladovala naključje in subjektivizem. Mnoge stvari bodo v temeljih spremenjene v taki meri, kolikor bodo uresničeni novi načrti. Nekatere zadeve izvajajo že zdaj, tako rekoč v prehodnem obdobju. Bolj in bolj so prejemali najboljše študentje v zadnjih letih prednostne pogodbe. Za odgovorne dejavnike je bilo potem manj težavno pripraviti primerne študente za znanstveno dejavnost, za mesta asistentov ali aspirantov. Ob primerjavi z marsikaterimi poprejšnjimi načrtnimi priložnostnimi rešitvami se sedanji predlogi za namestitve ter ponudbe za mesta aspirantov ob praviloma perspektivno določenih nalogah opirajo na zelo dobre znanstvene dosežke, dalje, na osebno usposobljenost in delno tudi na praktične izkušnje. Mnoge fakultete so že spoznale, da je prva njihova naloga pridobiti preizkušene praktike za univerzitetno kariero. Slej ko prej pa je eden osrednjih problemov, ki se nanašajo na znanstveni

naraščaj, pa tudi na učno osebje sploh (kar velja zlasti za družbenoznanstvene discipline), povezovanje znanstveno teoretičnega dela s praktičnim, po drugi strani pa združevanje pouka in raziskovanja v univerzitetnem okviru. V anketi, ki so jo organizirali pri listu »Universitätszeitung« na univerzi v Leipzigu, so udeleženci soglasno poudarili potrebo in koristnost učnega ter vzgojnega dela kot trdne sestavine časa izobraževanja. Neprestano se poudarja vzajemno izobraževalno ter vzgojno vplivanje na študente ter na pripadnike znanstvenega naraščaja. Zaradi tega niso kritične pripombe, izražene v tej zvezi, usmerjene kar proti udeležbi pri učnem delu, temveč le proti negativnim komponentam, ki so pogosto s tem povezane, pa tudi proti nenavadni preobremenjenosti asistentov ter aspirantov s takimi nalogami.

Problem, o katerem so že veliko razpravljali, je tudi, ali ne bi kazalo znotraj univerze določenih skupin znanstvenikov (od profesorja do asistenta) popolnoma razbremeniti v tem smislu, da sploh ne bi opravljali učne dejavnosti, ter jim dodeliti izključno raziskovalno delo. S tem v zvezi je tudi vprašanje, ali bi ne bilo smotrno skupine znanstvenikov ali pa še celo popolne inštitute odvezati od učne dejavnosti, da bi lahko med tem časom v znanstvenem in teoretičnem pogledu napredovali, kar bi potem omogočalo toliko intenzivnejši pouk. Doslej so naletele take misli povečini na opozorilo, da je treba ocenjevati univerze in visoke šole predvsem kot učne, izobraževalne ter vzgojne ustanove. Zato morajo tej osrednji nalogi ustrezati tudi organizacija, vodstvo ter struktura. Državni sekretariat za visoko in strokovno šolstvo je zavzel svoje stališče tudi ob vprašanju visokošolskega raziskovanja ter njegove organizacije. To se je zgodilo na izredno zanimiv način, ki je močno razgibal razpravo.

Predvsem gre za tole ugotovitev: univerze in visoke šole so del raziskovalnega potenciala v NDR. Na nekaterih področjih, kot npr. v družbenih in medicinskih vedah, so zajete raziskovalne zmogljivosti na splošno v visokem šolstvu. Raziskovanje na univerzah in na visokih šolah pa poteka zelo pogosto dokaj po naključju in sporadično, ker je povečini odvisno od uvidevnosti in daljnovidnosti posameznih znanstvenikov ter inštitutov. Marsikdaj manjka jasna znanstvena zasnova. Raziskovalna težišča niso povsod jasno izoblikovana. Zelo pogosto manjka — in to je pač odločilna pomanjkljivost — jasna usmeritev k najnovejšim znanstvenim zaznavam. Od znanosti v celoti terja družba povečanje koristnega učinka. Na področju družbenih ved so načrtane kot najpomembnejše naloge izoblikovanje teoretičnih temeljev za vodstvo in organizacijo družbenega razvoja, pospeševanje socialistične mladinske vzgoje ter oblikovanje zavesti vsega delovnega ljudstva na osnovi marksistično-leninističnega svetovnega nazora ter razpravljanja o zahodnonemškem militarizmu ter imperializmu in njuni ideologiji. Iz te osnovne naloge potekajo našete konkretne raziskovalne teme z malodane vseh področij družbenega življenja, ki jih je mogoče reševati le ob sodelovanju vseh družbenoznanstvenih disciplin. O že znanih

organizacijskih oblikah raziskovalnega dela (raziskovanje smotra in temeljev, delov v skupnosti, raziskovalna skupnost) so se razvile torej nove predstave, kako premagati določene, v stari univerzitetni strukturi zasidrane ovire. Misli, ki jih zajemajo načela sekretariata, predvidevajo v sekciji novo vodstveno obliko oz. nove možnosti na ravni znanstvenih in raziskovalnih dosežkov med inštitutom in fakulteto. V sekciji naj bi bil namreč zaradi koncentracije ter kooperacije pri izobraževanju, vzgoji in raziskovanju povzet znanstveni potencial inštitutov ter enega ali različnih znanstvenih področij. Ob tem naj bi razmejitev med fakultetami ne imele nobene vloge. Glede na izkušnje, ki so se doslej pokazale, je videti, da se oblikujejo trije osnovni tipi sekcij:

1. sekcije, ki so v njih zajete različne znanstvene enote ali deli — ustrezno dolgoročno kompleksno načrtanim nalogam, pač v skladu z načrti, ki se nanašajo na pouk, raziskovanje in narodnogospodarska težišča;
2. sekcije, ki povezujejo različne inštitute, enako zasnovane glede na njihovo delo ter znanstveno disciplino, ki jo zastopajo;
3. sekcije, ki nastajajo v skladu z načelom enako oblikovane metodike znanstvenega dela na različnih znanstvenih področjih.

Povezava v sekcijah omogoča koncentracijo znanstvenih in materialnih možnosti ter sredstev. Nadaljnja prednost je v tem, da je s sekcijo zagotovljen primeren partner za gospodarske in državne organe, ki so v raziskovanju odločilnega pomena. Sekcijo naj vodi in zastopa predsednik, ki naj bi ga predlagal krog znanstvenikov, združenih v sekciji, in ki naj bi ga imenoval rektor za obdobje treh do štirih let. Vodji sekcije naj bi stal vsakokrat ob strani svet, ki bi se z njim kolektivno posvetoval ob določilnih vprašanjih.

Ta nova raven vodstva v obliki sekcij sili seveda k temu, da se na novo določijo funkcije inštitutov in fakultet. V januarju 1966 je o tem razpravljal državni sekretar prof. dr. Giessmann v tem smislu, da bodo postalj inštituti praviloma sestavni deli ter členi sekcij. V interesu znanstvenega razvoja in potrebe po koncentraciji znanstvenih zmogljivosti je menil, da je nujno in potrebno osnovati na najpomembnejših znanstvenih področjih večje inštitute. Tukaj naj bi delovalo z enako pravico večje število profesorjev, ker ovira razdrobljenost inštitutov znanstveni razvoj in ker posameznik ne more več sam opravljati uspešnega znanstvenega dela. Fakulteto presojajo predvsem kot instrument za vodstvo znanstvenega integracijskega procesa, za zagotovitev kompleksne odgovornosti ter za sodelovanje pri vzgoji, izobraževanju ter obsežnem razvoju vseh fakultetnih področij. Med najpomembnejše fakultetne naloge bi sodila v prihodnje določitev učnih obveznosti, dalje izdelava znanstvene analize ter ocena o stopnji vpliva vzgoje in izobraževanja. Veliko pa bo še treba razpravljati prav v zvezi z novimi problemi, v zvezi z dosežki na univerzah in visokih šolah, prav tako pa tudi o drugih predlogih. Državni sekretariat je namreč samo navedel načela, hkrati

pa pustil prosto široko torišče, da povedo svoje misli posamezni znanstveniki. Seveda se zdi, da ne bo manjkalo, vsaj v začetku, pri marsikateri točki, kakor npr. glede vodstva znanstvenega dela, tudi mnenj, ki se bodo križala. Sekcije, ki že delujejo, so še premlade, da bi že lahko izrekli zanesljivo sodbo o razmerju: inštitut — sekcija — fakulteta. Ne le novih spodbud, temveč predvsem trdno osnovo je dal predlog za mnoge razprave, ki so se razživele v času, ki je za nami, sicer z veliko strastjo, ne pa s kakim vidnim uspehom, saj ni bilo marsikdaj niti potrebne jasnosti o smotru. In to je pomembno, če je treba doseči kako temeljno spremembo, ne pa zato, da se ne bi prehitro pojavila resignacija. V sedanji razpravi zajete misli bodo dalje zorele. Različne poskuse pa bo treba natančno opazovati.

Novi ekonomski sistem v ČSSR

Ekonomski in nasploh družbeni razvoj ČSSR sta prišla navzkriž z obstoječim administrativnim, centralističnim sistemom upravljanja. To je zaviralo ekonomski in tehnični razvoj in zaostriilo številna protislovja. Po materialnem, kulturnem in družbenem razvoju spada ČSSR med najrazvitejše dežele Evrope, vendar imajo njen sistem družbenoekonomskega upravljanja, organizacija in metode političnega dela znamenja neizdelanosti družbenoekonomskega sistema.

ČSSR je industrijska dežela, v kmetijstvu je zaposleno le 14% prebivalstva. Industrijska proizvodnja se je od predvojne visoke ravni povečala skoraj za petkrat. Narodni dohodek na prebivalca je skoraj 3-krat večji, potrošnja energije pa 5-krat večja kot v Jugoslaviji. Vrednost izvoza je več kot 3-krat večja. Tudi na področjih kulture, prosvete, zdravstvene službe in strokovnih kadrov je Češkoslovaška daleč pred nami.

Gradijo velike gospodarske objekte: pet velikih elektrarn s skupno zmogljivostjo več kot 2.000 MW, od katerih je ena na atomski pogon; odpirajo in opremljajo premogovnike in dva izmed njih povečata proizvodnjo premoga vsako leto za 14 milijonov ton; podaljšujejo naftovode in dokončujejo plinovode, po katerih pritekata nafta in plin iz Sovjetske zveze; ko bo dograjen vzhodnoslovaški metalurški kombinat, bodo na leto proizvedli za 2,8 milijona ton več surovega železa, za 2 milijona ton več jekla in za 1,7 milijona ton več koksa. Gradijo še približno 15.000 velikih gospodarskih objektov in objektov družbenega standarda itd.

Ta, razmeroma močna industrija, ki se še naprej hitro razvija, pa je ekstenzivna, zaostaja za svetovno ravniyo tako v organizaciji kot tehniki proizvodnje, produktivnosti dela in kakovosti ter asortimentu proizvodnje. Industrija je odvisna pretežno od uvoza surovin, ki jih ne izkoriščajo racionalno. Proizvodnja ne zadovoljuje potreb in zahtev domačega, toliko manj seveda tujega trga, od katerega je češkoslovaško gospodarstvo zelo odvisno.

Češkoslovaška industrija se je razvijala v okoliščinah administrativnega upravljanja in prejšnjih odnosov z deželami socialističnega tabora. Imela je velike možnosti za nabavo surovin in zagotovljeno plasiranje svojih industrijskih proizvodov, zlasti strojne industrije.

Neekonomična proizvodnja, proizvodi slabe kakovosti in zastareli vzorci so imeli v deželah SEV zagotovljen plasma. To pa je negativno vplivalo na tehnično raven, ekonomičnost in kakovost češkoslovaške industrijske proizvodnje. Industrijski razvoj drugih socialističnih dežel, njihovo čedalje močnejše povezovanje s kapitalističnim trgom je dovedlo češkoslovaško gospodarstvo v težaven položaj, ki ga slabša tudi omejevanje zunanje trgovine s Kitajsko. Na ta način je otežkočen uvoz surovin in živil. Življenjsko vprašanje češkoslovaškega gospodarstva sta postali modernizacija in ekonomičnost proizvodnje ter doseganje svetovne ravni.

Zaradi pospešene kolektivizacije češkoslovaško kmetijstvo stagnira — kmetijske površine in proizvodnja niso presegle predvojnne ravni. Vendar pa je to samo del resnice. Kolektivizacija je bila uresničena, 92,5% kmetijskih površin je v socialističnem sektorju. Spremenjena je bila struktura kmetijske proizvodnje v tem smislu, da so zelo povečali proizvodnjo industrijskih surovin in mesa. Vendar pa je treba upoštevati, da pride v ČSSR na 5 milijonov hektarov obdelovalne površine približno 1,5 milijona prebivalcev, medtem ko pride v Jugoslaviji na 7,6 milijona hektarov 9,4 milijona prebivalcev. Torej je pri nas na ha obdelovalne površine štirikrat več ljudi. Češkoslovaško aktivno kmetijsko prebivalstvo se je v primerjavi s predvojnim stanjem zmanjšalo za 60%. 52% delovne sile v kmetijstvu je ženske, povprečna starost le-te pa je 57 let. Produktivnost dela se je povečala za približno 160%, tržni presežki pa za 37%, tako da to kmetijstvo, ki po obsegu proizvodnje sicer stagnira, povečuje produktivnost dela (zlasti mehanizacijo) in tržne presežke. Pri tem pa to, da se obseg proizvodnje nič ne veča, povzroča nesorazmerja spričo hitrejšega povečevanja industrijske proizvodnje in kupne moči prebivalstva; vse to pa je ustvarilo enega težavnih problemov češkoslovaškega gospodarstva.

Dokajšnje razlike med cenami in vrednostmi so v administrativnem sistemu povzročile velike disparitete v cenah. Vrednost češkoslovaške krone se od predvojnne ni dosti spremenila. Spremenile pa so se cene energije, goriva in proizvodov bazične industrije. Tako so se zmanjšale cene elektroenergije in plina na $\frac{1}{3}$, premoga na $\frac{3}{4}$ (cen metalurgije in strojogradnje ne objav-

ljajo, vendar so se tudi te znižale), prometa in storitev na $\frac{1}{2}$ do $\frac{2}{3}$, gospodinjskih strojev in najemnin na $\frac{1}{3}$ do $\frac{1}{4}$, časopisja, vstopnic za kino in gledališče na $\frac{2}{3}$ itd. Zlasti so se znižale cene osnovnih živil, povečale pa so se cene tekstila za 2—3-krat, gradbenega materiala in pohištva za 2-krat, kave, čokolade in južnega sadja za 4—5-krat. Prodajne cene avtomobilov in motornih koles so za približno 3-krat višje, kot so proizvodne cene, itd.

Zaradi takih razmerij med cenami imajo podjetja zelo različne možnosti; omejeno je svobodno delovanje zakona vrednosti in trga pa tudi možnosti za ugotavljanje rentabilnosti in ekonomičnosti. Nizke cene proizvodov zahtevajo velike subvencije in dotacije. To je ena največjih ovir pri uvajanju samostojnosti podjetij in svobodnega trga, obenem pa najtežavnejši problem, ki ga mora rešiti novi sistem.

Za kulturo, prosveto ter socialne in zdravstvene službe izdajo zelo veliko. Lani so znašali tovrstni izdatki 47,177 milijonov čeških kron oziroma 2,360 milijard dinarjev (računano po 50 starih dinarjev za češko krono, kar naj bi bil realen odnos) — 27% narodnega dohodka. Imajo 2,565.000 upokojencev, pokojnine pa znašajo 14,5 milijona kčs oziroma 725 milijard dinarjev. (Pri nas imamo 800.000 upokojencev, pokojnine pa znašajo 297,4 milijarde dinarjev.) V preteklem letu je država plačala za zdravstvene službe, šolstvo in kulturo 1,270 kčs oziroma 63.490 dinarjev na prebivalca. Učenci imajo brezplačno hrano v šolah, knjige in pribor (zdaj bodo začeli nekaj plačevati), obvezno šolanje pa traja 13 let. Neekonomičnost v proizvodnji, veliki izdatki za kulturo, zdravstvene in socialne službe, velike subvencije in dotacije, in kot bomo videli kasneje, tudi draga delovna sila otežujejo, da bi se zbrala sredstva za rekonstrukcijo in modernizacijo proizvodnje ter dobila sredstva za odpravo obstoječih nesorazmerij v gospodarstvu. Tudi ustvarjenih investicijskih sredstev ne izkoriščajo dovolj racionalno.

Plače so v primerjavi z nizkimi cenami osnovnih življenjskih potrebščin in velikimi socialnimi dajatvami razmeroma visoke — v povprečju 1.400 kčs (t. j. 70.000 dinarjev) mesečno. Zanimivo je, da plače upravnega strokovno-tehničnega osebja niso nič višje kakor plače delavcev. Medtem ko je pri delavcu razpon do 4-krat, je ta pri strokovno-tehničnem osebju sorazmerno manjši. Slabo so plačani predvsem prosvetni in zdravstveni delavci. Tako je sistem nagrajevanja iz splošnega plačnega sklada in po administrativnih merilih vplival, da sta se zmanjšali intenzivnost in produktivnost dela ter umetno povečalo število zaposlenih.

Nizke najemnine in cenene komunalne storitve so pripomogle, da so stanovanjski fond slabo vzdrževali, zlasti starega, v težavnem položaju so se znašle tudi komunalne storitve.

Nastala so precejšnja neravnovesja med strukturo, asortimentom in kvaliteto proizvodnje za široko potrošnjo ter visokimi osebnimi dohodki in povpraševanjem. Primanjkuje kvalitetnega blaga, zlasti tekstila, predmetov trajne potrošnje, kot npr. avtomobilov, letnih hišic, stanovanj itd.

Važen družbeni problem je tudi počasnost v delovanju gospodarske uprave ter s tem problem vodilnih kadrov. Razvoj gospodarstva kot tudi družbe zahteva več znanja in boljši način upravljanja. To bo še zlasti pomembno pri uvajanju novega sistema. Večina ljudi na vodilnih položajih, ki so se razvijali v administrativnem sistemu, ne ustreza sodobnim razmeram in potrebam. Razen tega je velik dotok mladih, šolanih in sposobnih ljudi, ki zahtevajo delovna mesta. Izmenjava teh kadrov pa se je pokazala kot družbenopolitični in socialni problem, ki ga bo treba reševati.

To so torej najtežavnejši problemi češkoslovaškega gospodarstva, v katerih odsevajo tudi družbenopolitični problemi in jih želi vodstvo rešiti z uvajanjem novega gospodarskega sistema.

Novi gospodarski sistem

Hibe centralističnega administrativnega sistema gospodarskega upravljanja so opazili že v letih 1957 in 1958. Že tedaj so ga začeli zboljševati, in sicer tako, da so začeli vnašati elemente novega sistema. Leta 1963 pa so začeli izvajati temeljito reformo gospodarskega sistema. V to delo so pritegnili CK, njegove organe in celo partijo, vlado, ministrstva, lokalne organe in podjetja; prizadevno so delale in še delajo razne študijske grupe in znanstveni inštituti. Organizirali so široke javne razprave ekonomistov, tehnikov in drugih državljanov. V akcijo so vključili tisk, radio in televizijo. V razne socialistične in zahodne dežele so poslali skupine ljudi in posameznike, ki naj bi proučili tamkajšnje gospodarske sisteme. V poskusno delo so pritegnili okrog 20% podjetij. Na podlagi teh priprav so na plenumu CK KPC januarja letos sprejeli načela in smernice za uvedbo novega gospodarskega sistema.

Proučevanje novega sistema je zajelo celotno organizacijo in način upravljanja v gospodarstvu. V metode sestavljanja in izpolnjevanja plana, financiranja in kreditiranja, v sistem investiranja in sistem nagrajevanja, v odnose do trga in cen ipd. so vnesli večje oziroma manjše spremembe. V načrtu imajo decentralizacijo upravljanja, pri čemer se bo družbeno-plansko upravljanje, zasnovano na socialistični blagovni proizvodnji, deloma preneslo iz centralnih organov, iz državnega plana in ministrstev na pokrajine, okraje, direkcije podjetij in podjetja; temu ustrezno se bodo prenesle tudi pristojnosti in odgovornosti. Usklajevanje proizvodnje in potrošnje bo urejal trg, kar bi naj omogočilo večjo samostojnost in večje možnosti pobude direkcijskim podjetjem (trustom in koncernom) in podjetjem.

Novi sistem bo povzročil »rehabilitacijo« ekonomskih zakonitosti, ekonomskih kategorij, vrednosti in trga. Bruto dohodek in delitev tega bruto dohodka postajajo pglavilni kazalci plana. Novi sistem naj bi zbudil materialno zainteresiranost in bolj uskladił splošne interese s kolektivnimi in posamičnimi; zboljšal naj bi znanstveno-tehnično raven proizvodnje, povečal učinko-

vitost dela, ekonomičnost in kakovost proizvodnje; na svetovno raven naj bi dvignil organizacijo, tehniko in produktivnost dela; upravljanje naj bi približal delovnim ljudem in razvil demokracijo.

V zvezi s tem je nastala potreba po širšem in temeljitejšem znanstvenem proučevanju gospodarstva in družbe v celoti, po izgrajevanju jasnejše perspektive gospodarskega razvoja, investicijske in ekonomske politike, ustvarjanju stalnih in približno enakih pogojev gospodarjenja in iskanju ustreznih, predvsem ekonomskih mehanizmov usmerjanja in reguliranja gospodarstva, zlasti pa trga in cen, po prilagoditvi vodilnega kadra novemu načinu upravljanja in zboljševanju njihove strokovne ravni. Kot pereče se je pokazalo tudi vprašanje navezovanja medsebojnih vezi in odnosov med podjetji, med podjetji in njihovimi direkcijami, med direkcijami in ministrstvi, vseh teh pa s teritorialnimi skupnostmi in centralnim planom kakor tudi spodbujanje k specializaciji in kooperaciji tako doma kot tudi v tujini.

V organizaciji upravljanja so že začeli izvajati oziroma nameravajo izvesti ustrezne ukrepe. Industrijska in gradbena podjetja so v prvi polovici leta organizirali v direkcije na proizvodno-tehnični podlagi. To so kombinati, ki združujejo podjetja po horizontalni in vertikalni liniji v truste in koncerne (oborovy podnicky). Te kombine obravnavajo kot podjetja na najvišji ravni in jih imenujejo »proizvodno-ekonomske enote«. Kasneje so začeli snovati take kombine tudi v trgovini, tako da so zdaj podjetja v vsej deželi združena v približno 100 trustov in koncernov.

Trusti in koncerni so dolžni s svojimi proizvodi oskrbovati deželo in zagotavljati izvoz, v pogledu tehnike, produktivnosti in kakovosti proizvodnje morajo »doseči svetovno raven«, državi pa odgovarjajo za zaupana jim družbena sredstva. Podjetja so podrejena direkciji trusta ali koncerna. Ta jim določa proizvodni plan in realizacijo, načrtuje njihov razvoj, raziskovalno delo, razvoj organizacije proizvodnje in tehnike, investicijsko politiko, posreduje pri izpolnjevanju obveznosti do države itd. Direkcija je podrejena ustreznemu ministrstvu v vseh važnejših vprašanjih gospodarjenja in upravljanja. Direktorja direkcije imenuje ustrezno ministrstvo, direktorja podjetja pa direktor direkcije. Direkcija prav tako prevzema velik del pristojnosti ministrstva, vendar precej omejuje samostojnost podjetij. Kljub temu pa je le-ta precej večja, kot so jo imeli prej; okvirji sprejetega plana so širši, manj je kazalcev, plačni sklad razdeljujejo samostojno, obrati imajo svoj »hozračot« (hozjajstveni račat — gospodarski račun), ki omogoča obračunavanje v okviru podjetja, bolj so svobodni pri delitvi dobička itd.

Rezultatov dela podjetij ne bodo ocenjevali po naravnih kazalcih, temveč po bruto dohodku oziroma dobičku (bruto dohodek je $v+m$, dobiček pa se dobi po odbitku plač in premij od bruto dohodka). Iz dobička plačujejo obveznosti do skupnosti.

prispevek v osnovne sklade, odstotek za kredit, ostanek pa nalagajo v sklade svojega podjetja. Ker pa podjetja nimajo enakih možnosti gospodarjenja in pri sedanjem sistemu cen tudi ne morejo realno oceniti ekonomičnosti svojega poslovanja niti določiti enotnih stopenj prispevka, uvajajo prehodne ukrepe. Tako naj bi variabilni del plač, ki je znašal doslej okrog 2%, dosegel 35% skupnega sklada plač. Da bi preprečili hitro zviševanje plač, so uvedli progresivno obdavčenje, če bi se plačni sklad na leto povečal za več kot 6%. Tako podjetja v prvem letu ne smejo povečati plačnega sklada za več kot 12%, v drugem in tretjem letu za več kot 20%, začeni z januarjem 1966. V prvih treh letih jamči minimalne plače država (okrog 90% plač iz 1965. leta). Bruto dohodek se deli po družbenem planu, pri delitvi dohodka znotraj podjetja pa imajo veliko vlogo direkcije. Podjetja se morajo v prihodnjih treh letih prilagoditi novim pogojem poslovanja.

Pri dajanju samostojnosti podjetjem se postopa zelo oprezno. Razmeroma največ samostojnosti dobivajo direkcije trustov in koncernov, veliko manj pa podjetja. Obdržali so sistem »jedino-načalija«, tako da dobiva direktor direkcije in podjetja s svojim upravnim in strokovnim aparatom več samostojnosti glede na višjo raven upravljanja, a v podjetjih glede na kolektiv to samostojnost že imajo.

Tako tvorijo gospodarska ministrstva, direkcije trustov in uprave podjetij za posamezna gospodarska področja enoten sistem še vedno državnega upravljanja. Združujeta jih vlada (podpredsednik za gospodarstvo) in državna planska komisija. Ministrstva prepuščajo svoje operativne funkcije direkcijam, ki se morajo čedalje več ukvarjati z analizo in perspektivnim razvojem na področju svojega resora, da bi bile lahko na tekočem glede izpolnjevanja planskih nalog; proučujejo in pomagajo pri tehničnem razvoju, razvoju kadrov ipd. Zato računajo, da se bo aparat ministrstev zmanjšal za $\frac{1}{3}$.

V koncepcijah novega sistema in v njegovem uvajanju je zlasti poudarjena vloga vlade, ki mora pripravljati perspektivne plene gospodarskega razvoja, razvozlavati važnejša ekonomska vprašanja, izdelovati in uporabljati ekonomske instrumente, razvijati mednarodne ekonomske odnose, nadzirati izvajanje sprejete linije gospodarskega razvoja in gospodarske politike, zlasti kontrolirati cene, kredite in plače. Da pa bi lahko opravljala te naloge, namerava precej izboljšati organizacijo in metode svojega dela. Pri tem se bo opirala na svoje strokovne organe, predvsem na državno plansko komisijo (ki se bo preusmerila k novi vlogi), na novo ustanovljeno komisijo za finance, cene in plače, na državno komisijo za ekonomsko in znanstveno-tehnično sodelovanje, državno komisijo za upravljanje in organizacijo ter na centralno komisijo za narodno kontrolo in statistiko. Akademija znanosti dobiva status glavnega vladnega svetovalca. Vlada prilagaja stare in ustanavlja nove mehanizme centralnega upravljanja, ki naj bi bili bolj prožni, zagotavljali naj bi večjo svobodo

gospodarskih gibanj ter višjo raven upravljanja in njegovo decentralizacijo.

Več pristojnosti na področju planiranja in financiranja dobivajo tudi ljudski odbori. Poleg namenskih proračunskih sredstev, ki jih dobivajo od vlade, bodo lahko ustvarjali tudi lastna sredstva, reševali lokalne probleme in razvijali lokalno gospodarstvo. Seveda v še zelo skromnih mejah.

Najmanj so decentralizirane investicije, cene in zunanja trgovina; na tem področju so doslej še najmanj spremenili. Neobdelano je zlasti vprašanje cen.

Novi gospodarski sistem so začeli uvajati na celi fronti 1. 1. 1966 in ga bodo izvedli etapno v nekaj letih; predvidevajo da do 1968. leta. Vsak nov ukrep temeljito pripravijo, ga uskladijo z drugimi ukrepi in tudi določijo, kako je treba nadzirati uresničevanje teh ukrepov.

Centralni organi zelo previdno opuščajo neposredno upravljanje; še vedno zadržujejo glavne člene verige, iščejo nove instrumente upravljanja, krepijo obstoječe organe oziroma ustanavljajo nove, na katere se lahko v gospodarskem upravljanju z zaupanjem oprejo. Pri graditvi novega gospodarskega sistema izhajajo izključno z ekonomskih in tehničnih pozicij. Govorijo o procesu zdravljenja gospodarstva in o znanstveno-tehnični revoluciji. Ohranjajo bistvene koncepcije državnega upravljanja, ki ga decentralizirajo ter z uporabo ekonomskih instrumentov delajo bolj prožnega.

Vendar je že zdaj slutiti probleme, na katere bo naletelo gospodarsko upravljanje v procesu uvajanja novega sistema. Novi sistem ima namreč zdaj, ko se še oblikuje, mnoge koncepcije in prvine starega, administrativnega upravljanja. Zelo močni so ostanki starega načina mišljenja, starih navad in odnosov, ki jih je utrdila dvajsetletna praksa. Uvajajo sicer sodoben sistem upravljanja in sodobno proizvodnjo, toda velik del vodilnega kadra v gospodarstvu je po pojmovanju in načinu dela zaostal. Gospodarske organizacije so se razvile v razmerah, ko je bilo delo ekstenzivno, in se na to navadile. Vse to bo gotovo vleklo nazaj in zaviralo razvoj sistema.

Nadaljnji problemi so na temelju splošnih interesov uskladiti kolektivne in individualne interese, najti merila za ekonomičnost poslovanja in praktično uresničevanje načela materialne zainteresiranosti in delitve po delu. Treba bi bilo spremeniti pogoje poslovanja in razmerje med cenami, ki jih je ustvaril stari gospodarski sistem. Spreminjanje vsega tega je zamotan in dolg proces, ki še ni proučen. Tako sta bila tudi plan za leto 1966 in perspektivni plan narejena v pretežni meri po stari metodi, kar bo zelo oviralo uvajanje novega sistema.

Že v eksperimentalnih podjetjih so se pokazale težnje priti čimprej na lahek način do zaslužka. Veliko podjetij je v starem sistemu postalo neaktivnih, imajo zastarelo opremo in nestrokovni kader. Pojavilo se bo vprašanje njihove modernizacije oziroma likvidacije, s tem pa problem preusmerjanja delovne sile.

ČSSR je zelo vezana na druge socialistične dežele, in to: ekonomsko, vojaško in politično, kar nedvomno vpliva na način, širino in hitrosi uvajanja novega gospodarskega sistema.

Reforme gospodarskega sistema so se lotile vse socialistične dežele razen Albanije. Ta pa se v okvirih teh skupnosti, zlasti v okvirih SEV, razvija v drugačnem tempu in na drugačen način. To dejstvo kot tudi ekonomska in politična odvisnost, varnost spričo rizika pa zahteva neko uravnavanje v gibanju. Različna stopnja ekonomskega razvoja in stopnja reforme povzročata tudi različne koncepcije sodelovanja v okviru SEV. Zanimivo je, da ni dovolj zanimanja za konkretno medsebojno sodelovanje in izmenjavo izkušenj reforme, čeprav se o tem deklarativno govori.

Novi gospodarski sistem v ČSSR ne gradijo kot nekak dokončen sistem, ne zapirajo ga, temveč prepuščajo praksi in izkušnjam, ki naj mu dajo dokončne oblike in mehanizme.

Pri uveljavljanju novosti še ne razmišljajo javno in temeljiteje o vprašanih družbenih odnosov in političnega sistema. O teh vprašanih razpravljajo po komisijah, študijskih skupinah na inštitutih ter med partijskimi delavci. Prav gotovo bodo krepitev materialne zainteresiranosti, delitev po delu, nov sistem cen in sam družbeni razvoj, ki bo pospešil uveljavitev novega sistema, postavili na dnevni red tudi vprašanja družbenih odnosov, sodelovanja proizvajalcev pri upravljanju in reformi političnega sistema. Na gospodarski sistem in razprave o njem navezujejo tudi vsa druga družbenopolitična vprašanja, zato se razpravljanje čedalje bolj širi, v mnenjih in opredelitvah pa gredo vse dalj od starih koncepcij.

Sodelovanje proizvajalcev v upravljanju

Novi sistem naj bi po splošnih predvidevanjih okreplil sodelovanje proizvajalcev v gospodarskem upravljanju. Po sedanjih koncepcijah se bo to sodelovanje uresničevalo zlasti prek sindikalnih organizacij kot najbolj množične organizacije delovnih ljudi oziroma prek organov sindikatov, ki sodelujejo z upravo na ustrezni ravni. V tem sklopu se postavlja vprašanje uvajanja proizvodnih odborov (virobni vybory) v oddelke, obrate in podjetja, ne pa v direkcije. Tako je predsedstvo sindikata v juniju letos sprožilo zamisel o proizvodnih odborih in o njihovi dejavnosti.

Po tej zamisli so proizvodni odbori organi sindikata. Imenuje jih vodstvo sindikata, ponavadi sindikalni komite podjetja, skupščina ali konferenca sindikata pa jih potrjuje. Proizvodni odbori naj bi pomagali ustreznim sindikalnim organom zavzemati stališča do predloga plana, pomagali organizirati uresničevanje plana, proučevali ter pomagali rešiti konkretne probleme, zlasti s področja proizvodnje, izkoriščanja zmogljivosti, ekonomičnosti, tehnične ravni in kakovosti, proučevali predloge in pripombe delovnih ljudi, jih posredovali upravi in spremljali njihovo uresničevanje v praksi.

Delajo na podlagi polletnega in letnega plana dela, ki ga potrjuje sindikalni komite podjetja. Te odbore so uvedli v 120 eksperimentalnih podjetjih.

Proizvodni odbori kot svetovalni organi, priznavajoč princip »jedinonačalije«, pomagajo pri delu vodjem oddelkov, obratov oziroma podjetja. Ti vodje pa imenujejo posamezne člane uprave v proizvodne odbore. Sicer pa sindikalni komite imenuje v proizvodni odbor vidnejše delavce, zlasti iz brigad socialističnega dela, iznajditelje, racionalizatorje in novatorje, člane sindikata, mladine in znanstvenotehničnih društev. Proizvodni odbor nato voli predsednika (ki mora praviloma biti član sindikalnega komiteja podjetja), potrjuje pa ga sindikalni komite. Proizvodni odbor pomaga sindikalnemu organu, da nasproti ustreznemu upravnemu organu nastopa kot kvalificirani partner, ki (ne da bi prevzemal nase odgovornost) posreduje mnenje in izkušnje delovnih ljudi in pomaga pri izpolnjevanju plana.

Že od prej pa obstajajo poleg proizvodnih komitejev še druge oblike sodelovanja proizvajalcev pri upravljanju, ki so prav tako svetovalni organi oziroma instrumenti sindikalnih forumov in uprave. To so zlasti kolektivne pogodbe med upravo podjetja in ustreznim organom sindikata, v kateri so natančno določene dolžnosti glede izpolnjevanja planskih nalog in zadovoljevanja potreb delovnega kolektiva. Menijo, da bi v novem sistem kolektivne pogodbe ne sestavljali za zaprtimi vrati in kasneje le formalno zahtevali soglasje kolektiva, pa tudi spreminjati je ne bi smeli brez vednosti kolektiva. V praksi so še proizvodni poveseti glede proizvodnje in izpolnjevanja plana kot tudi tehnično-ekonomske konference po podjetjih in direkcijah, na katerih razpravljajo o vprašanih tehnično-ekonomskega razvoja proizvodnje. Organizirana so tudi socialistična tekmovanja.

Vse te oblike je ocenjevati kot oblike sodelovanja proizvajalcev v gospodarskem upravljanju in prizadevajo si, da bi v novem sistemu zaživele. Značilno je, da so organi sindikata, da imajo svetovalne pravice in da morajo pomagati predvsem pri uresničevanju plana in delu uprave, po novem pa tudi pri nalogah, ki jih postavlja novi sistem. Ne volijo jih pa neposredno proizvajalci, niti niso njihovi organi, ne vmešavajo se v proizvodne odnose in neposredno ne sodelujejo v upravljanju.

Širše, zlasti neposredno sodelovanje proizvajalcev v upravljanju se še ne more vključiti v novi gospodarski sistem na sedanjih stopnji njegovega razvoja. To je še vedno državno upravljanje po načelu »jedinonačalija«, kjer upravljajo direktor in drugi funkcionarji do poslovodje, kolektiv pa jim je v pogledu upravljanja podrejen. Po drugi strani pa zahtevajo od gospodarskih voditeljev, da pri vodenju upoštevajo mnenja in predloge delovnih ljudi. Tako novi sistem ustvarja in bo še ustvarjal možnosti in potrebo po širšem pritegovanju proizvajalcem v upravljanje, in sicer z izpopolnjevanjem že obstoječih oblik sodelovanja ali pa s snovanjem novih.

ALOJZ LAVRIHA

Evropa in nevezanost

Vloga Evrope v mednarodnih odnosih se je v zadnjih letih zelo povečala. Za to sta dva poglobljena razloga. Evropskim deželam se je posrečilo izboljšati svoj ekonomski položaj v svetu. Povojna obnova gospodarstva v razvitem delu zahodne Evrope in pospešen razvoj socialističnih dežel v vzhodni Evropi sta imela pomembne politične posledice na obeh straneh razdeljene Evrope.

Drugi razlog za povečan vpliv Evrope v svetu je zmanjšanje pritiska, ki je v obdobju hladne vojne obremenjeval zunanjo politiko evropskih držav. Z ekonomsko krepitvijo posameznih držav je popuščala toga odvisnost od blokovske politike. Na vzhodu in zahodu se je skoraj vzporedno razvijala samostojnejša zunanja politika.

Hkrati s tem gibanjem v Evropi se je pojavil na svetovnem prizorišču popolnoma nov faktor. V tistem delu sveta, kjer so se še do nedavna širili kolonialni imperiji, so se začele rojevati nove države, med temi pa močno politično gibanje k nevezanosti. Ta pojav je v marsičem prispeval, da je popustila napetost hladne vojne in da se je razvilo takšno politično ozračje, ki je krepilo samostojnost evropskih držav v zunanji politiki.

Glede na zgornje ugotovitve bi bilo treba zastaviti tudi vprašanje o odnosu evropskih držav do politike nevezanosti oziroma o možnosti, da se Evropa usmeri k njej. Z drugimi besedami, ali lahko postane Evropa novo področje, na katerem bo prevladala politika nevezanosti, in ali bo ta dobila pomen, ki ga ima v tako imenovanem tretjem svetu?

Preden začnemo obravnavati to vprašanje, se moramo ozreti na nekatere pojave, ki so pomembni za ocenjevanje povojne vloge Evrope v svetu. Mednje sodi predvsem razdeljenost Evrope na dva politična tabora.

Da bi to razdeljenost presegli, je treba odpraviti tiste okoliščine, ki so jo povzročile. Iskati jih moramo v položaju, ki je nastal takoj po vojni, v času, ko so se oblikovale fronte hladne vojne. Obnoviti moramo torej povojno politično podobo Evrope. Pri tem se ni treba spuščati v vse podrobnosti

niti obravnavati položaja vsake posamezne države. Dovolj bo, če se zadržimo ob treh splošnih pojavih, ki so močno vplivali na politiko vseh evropskih držav in zaradi katerih sta se postopoma izoblikovali popolna razcepljenost in hladna vojna.

Prvi pojav so predstavljali globoki ekonomski in družbeni pretresi, ki jih je tako ali drugače povzročila vojna v vseh evropskih deželah. Začasno so zmanjšali vlogo Evrope v mednarodnem dogajanju in pripeljali veliko evropskih držav v odvisnost od zunanje pomoči, predvsem ameriške. Vse evropske države, s pglavitnimi partnerji vojaške zavezniške koalicije vred so dobile v taki ali drugačni obliki pomoč iz Amerike. Sovjetska zveza je na primer dobivala pomoč od znane vojne organizacije UNRRA, Anglija pa je dobila kmalu po vojni zelo veliko posojilo za obnovo gospodarstva.

Ker zunaj Evrope v tem času še ni bilo tistih sil, ki so se pojavile kasneje z naraščanjem protikolonialnega gibanja in politike nevezanosti, je v mednarodnih odnosih nenavadno narastla specifična teža Amerike. Vojaške sile Združenih držav Amerike so ostale še naprej v Evropi kot sestavni del zahodnih okupacijskih sil. Ameriški vpliv v svetu je čedalje bolj naraščal.

Drugi pojav, ob katerem se moramo ustaviti, je politično razvrščanje evropskih držav ob razpadu vojne koalicije. Trenja med zavezniki so nastajala že med vojno, zlasti med vodilnimi silami antihitlerjevske koalicije. Razdvojenost med vzhodom in zahodom se je občutno zaostriila po končani vojni v Evropi. Že med vojno, kakor hitro je bila v Italiji ustanovljena republikanska vlada, je bilo opaziti, da vodilne zahodne sile ne gledajo v njej nekdanjega sovražnika, temveč prihodnjega zaveznika.

Kmalu po vojni se je to gibanje razširilo in ni minilo veliko časa, ko je bila tudi Zahodna Nemčija najprej dejansko, potem pa tudi formalno vključena v zahodno politično in vojaško zvezo. Ko so bile osvobojene dežele vzhodne Evrope in ko so v njih ustanovili nove vlade, se je hitro pokazalo, da jih zahod ne šteje med osvobojene zaveznike, marveč med potencialne nasprotnike. Razumljivo je, da se je začel oblikovati podoben odnos tudi na nasprotni strani: Sovjetska zveza svojih vojnih zaveznikov ni več obravnavala kot zaveznike, marveč kot potencialne nasprotnike. Odnosi med vzhodnimi in zahodnimi zavezniki so se čedalje bolj ostrili.

Zadnja velika akcija zavezniške koalicije je bila operacija UNRRA, toda tudi te je bilo hitro konec, že leta 1946.

Z novim političnim razvrščanjem in s postopnim odmiranjem funkcij, ki so jih prevzeli vojni zavezniki v posameznih delih Evrope, se je začela temeljna politična transformacija po vojne Evrope. Res je, da so se ohranile nekatere skupne, manj pomembne funkcije v Berlinu, toda opravljajo jih samo kot nujno zlo, da bi se izognili nevarni konfrontaciji velikih sil na tem skrajnje občutljivem delu Evrope.

S prevrščanjem in z razcepom je začel naraščati vpliv dveh centrov, enega na zahodu, drugega na vzhodu. Odnosi med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami Amerike so postajali dominantni za odnose v Evropi. Hkrati so se začele evropske države vključevati v trdne vojaškopolične zveze pod vodstvom ene ali druge jedrske velesile. Nastala je polarizacija, ki je močno omejevala samostojno ravnanje vezanih evropskih držav. Urejanje problemov, ki sta jih prinašala razvoj tehnike in ekonomski razvoj in ki so terjali mednarodno sodelovanje, je potekalo skoraj izključno v okvirjih, ki jih je vsiljevala razdeljena Evropa. Sodelovanje so najbolj razvili na vojaškem področju in tako sta nastali v času hladne vojne dve blokovski vojaški organizaciji.

Poglejmo še, kako sta se oblikovali velesili, ki sta bili središči združevanja na obeh straneh. ZDA so postale jedrska sila že med vojno; Sovjetska zveza pa šele po vojni, vendar je hitro ustvarila tak jedrski potencial, da je nastalo v svetu svojevrstno ravnotežje sil. Pravimo »svojevrstno«, ker se razločuje od prejšnjega ravnotežja vojaških sil. Sedanje ravnotežje sta vzpostavili obe velesili na tako visoki rušilni moči, da je eni in drugi strani ta moč presegla potencial, ki bi bil potreben za popolno uničenje nasprotnika ne glede na to, kakšna koalicija bi se združila proti eni od njiju.

Ta posebnost novega položaja se je tako potencirala, da je bila praktično izključena možnost, da bi lahko še katerakoli druga sila — posebej evropska — dosegla potencial Sovjetske zveze in ZDA. Če bi ju hotele druge države doseči, bi morale imeti precej večje ozemlje, veliko notranje tržišče, gospodarski in finančni potencial in ustrezen geografski položaj. Začel se je mrtvi tek na dveh stezah: med obema velesilama ter med njima in katerimkoli novim jedrskim aspirantom. Odnosi med velesilami so se na ta način uravnovešili. Spremembe v odnosu moči, ki lahko nastanejo med drugorazrednimi silami, kot so npr. nekatere evropske države, ne morejo bistveno vplivati na celotne odnose vojaške moči v Evropi, še manj pa na svetu.

Taki odnosi so nastali zaradi razvoja prirodnih znanosti in uporabe njihovih odkritij v gospodarstvu, posebej pa v

oboroževanju. V letih po vojni je prišla kot dejavnik razvoja še bolj do izraza velikost države, zaradi česar so velesile tudi v ekonomskem pogledu čedalje bolj puščale za seboj druge visoko razvite države. To ne velja samo za razlike v gospodarski moči med zahodno Evropo in ZDA, ampak prav tako za naraščanje gospodarske moči Sovjetske zveze v primerjavi z njenimi zahodnimi partnerji in tekmeci.

Vse to ne more imeti večje veljave, ker lahko ustvarijo nova znanstvena odkritja nov položaj, ki ga sedaj ne moremo predvideti. Zato je treba vse, kar smo zapisali, vzeti samo kot analizo sedanjega stanja, ki pa bo nemara trajalo še precej časa, vendar to ne izključuje morebitnih temeljnih sprememb v prihodnosti. Na sedanji stopnji razvoja prirodnih znanosti bi posamezna znanstvena in tehnična odkritja zelo težko povzročila občutne spremembe. Novi koraki v razvoju znanosti so samo povečevali in utrjevali razlike med velesilami in drugimi državami. Tako sta, na primer, razvoj vesoljske tehnike in razvoj protiraketne obrambe samo še bolj pokazala, da ne more niti izdelava določenega jedrskega potenciala ogroziti nadvlade jedrskih velesil ali ravnotežja med njimi.

Doslej smo govorili predvsem o vojaškem potencialu, zadnja leta pa je začel igrati ekonomski potencial velesil vedno večjo vlogo v mednarodnih odnosih, kar vnaša vanje nekatere nove prvine. Vendar je bil vojaški potencial prva leta po vojni dominanten dejavnik, ki je vplival na opredeljevanje in oblikovanje odnosov na svetovnem političnem prizorišču. Potemtakem je ta faktor prvenstvenega pomena tudi za našo analizo, posebno sedaj, ko govorimo o fazi naraščanja hladne vojne in o razvrščanju evropskih držav v dva tabora.

Evropa je bila v vsej moderni zgodovini do prve svetovne vojne torišče boja za prevlado na svetu. Država, ki bi zavladata nad Evropo, bi že samo s tem zavladata nad vsem svetom. Dejansko je bil ves ostali svet bolj ali manj odvisen od Evrope ali pa pod dominacijo tega starega kontinenta. Samo dve sili zunaj Evrope sta se pojavili v drugi polovici devetnajstega oziroma na začetku dvajsetega stoletja kot samostojna akterja v svetovnih odnosih: ZDA in Japonska. Toda samo prvi se je posrečilo kasneje povzpeti se do najvišje ravni.

Po intervenciji ZDA v prvi svetovni vojni je postala Severna Amerika del tistega sveta, v katerem se kroji usoda vojne in miru ter vodi boj za svetovno premoč. Po drugi svetovni vojni je odločanje o premoči na svetu in v Evropi sami

prestopilo tradicionalne evropske okvire. Na vzhodu Evrope se je izoblikovala svetovna jedrska velesila, v zahodni Evropi pa se to ni zgodilo in je malo verjetno, da se bo. Zahodnoevropske države so poskušale kompenzirati manjši vojaški potencial z vojaško koalicijo, toda ta poskus je bil jalov. Nikakršna koalicija teh držav ni mogla vzdržati koraka s potencialom, ki ga je razvijala Sovjetska zveza. V želji, da bi za vsako ceno vzpostavile vojaško ravnotežje, so poiskale izhod v ustanovitvi NATO pod vodstvom ZDA.

Tu ne ocenjujemo politične ali kakršnekoli druge upravičenosti in pomena ustanovitve te vojaške zveze niti vojaške zveze v vzhodni Evropi; govorimo samo o tem, kakšni so bili v tistem času splošni pogoji, ki so pripeljali do takšnega političnega razvrščanja. Čeprav često skušajo razložiti ustanovitev NATO s sovraštvom do Sovjetske zveze, nas ta vzrok ne more zadovoljiti. Končno ne gre samo za ustanovitev fronte proti Sovjetski zvezi, ampak za to, da so nekdanje evropske velesile sprejele hegemonijo neevropske sile in se dejansko odrekle samostojni zunanji politiki.

Tudi to pot se je pokazalo, da je politika, zasnovana na iskanju vojaškega ravnotežja, neadekvatna in škodljiva za zahodnoevropske države. Zahodnoevropske države so se pri vzpostavljanju ravnotežja v Evropi naslonile na ZDA in postale tako odvisne od Amerike, da so si še bolj otežile položaj v mednarodnih odnosih. Pomen in vpliv zahodne Evrope v mednarodnih odnosih sta s tem dosegla najnižjo točko v vsej njeni zgodovini. Postala je torišče boja dveh velikih sil, ne pa center, ki odloča o usodi sveta.

V celoti vzeto, je bila podoba povojne Evrope črna. Gospodarstvo je bilo uničeno in oslabiljeno, evropske dežele so se razdelile in postale predmet rivalskega boja dveh velesil. Toda uspešna obnova nacionalnih gospodarstev in izboljšani položaj na svetovnem trgu sta ustvarila podlago tudi za politično obnovo. Razpad kolonialnih imperijev in nastajanje novih držav na drugih celinah sta zelo spremenila podobo vsega sveta. Novonastale države so se s politiko nevezanosti uspešno uprle razdelitvi sveta na dva bloka. Ustanovile so cono nevezanosti, ki se je čedalje bolj širila in postala tako vplivna v mednarodnih odnosih, da so morale z njo računati tudi velesile. Pokazalo se je, da je naslanjanje na vojaški potencial — posebno pod modernimi pogoji — nezadostna podlaga za utrjevanje položaja kake države v svetovnih odnosih.

Dogajanje v tako imenovanem tretjem svetu in vzpostavljanje ravnotežja med ZDA in Sovjetsko zvezo je ustvarilo

nove možnosti za politično in ekonomsko krepitev evropskih držav. Na zahodu in vzhodu se je začel razvoj, ki je postopoma sproščal toge okvire razdeljenosti in omogočil svobodnejše sodelovanje prek črte, ki je delila Evropo na dvoje. Da bi spoznali možnosti nadaljnjega razvoja, moramo presoditi, kateri dejavniki so bili v dosedanem razvoju posebno pomembni in na kakšnih temeljih lahko pričakujemo nadaljnji razvoj sodelovanja med prejšnjimi nasprotniki v hladni vojni.

Če hočemo uporabiti isto metodo kot pri proučevanju povojne Evrope, se moramo najprej ustaviti pri ekonomskem sodelovanju. Tu so rezultati premagovanja evropske razdeljenosti največji. Toda gospodarsko sodelovanje med vzhodom in zahodom ni odvisno od želje, da bi ga razvili, tudi ne od političnega rezoniranja, odvisno je od temeljnih gospodarskih dejavnikov in možnosti. Politična razglabljanja lahko vzamemo samo kot predhodni pogoj, brez katerega ni moč storiti niti koraka naprej.

O ekonomskih interesih skoroda ne more biti dvomov. Na obeh straneh jih dobro poznajo in priznavajo. Novo je to, da jim dajejo na eni in drugi strani vedno večji pomen. V začetku sta se obe strani merili v tekmi za premoč v vojaškem potencialu, zdaj pa čedalje bolj prihajata do spoznanja, da je ta tekma brez perspektive in da v nobenem primeru ne more pripeljati do pozitivnega rezultata že zaradi narave modernega orožja.

Pokazalo se je, da politična pripravljenost in dobra volja, pa tudi komplementarnost gospodarstev za gospodarsko sodelovanje niso dovolj. Pogoji morajo biti v gospodarskem mehanizmu in njegovi zmožnosti za sodelovanje. Tu pa so se pokazale resne težave, ki sedaj zelo otežujejo odstranjevanje meja, ki jih je ustvarila v Evropi hladna vojna.

Ko govorimo o možnostih sodelovanja dveh gospodarstev, moramo upoštevati dva dejavnika: razvojno stopnjo gospodarstva in prikladnost gospodarskih mehanizmov za sodelovanje. Razvitost je zelo pomembna, posebno ko gre za velike razlike. Pri velikih razlikah se pojavljajo težave zaradi nižje produktivnosti dela, nekonkurenčnosti in zaradi nesposobnosti, da bi sodelovanje finansirali, ne da bi se povečevala zadolženost manj razvitih gospodarstev.

Težave te vrste so se precej zmanjšale po zaslugi modernizacije gospodarstva in industrializacije v vzhodni Evropi. Ne gre pa podcenjevati teh težav v prihodnosti, brez dvoma pa jih bo moč razmeroma lahko premagati s posebnimi olajšavami, kot je na priliko GATT. Na sedanji stopnji razvoja

lahko prinese vzhodni Evropi svobodnejši stik z zahodom v vsakem pogledu samo korist.

Mnogo bolj zapleteno je drugo vprašanje. Ekonomski sistem, ki so ga razvile vzhodnoevropske države, je postal poglavitna ovira za svobodnejši in širši razvoj ekonomskih odnosov s tujino. Še več, ta sistem je začel zavirati tudi ekonomske odnose v samem SEV in razvoj gospodarstva v vsaki posamezni državi. Zaradi vsega tega si zadnje čase močno prizadevajo modernizirati gospodarski sistem in usposobiti gospodarstvo za širše in intenzivnejše sodelovanje z ostalim svetom. Tudi tu je bilo čutiti ugoden vpliv novonastalih držav v razvoju, ki predstavljajo ekonomski in politični interes za Sovjetsko zvezo in druge države vzhodne Evrope.

Na kratko, ekonomsko sodelovanje med vzhodnim in zahodnim delom Evrope se je začelo razvijati na podlagi bolj sproščenega mednarodnega ozračja in ob plahnenju hladne vojne v Evropi. Spodbudila sta ga tudi notranji ekonomski razvoj in razvoj sistema v državah vzhodne Evrope. V zahodni Evropi igra mimo tega odločujočo vlogo želja, da bi se čimbolj otresli vpliva vojaškega bloka, pa tudi čedalje bolj jasno spoznanje, da se zahodna Evropa ne sme meriti z vzhodno zgolj po vojaškem potencialu, ampak da mora posvetiti pozornost predvsem mirnodobnim možnostim in prednosti, ki jih ima v primerjavi z vzhodno Evropo. Razvoj na ekonomskem področju in nov odnos do sodelovanja vzhod-zahod odpirata možnost, da bo hladna vojna še bolj popustila.

Politična razdeljenost Evrope je naslednji predmet naše pozornosti. Zaostritev odnosov so precej po vojni na obeh straneh pojasnjevali s prizadevanji nasprotne strani, da bi jim vsilila svojo družbeno ureditev. Ta argument je vreden, da ga natančneje proučimo. Očitno ga na obeh straneh sestavljata dva dela, ki ju imajo za realna in nesporna: strah pred nameni druge strani in obstoj agresivnih namenov, ki ta strah spodbujajo.

Najpogosteje sta konkretizacija namenov in potemtakem tudi strah vodila k sumničenju, da se pripravlja vojna agresija. Ni posebno težko dokazati, da to ni bilo realno; sicer pa zadostuje že to, da agresije do sedaj še ni bilo in da nanjo ne mislijo resno ne na eni ne na drugi strani. Če se še kdaj slišijo obtoževanja na račun agresivnosti, potem je to le v izjavah, ki na eni in na drugi strani ne odsevajo premišljene uradne ocene odnosov v Evropi.

Druga vsebina teh sumničenj je bila domneva, da ima ena stran namen vsiliti svojo družbeno ureditev drugi. Na za-

hodu se je to konkretiziralo v hajki proti komunizmu, na vzhodu pa so o tem pričali razni policijski zaščitni ukrepi, med drugim oteževanje prihoda tujcev, motenje radijskih oddaj itd. Na tem mestu ni vredno dajati odgovorov na vprašanje, ali so eni ali drugi res imeli namero zrušiti družbeni red na drugi strani.

Očitno ni velike razlike, če je upravičen sum ene ali obeh strani, kajti četudi se čuti ogrožena samo ena stran, bodo njeni varovalni ukrepi vzbudili sumničenja nasprotni strani in to bo še povečalo napetost. Potemtakem je dovolj, da se pojavi resen sum na katerikoli strani, pa postanejo odnosi napeti. Upravičenost suma nima posebnega pomena. Dovolj je, da sum obstoji, ker izziva njegova javna manifestacija reakcijo, ki ga dela čedalje bolj upravičenega.

Kakšen naj bi torej bil izhod? Takšnih kategorij, kot so sumničenja in nameni, ni moč proučevati objektivno. Pa četudi bi se nam to posrečilo, ne bi odkrili ničesar, kar bi nam lahko rabilo pri nadaljnjem proučevanju odnosov. Obdelavo je torej treba prepustiti politični akciji, ki se je takšnih besed že bogato oprijemala, toda žal, tako pogosto s ciljem, da bi se sumničenja podkrepila in odnosi zaostri. Potemtakem moramo tak pristop opustiti in se obrniti k bolj realnim kategorijam, k dejanskim možnostim in stanjem.

Sumničenja in strah pred zunanji posegi sta najpogosteje izraz notranje negotovosti. Negotovost pa je odsev šibkosti. V odnosih, ki so po vojni zavladali v Evropi, je na veliko prevladoval občutek negotovosti in strahu zaradi lastne šibkosti pri eni in drugi strani razdeljene Evrope. Šibkost ni bila samo rezultat gospodarske opustošenosti, ampak tudi rezultat splošne družbene nestabilnosti, ki jo je prinesla vojna. To velja tako za nove družbene ureditve v vzhodni Evropi kot za globoko pretresene in oslABLJENE družbene strukture na zahodu.

Na vzhodu so nestabilnost in vse njene politične posledice temeljile v predvojnem času, v predvojni Sovjetski zvezi, obremenjeni z nečloveškimi naporii industrializacije in z ekscesi stalinizma, zaprti vase, izolirani in v neprestanem spopadu z ostalim svetom. Na zahodu so nestabilnost povečevale izgubljene pozicije v svetu, odvisnost od Amerike in vpliv, ki sta ga imela na svet zlom kapitalističnega reda v vzhodni Evropi ter razpadanje kolonialnega sistema.

Stabilizacija, ki je sledila na obeh straneh in ki se še vedno razvija, je odpravila vrsto na videz nepremostljivih ovir v sodelovanju med vzhodom in zahodom. Ne samo gospodarski razvoj in reforme, ampak tudi notranja evo-

lucija na političnem in družbenem področju je pomagala vzhodnoevropskim državam odpirati vrata v svet. Na zahodu ni pomagala premagovati napetosti samo ekonomska rehabilitacija, ampak tudi prilagajanje novemu obdobju, to je izginenju kolonializma. Vse to je prispevalo k stabilizaciji notranjih političnih in družbenih odnosov, ki kažejo čedalje več možnosti postopne družbene evolucije ter so čedalje manj nagnjeni k silovitim prelomom.

Uspehi evropskega sodelovanja niso zasluga boja proti sumničanju. Do objektivno ugodnih pogojev za sodelovanje so pripeljala družbena in politična gibanja ter gospodarski razvoj na obeh straneh, prav tako pa tudi podobna gibanja po vsem svetu. Z drugimi besedami: k slabitvi hladne vojne v Evropi je pripomogla samo nerealnost politike ostritve in agresije. Razvoj je pripeljal tako daleč, da bi bilo moč že sedaj popolnoma pregnati hladno vojno iz medevropskih odnosov, če ne bi bilo nekaterih problemov, ki vplivajo nanje.

Preden se lotimo teh problemov, se moramo spomniti vpliva, ki ga je imelo jedrsko orožje na razvoj odnosov v Evropi. Konstelacija, ki je nastala po vojni (o njej smo že govorili), se je opirala na vojaško ravnotežje v mednarodnih odnosih in na iskanje zaščite pod okriljem ene izmed jedrskih sil.

Razvoj jedrskega orožja in poznavanje njegovih učinkov, ne pa samo delovanje političnih činiteljev, sta pokazala, kako nevzdržna je usmeritev, ki išče zaščito v jedrskem orožju. Drugi činitelji so samo omogočili, da so se spoznanja spremenila v politično akcijo. Postalo je očitno, da nobena jedrska sila ne bo tvegala svojega obstoja v splošnem jedrskem spopadu, da bi zavarovala interese katerekoli zavezniške države. To bi lahko storila samo v primeru, če bi bili hkrati prizadeti interesi, ki bi bili življenjskega pomena zanjo samo. Toda, če bi se to zgodilo, bi prizadeta velesila posredovala ne glede na to, ali jo formalna pogodba zavezuje ali ne. Potemtakem so vojaške zveze izgubile velik del svojega prejšnjega pomena. Pri tem seveda ne smemo precenjevati pomena zvez celo v prejšnjih situacijah. Ne v prvi ne v drugi svetovni vojni se zavezniške obveze niso spoštovale, če niso bile v skladu z življenjskimi interesi posameznih držav.

Vpliv te okoliščine na mednarodno konstelacijo se je povečal, ko je postalo jasno, da se obe velesili zavedata nevarnosti, ki bi jih povzročil jedrski obračun velesil. V tem pogledu je bilo zlasti pomembno srečanje voditeljev velikih sil v Ženevi l. 1955 in obnašanje velesil v poznejših krizah, ki so grozile, da se sprevržejo v splošen spopad. Obe strani sta

si prizadevali, da bi direktna konfrontacija ne prerasla v odprt boj; druga drugi sta odkrito priznavali pripravljenost, da preprečita medsebojni spopad.

Evropske države so se vedno manj naslanjale na jedrsko zaščito, začele so se samostojneje odločati v zunanjih odnosih in na druge načine varovati svoje interese. Samo Francija je v Evropi razvijala lastno jedrsko udarno silo. Anglija, ki je imela že prej določeno jedrsko silo, je zmanjšala tempo v tekmi. Toda tudi ti državi sta, kot vse druge, ki se niso spustile v jedrsko tekmo, pokazali veliko zanimanje za razvijanje političnih in ekonomskih odnosov z deželami vzhodne Evrope in, seveda, z drugimi deželami sveta. Vzhodnoevropske države so začele veliko samostojneje razvijati odnose z ostalim svetom. Hkrati so se začele sproščati vezi v vojaških blokih. Popuščala je polarizacija ob obeh jedrskih silah. S tem so postajali medevropski odnosi čedalje bolj resnično evropski, čedalje manj pod senco odnosov med velikima jedrskima silama, ki sta se še naprej konfrontirali po vsem svetu.

Vendar nekateri podedovani odnosi in povezanost Evrope z drugim svetom niso dopuščali, da bi popolnoma uplahnila napetost, ki je nastala v času intenzivne hladne vojne. Še zmerom so živi trije elementi hladne vojne, ki zastrupljajo odnose med obema deloma Evrope in ki bodo tudi v prihodnje igrali negativno vlogo. Ti momenti so: povezanost ideološke razdeljenosti Evrope s politično konfrontacijo velesil, angažiranost velesil v nemškem vprašanju in reperkusije konfliktov v svetu na odnose v Evropi.

Odnosi med kapitalističnimi in socialističnimi državami v Evropi bi se lahko še zboljšali, toda nanje pada senca politike sile, ki je v konfrontaciji med velikimi silami neogibna. Kadarkoli ukrepajo velike sile kot sile, ki imajo posebno vlogo v svetu, delajo to na podlagi svoje moči, ne glede na svoje intencije. Tako postane vsako njihovo ravnanje sestavni del politike sile, opira se na silo ne glede na vsa zatrjevanja o drugačnih namenih in ne glede na odkritosrčnost teh zatrjevanj.

Ideološki problem, ki bi ga evropske države morebiti lahko zreducirale na boj mnenj, dobiva tako neogibno značaj meddržavne politike in potemtakem politike sile; če ne drugega, se s takšno politiko vsaj toliko prepleta, da je težko doseči tako pomiritev obstoječih napetosti in sumničenj, ki bi bila potrebna za polno in harmonično sodelovanje, za dokončno odpravo hladne vojne.

V tem kontekstu je težko tako mimogrede govoriti o nemškem vprašanju. Omejiti se moramo zato samo na ugotov-

vitev, da je eden izmed poglobitvinih elementov, na katerega se opirajo revanšisti v Zahodni Nemčiji, up, da bodo uživali podporo ZDA pri vseh svojih akcijah. Z drugimi besedami bi lahko dejali, da je malo verjetno, da bi se lotevali politike, o kateri ne bi verovali, da jo bodo odobrili ali vsaj tolerirali v Washingtonu. Nemčija ni in ne more postati jedrska velesila. Podobno je s katerokoli drugo državo v zahodni Evropi. Bistvo njene politike je naslanjanje na hladno vojno in ZDA.

Čeprav zveni morda poenostavljeno, lahko rečemo, da nemške nevarnosti v resnici ni, ker je politika Bonna odsev stanja v zahodni Evropi. V širšem kontekstu bi lahko tudi rekli, da je nemško vprašanje dejansko vprašanje hladne vojne v Evropi, ali sedaj še bolj določno, povezanosti Evrope s hladno vojno, ki nima več poglobitvinih virov v evropskih nasprotjih. Moramo se še enkrat zavarovati: tu nismo izčrpali niti osrednjih elementov tega vprašanja, hoteli smo le pokazati, da ima ta problem v marsičem vlogo transmisije, prek katere se prenašajo v Evropo napetosti, ki rastejo iz rivalstva in na njem živijo, vendar pa da rivalstvo ni notranji problem Evrope.

In še tretji element. Konfrontacija med velesilami je sedaj čedalje pogostejša in najostrejša daleč od Evrope, v Latinski Ameriki, Aziji in Afriki. Tam se najpogosteje srečujejo neposredno, toda vedno v situacijah, ki skrivajo v sebi izredno nevarnost za mir na vsem svetu. Najpomembnejša konfrontacija te vrste je sedaj brez dvoma vojaška intervencija ZDA v Vietnamu, ki ustvarja povečano napetost v vsej jugovzhodni Aziji. Te posredne konfrontacije otežujejo urejanje odnosov med ZDA in SZ; celo še bolj jih zaostrejujejo.

Povezanost Evrope s temi dogajanja ni samo rezultat vezi, o katerih smo govorili prej, ampak je rezultat še živih interesov zahodnoevropskih držav v čezmorskih krajih, posebno tam, kjer so imele nekatere od njih kolonialne posesti. Temu je treba dodati še interese, ki normalno izhajajo iz položaja posameznih evropskih držav kot visoko razvitih industrijskih producentov z zelo razvitimi ekonomskimi interesi po vsem svetu.

Odnosi med velesilami imajo močan vpliv na notranje odnose v Evropi. Medtem ko je nekoč Evropa vplivala na svetovna dogajanja, ko so odnosi med evropskimi deželami dajali pečat odnosom na svetu, vplivajo sedaj razmere in odnosi v svetu na odnose v Evropi. Hladna vojna se je začela v Evropi v hudih dneh, skozi katere je šel ta del sveta med vojno in neposredno po njej, postala pa je splošen svetovni pojav in deluje sedaj kot zunanja sila na Evropo samo.

V določenem pomenu postajajo evropski odnosi obremenjeni s stanjem, ki ga je povzročila na svetu hladna vojna. Trajni in splošni evropski interes se čedalje bolj kristalizira kot zainteresiranost, da se notranji evropski odnosi odresejo pritiska hladne vojne. Evropa prihaja po dveh desetletjih v podoben položaj, v kakršnem so bile prve novoosvobojene države. Po svoje začenja sedaj tudi Evropa čutiti potrebo, da se odrese hladne vojne. Temeljne razlike med sedanjim položajem evropskih držav in položajem, v katerem so bile prècej po vojni nevezane države, so jasne; vse to proučevanje je bilo posvečeno v prvi vrsti osvetlitvi specifičnega položaja Evrope v povojnem času.

Ni moč pričakovati, da se bo potreba po zaščiti notranje-evropskih odnosov pred zunanji vplivi izpričala v sodobnih oblikah, kot se je nevezanost novih držav. Predvsem imajo evropske države popolnoma drugačen ekonomski, političen in vojaški položaj, po svoji družbeni strukturi in po vplivu na svetu pa predstavljajo povsem drugačne dejavnike. Najpomembnejše je to, da je v teh državah še zmerom močna identifikacija s tistimi osnovnimi družbenimi formami in gibanji, ki so ozko povezana s političnimi spopadi v hladni vojni. To izhaja iz dejstva, da se je začela hladna vojna v Evropi in da se je le-ta ne bo mogla popolnoma znebiti, dokler bo trajala.

Evropske države se lahko umikajo iz sporov, ki po svoji naravi niso evropski ali pa so samo odsev splošnega stanja v svetu, toda ne morejo se popolnoma umakniti iz hladne vojne in konstituirati lastne politike, tako kot so storile nevezane države. Primer Jugoslavije kot evropske države ne more ovreči te trditve, ker ima naša država izjemen družbeno politični položaj.

Nevezanost lahko vpliva na oblikovanje zunanje politike evropskih držav samo toliko, kolikor gre za njihovo sistematično težnjo, da bi se otresle kakršnegakoli zunanjega pritiska, pa naj gre za pritisk velesile ali pritisk, ki ga povzroča kako dogajanje v svetu. Sodelovanje z nevezanimi državami je lahko ena od manifestacij prihodnjih poti evropske politike.

Gibanja v Evropi in perspektive nadaljnjega razvoja dokazujejo, kako zgrešeno je interpretirati politiko nevezanosti preozko in preveč ekskluzivno, na kar včasih naletimo v nevezanem svetu. Splošen razvoj na svetu in posebno v Evropi kaže, da je treba sedaj misliti na združevanje vseh tistih sil v svetu, ki se zavzemajo za ublažitev in omejitev hladne vojne.

Evropskim državam se odpirajo nove in širše možnosti, da sodelujejo s tistimi državami na svetu, ki ne sodijo k blokom. Pri sodelovanju je seveda treba upoštevati specifičnosti vseh treh področij: vzhoda in zahoda v Evropi ter nezvezanih držav.

To gibanje že ima določen vpliv na dogajanje zunaj Evrope in brez dvoma lahko vpliva na politiko velesil. Sovjetska zveza je zavzeta za sodelovanje v takšnem evropskem razvoju, ZDA ne more mimo stališč te celine. S tem je dana možnost vplivanja na ameriške odnose do Evrope, toda to so problemi, ki presegajo okvir naše teme.

LEO MATES

Hegel v Pragi

Heglova filozofija prava, ki obsega med drugim tudi njegovo politično filozofijo, je imela svojevrstno zgodovinsko usodo. Že večkrat so jo zapisali zgolj zgodovini ali jo odpisali iz zgodovine, a se je po neki čudni logiki zmerom vračala vanjo. Ta logika pa je bila čudna le na videz: vračanje velikega filozofa, ki je ustvaril svoja najpomembnejša dela v prvih treh desetletjih 19. stoletja, iz zgodovinske pozabe v živo pričujočnost zgodovine, je naravno, če pomislimo, kakšne družbene in idejne motive je vtikal v svoj filozofski opus in v kakšnih zgodovinskih zvezah je deloval.

Heglova filozofija prava (temeljno delo z njenega področja — *Grundlinien der Philosophie des Rechts* — je izšlo leta 1821) je tematizirala nekatere bistvene probleme buržoazne družbe in moderne reprezentativne države. Čeprav je bil v ostrem konfliktu z nekaterimi osrednjimi političnoideološkimi tokovi svojih predhodnikov, je Hegel znal — ob izkušnjah svetovno-zgodovinskega dogajanja takratnega časa (francoske revolucije in angleške ekonomije) — integrirati problematiko prejšnjih mislecev v bogato razčlenjeno celoto svojega sistema. Pri tem se ni mogel izogniti vplivu takratne nemške resničnosti, ki je dala pečat ne samo

nekaterim konkretnim ustanovam njegove filozofije prava, ampak je tudi vplivala na nekatere temeljne značilnosti njegovega pogleda na politiko in družbo. To velja še posebej za splošno tendenco njegove družbenopolitične misli, ki je hkrati, ko je vztrajno zavračala sleherno napetost med stvarnostjo in idealom, težila k spravi z obstoječim stanjem, čeprav se je skozi površino te sprave prebijal princip dialektičnega gibanja, ki je stalno gnal k negaciji obstoječega.

Ta dvojni značaj Heglove filozofije prava, ta njena težnja, da ohrani obstoječe ob istočasni težnji, da ga spremeni, je vseboval možnost, da so se nanjo navezovali najrazličnejši idejnopolitični tokovi, od skrajne desnice do skrajne leve. Velika vloga, ki jo je imela vsa Heglova filozofija, tudi njegova filozofija prava, pri oblikovanju Marxove družbenopolitične misli, je zlasti v novejšem času, ko postaja marksizem zaradi političnih uspehov socialističnih gibanj najpomembnejša idejna sila sodobnega sveta, še povečala zanimanje za Hegla. Številne publikacije o Heglovi filozofiji in prevodi njegovih del po drugi svetovni vojni najlepše pričajo o tem, kako živa je še sedaj Heglova filozofska dediščina in kako veliko vlogo pri

oblikovanju duhov v sodobnem svetu še vedno igra.

O tem govori še eno dejstvo: v zadnjem desetletju sta bili ustanovljeni dve organizaciji, ki imata namen pospeševati proučevanje Heglovega filozofskega opusa. Leta 1958 je bila ustanovljena *Internationale Hegel-Gesellschaft* (ki ima sedež v Salzburgu, njeni začetki segajo v leto 1956), leta 1962 pa *Internationale Vereinigung zur Förderung des Studiums der Hegelschen Philosophie*. Obe društvi, od katerih je prvo, po vsem sodeč, bolj levo usmerjeno, sta zelo delavni tako v prirejanju srečanj, na katerih se razpravlja s široko mednarodno udeležbo o različnih vidikih Heglove filozofije, kot na publicističnem področju: prvo izdaja »Hegel-Jahrbuch«, drugo pa »Hegel — Studien«.

Internationale Hegel-Gesellschaft je doslej organizirala pet mednarodnih kongresov, posvečenih med drugim Heglovi logiki in estetiki. Od 4. do 11. septembra letošnjega leta pa se je zbralo nad 200 udeležencev iz 24 držav v Pragi, da bi na njenem VI. kongresu razpravljali o Heglovi filozofiji prava. Bogastvo, ki ga ta tema vsebuje, in njena protislovna narava sta nudili odlično priložnost za soočenje stališč in prikaz raziskovalnih rezultatov iz najrazličnejših zornih kotov in idejnih izhodišč. Številna udeležba iz socialističnih dežel, zlasti iz ZSSR, NDR, ČSSR, je še povečala možnosti za dialog.

Referati na kongresu so zadevali zelo širok spekter vprašanj od problemov prava, morale prek problematike družbe in države do obče dialektike.

Poglavitni poudarek, vsaj takšen vtis si lahko dobil, pa je bil na Heglovi koncepciji države, torej na njegovi politični filozofiji.

Hegel in naravnopravna šola

O Heglovem odnosu do različnih političnih tokov v preteklosti, njegovi sodobnosti in po njej je govorilo več udeležencev (J. Popelová iz Prage o odnosih med Heglovo filozofijo prava in pravno filozofijo 17. in 18. stoletja; S. F. Kečekjan iz Moskve o Heglu in zgodovinski šoli prava; M. Riedel iz Marburga o Heglu in Gansu; Shlomo Avineri iz Jeruzalema o Heglu in Marxovi Kritiki 1843; Peter Heintel z Dunaja o Heglu in avstromarksizmu, posebno Maxu Adlerju itd.). Med temi idejnozgodovinskimi prispevki je bil najbolj zapažen nastop Norberta Bobbia iz Torina o Heglu in naravnopravni šoli. Poseben poudarek je dobil njegov prispevek že s tem, da ga je organizator uvrstil kot uvodni slovesni referat na otvoritvenem zasedanju kongresa.

Heglov odnos do naravnopravne šole se zdi na prvi pogled jasen, saj je vztrajno polemiziral zoper nekatere njene osrednje teze in predstavnike (zlasti Rousseauja). N. Bobbio je v svojem prispevku skušal pokazati, da te polemike ne smemo jemati zgolj po njenem zunanem videzu, ampak da moramo prodreti globlje v sam odnos med Heglom in naravnopravno šolo. Razmerje med obema ni zgolj negativno: Hegel po eni strani naravnopravno šolo negira (*Auflösung*), po drugi strani pa do kraja razvi-

je (Vollendung) nekatere njene temeljne postavke. To na videz paradokсно trditev je avtor podkrepil z analizo posameznih elementov Heglove filozofije prava v primerjavi z ustreznimi sestavinami naravnopravne šole. Vzroka za poudarjanje zgolj nasprotja med Heglom in naravnopravno doktrino sta po njegovem predvsem dva: prvič, moderne filozofije naravnega prava često ne obravnavajo v njeni kompleksnosti, ki gre od Hobbesa do Rousseauja, ampak se omejujejo na inačice te struje v Nemčiji 18. stoletja ali samo na Fichteja in Kanta; in drugič, Heglovo polemiko zoper naravnopravno šolo često trgajo iz zgodovinskega konteksta in jo imajo za popolnoma nov pojav, ne da bi upoštevali, da so naravnopravno doktrino kritizirali vsi pomembnejši filozofski tokovi takratnega časa od angleškega utilitarizma prek Burkejevega historicizma in nemške zgodovinske šole prava do francoskega pozitivizma (Saint-Simon, Comte).

Kategorija, ki naj bi bila preizkusni kamen za primerjavo Heglove in naravnopravne misli, je po mnenju Bobbia Heglov pojem *nravne totalnosti* (sittliche Totalität). Ta kategorija, ki je osrednja v Heglovi filozofiji prava, na prvi pogled popolnoma zanika vse, kar je naravnopravna doktrina učila. Medtem ko je naravnopravna šola jemala vedno za izhodišče posameznika, je v »sittliche Totalität« celota pred delom, torej država pred posameznikom, in medtem ko je bil v naravnopravni doktrini posameznik nad celoto, ji je tukaj podrejen; »sittliche Totalität« je, nadalje,

istovetna z življenjem in usodo kakega naroda, je torej zgodovinski dogodek, ne pa racionalistična konstrukcija; je tudi *objektiona* moralnost, česar naravnopravna šola nikoli ni pripoznala; končno in, kot se zdi, odločilno: ta pojem je negiral samo izhodišče sleherne naravnopravne koncepcije: razločevanje med naravnim in pozitivnim pravom.

Toda pri vseh teh razločkih in nasprotjih ne smemo pozabiti, da Hegel ne odklanja koncepta pogodbe, potisne ga le v zasebno sfero; da tudi ne zavrže pojma naravnega stanja, vendar ga pomakne iz predzgodovine v areno odnosov med državami; Hegel tudi ne prezre razlike med pozitivnim in naravnim (ki ga imenuje filozofsko pravo) pravom, le da daje filozofskemu pravu drugačen smisel kot kontraktualisti; in končno: čeprav vidi v nravni totalnosti objektivno moralnost, uporabi ta pojem predvsem za to, da bi povzdignil državo. Državo pa so povzdigovali, poudarja Bobbio, tudi vsi bistveni predstavniki naravnopravne doktrine od Hobbesa in Locka do Rousseauja. Vsi ti so, s Kantom in Fichtejem vred, postavljali državo v središče zgodovinskega procesa.

Toda ravno ko je Hegel povečeval državo kot najvišjo ustanovo svobode, se je pojavila teorija, ki je zanikala tako naravnopravno doktrino kot Heglovo politično filozofijo; teorija, ki je trdila, da k osvoboditvi človeka ni pripeljala francoska revolucija, temveč da ga bo tja pripeljala *industrijska* revolucija. Saint-Simon, ki je prvi opredelil to teorijo, je

torej obrnil izhodišče. To poslej ni več država, ampak družba. Tako se začenja novo razdobje v filozofiji zgodovine: država, ki je od Hobbesa do Hegla pomenila pozitiven element, poslej pomeni negativnega; civilna družba, ki so jo predstavljali kot moment divje človekove narave, ki naj bi jo krotila država, postane pozitiven element. Ali ni Hegel, ki je verjel, da je zložil zmagoslavno himno državi, dejansko, ne da bi se tega zavedal, sestavljal njen nagrobni govor? Toda če ne upoštevamo zgolj zgodovine filozofov, ampak stvarno zgodovino, se ta nagrobni govor, ki ga je Hegel upodobil v simbolu Minervine sove, ki leta ob mraku in riše sivo na sivo, spremeni v petelina, ki naznanja zoro dneva, ki mu še danes ne vidimo konca.

Politični profil Heglove filozofije prava

Tako so se téme, ki so napovedovale zgolj zgodovinsko odmaknjeno razmišljanje, prelivala v sedanost. Sedanost pa je segala v preteklost in jo merila s svojimi merili. Vprašanje, kakšno je *politično bistvo* Heglove filozofije prava, se je nujno zastavljalo zboru, ki je izredno angažirano razpravljalo o eni od največjih političnih filozofij.

Toda tudi o eni najbolj spornih političnih misli. Že v štiridesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je prvokrat v širšem obsegu razplamtela razprava o njej, so Heglove nazore o državi nekateri mladoheglovci razglasili za izraz restavracijskih teženj; v petdesetih letih jih je

silovito napadel liberalec Haym, očitajoč jim konservatizem, kvitizem in optimizem; in ali niso kasneje celo nekateri socialisti, v začetku 70 let, skušali odpraviti Hegla z oznako prusovstva? In kdo se ne spominja let, ko je dogmatična ozkosrčnost razglašala Heglovo filozofijo, sklicujoč se pri tem celo na Marxa, za »aristokratsko reakcijo« na francosko revolucijo? In ali ne izenačuje še leta 1965 najvidnejši romunski heglolog *Gulian* Hegla z reakcionarjem? Toda po drugi strani so Heglu konservativni ideologi očitali, da ima njegova filozofija prava revolucionarne konsekvence. Nekateri novejši raziskovalci ne označujejo Hegla le kot zagovornika »revolucije brez revolucionarjev«, ampak ga predstavljajo kot najbolj doslednega filozofa revolucije. In tisti, ki vendarle ne morejo prezreti ujetosti Heglove politične filozofije v pruske razmere, skušajo prevrednotiti to filozofijo tako, da prevrednotijo zgodovino Prusije: ta naj bi bila na začetku 19. stoletja najnaprednejša evropska država (*E. Weil*).

Bilo je torej dovolj razlogov, da se na podlagi sedanjih zgodovinskih izkušenj ponovno skuša oceniti politični profil Heglove filozofije prava. Različna idejna izhodišča udeležencev so sicer že vnaprej napovedovala, da kakšne enotne ocene ne bo mogoče doseči, so pa tudi poživiljala pričakovanje, v kakšnih smereh se bodo gibale ocene.

Ni bilo čudno, da je zato zlasti veliko zanimanje vladalo glede nastopov sovjetskih filozofov in juristov. Ti so najavili nekaj referatov, ki so se

tudi neposredno ukvarjali s profilom Heglove politične filozofije. Razen tega so se omahovanja pri ocenjevanju Hegla v zadnjih tridesetih letih v Sovjetski zvezi vrtela zlasti okrog družbenopolitične usmerjenosti njegovega filozofskega sistema. Skrajnje ocene, ki so enačile Hegla z ideologijo fevdalne reakcije, so nekoč za nekaj časa celo sploh ogrozile raziskovanje Heglove filozofske dediščine. V nasprotju s takšno nekdanjo oceno so si sovjetski udeleženci na kongresu (zlasti *A. S. Piontkovski*, *B. S. Mankovski*, *S. F. Kečekjan* in dr.) prizadevali dokazati, da je Hegel po svojem bistvu filozof interesov nemške buržoazije. Do istega rezultata, čeprav z drugačnimi pojmovnimi sredstvi, sta prišla *Milan Sobotka* iz Prage in *Radomir D. Lukić* iz Beograda. Za slednjega je bilo značilno, da je vnesel v analizo idejnega profila Heglove politične filozofije sodobno spoznavnosociološko izhodišče.¹

Če so se te ocene kljub razlikam v obliki in ravni obravnavanja praviloma gibale v zgodovinskih mejah socialno-strukturnih zvez Heglove politične misli, pa je del drugih udeležencev skušal delati sklepe, ki so si prizadevali, dasi z različnih izhodišč, k maksimalni *aktualizaciji* Heglovih političnih idej. V tem smislu je bil zelo značilen nastop *Wernerja Maihoferja* iz Saarbrückna.

¹ V referatu »Socialna baza Heglove filozofije prava in države«. Iz Jugoslavije so bili na praškem kongresu poleg R. D. Lukića še Boris Zicherl, ki je predsedoval enemu od zasedanj. G. Zaječaranović in podpisani s prispevkom: Integracija države in družbe v Heglovi »Rechtsphilosophie«.

Ta je, govoreč o Heglovem »principu moderne države«, ostro zavrnil tiste, ki izenačujejo Hegla z etatistom ali celo s predhodnikom fašizma. Heglova koncepcija države sloni na svobodi, izhaja iz subjektivnosti, ne pa iz objektivne npravnosti. Svoboda, uresničena v moderni državi, ki jo je koncipirala Heglova filozofija prava, je konkretna enotnost posebnih in obćih interesov. Hegel je na podlagi zgodovinskih izkušenj francoske revolucije zavrnil »absolutno demokracijo« večine in se odločil za strukturo »konstitucionalne demokracije«, ki zavrača tako kolektivistično absolutizacijo obćih interesov kot individualistično povzdigovanje posebnih koristi. Heglov »princip moderne države«, izražen v paragr. 260 njegove *Filozofije prava*, anticipira celo Marxovo teorijo o odmiranju države in pomeni sintezo med pravno in socialno državo, ki bi morale k njej težiti tako vzhodne kot zahodne države.

Takšna aktualizacija, ki ji ni manjkalo političnega podtona, je neogibno morala zbuditi ugovore tako med udeleženci iz zahodnih kot iz socialističnih dežel. Nekateri so upravičeno opominjali, da je načelo subjektivnosti, to je posameznikova individualnost v konkretnih institucijah Heglove pravne filozofije izrazito v podrejenem položaju; drugi so poudarjali varljiv značaj obćega interesa v buržoazni družbi; tretji so zavračali prenos Heglove države v sredino XX. stoletja, četrti pa oporekali interpretaciji zveze Hegel-Marx.

Del te polemike je odmeval tudi ob referatu *W. R. Beyerja*

iz Salzburga (sicer predsednik Internationale Hegel-Gesellschaft), ki je potegnil nekoliko drzno paralelo med Heglovo pravno filozofijo 1817 in Leninovo politično mislijo iz leta 1917. Po Beyerju se dá Heglov spis o würtemberških stanovih primerjati z Leninovo *Državo in revolucijo*. Iz njega naj bi rasla zahteva po reformi in revoluciji; zahteva, da se ljudstvo vzdigne k politični zavesti, s čimer padejo vse dosedanje razlage najbolj razvpite Heglove politične teze, da je ljudstvo tisti del države, ki »ne ve, kaj hoče«; država mora postati last ljudstva. Hegel napada birokratizem, kot ga je v svojem epohalnem delu napadal Lenin. Skratka, Hegel kot politični mislec je bil po Beyerju revolucionarno razpoložen, njegova filozofija prava je *revolucionarna filozofija*.

Vidimo torej, da tudi praško srečanje ni pripeljalo do enotnega vrednotenja Heglove politične filozofije. Temu niso bila vzrok le različna idejna izhodišča, ampak tudi večja ali manjša dognanost metodoloških postopkov, ki so jih posamezni avtorji uporabljali. Vendar pa je razprava o Heglovi politični filozofiji v Pragi pokazala vsaj eno: da sedaj skoraj nihče več ne gleda v Heglu *reakcionarne*ga političnega misleca. Za sedanje ocene je morda bolj značilno, kar je pokazalo tudi praško srečanje, pretiravanje v nasprotni sferi: interpretacije, zasnovane na posameznem Heglovem spisu ali celo na delu posameznega spisa, iztrgane iz konteksta njegovega filozofskega opusa in zgodovine, često prezrejo protislovni značaj He-

glove politične in pravne filozofije in poudarjajo zgolj njene revolucionarne momente ter s tem dejansko brišejo razločke med Heglovo in Marxovo politično mislijo. To je verjetno neogiben davek dobi, ki je skušala s pretirano »politizacijo« *Heglove filozofije postaviti med Hegla in Marxa kitajski zid.*

Filozofija in politika

Seveda se razprava v Pragi ni gibala in se tudi ni mogla gibati v nekakšnih čisto nepolitičnih filozofskih sferah. Najsi je šlo za interpretacije z različnimi predznaki, v vseh se je bolj ali manj očitno, bolj ali manj subtilno razkrivala povezanost med filozofijo in politiko. To velja tako za splošno razmišljanje o »principu moderne države« *v Heglovi politični filozofiji kot za simboličnega petelina, ki v Heglovi filozofiji napoveduje birokratizacijo XX. stoletja, tako za tista razglabljanja, ki so iskala zvezo med Heglom in M. Adlerjem, kot za tista, ki so razmišljala o odnosu civilne družbe in politične države v Heglovi filozofiji prava.*

Povezava med filozofsko in politično pozicijo je bila še zlasti neposredna pri nastopih nekaterih sovjetskih udeležencev, ki so našli v Heglu zaveznika v boju zoper ameriško agresijo v Vietnamu, rasizem, nezakoničnost v kapitalističnih deželah itd. Takšne dnevopolitične aktualizacije so, razumljivo, tu pa tam zbudile odmeve, ki so zveneli nekoliko disharmonično v sicer uglajeni in strpni razpravi.

Nujna prepletenost politike in filozofije je zbudila tudi zelo živahno polemiko o samem vprašanju njenega razmerja. Ko je namreč *Herbert Marcuse* iz San Diega v zelo zanimivem prispevku zagovarjal potrebo, da se dialektika prilagodi novi fazi v razvoju kapitalizma, in poudarjal pri tem posebej nujno, da se opredeli princip negacije znotraj visoko razvite kapitalistične družbe, mu je *Maihofer* očitala, da vnaša v kongres, ki je filozofske narave, politično diskusijo. Marcuse mu je odgovoril, da se čudi, kako se more v današnjem času še najti intelektualec, ki trdi, da je lahko njegova filozofija ločena od politike. Nato je intervenirala neka udeleženka iz Francije, ki se je strinjala s tem, da je vsaka filozofija tudi politika, znikala pa je, da bi vsaka politična razprava pomenila tudi že filozofsko razpravo. To podrobnost navajamo, da bi nekoliko ponazorili sproščeno vzdušje, ki je vladalo na praškem srečanju.

Ocena kongresa?

Izredno tvegano je dajati splošne ocene o rezultatih praškega kongresa. Organizatorji so sicer vložili v priprave veliko truda; niso pa, kar je še posebej obžalovanja vredno, poskrbeli, da bi dobili udeleženci, kot je to navada pri takšnih mednarodnih srečanjih, v roke pismene referate. Tako so bili udeleženci navezani zgolj na

ustna sporočila in razprave (na voljo je bil le del sovjetskih prispevkov in omenjeni referat N. Bobbia)). Ker je kongres delal tudi v sekcijah, ki so zasedale hkrati, se ni bilo mogoče udeleževati vseh. Nekoliko nesistematično razvrstitev nastopajočih, ki je nastala predvsem zato, ker udeleženci niso bili dolžni poslati referatov pred kongresom, je še bolj oteževala pregled. Zato bo mogoče dati meritorno oceno o rezultatih kongresa šele potem, ko bodo referati objavljeni. Takrat bo mogoče dobiti zanesljivejši vpogled tudi v prispevke drugih avtorjev, ki jih tukaj nismo omenili. Posebej bi bilo treba omeniti še domače čehoslovaške udeležence, ki so pokazali visoko raven tako na kongresu kot v posebni (četrti) številki letošnjega *Filozofskega časopisa*, v katerem so ob kongresu objavili prispevke o Heglovi filozofiji (navedeno oznako M. Sobotke smo povzeli po njegovi prodorni razpravi v *Filozofskem časopisu*).

Kljub pomanjkljivim podatkom pa lahko že rečemo, da je bilo mednarodno srečanje v Pragi zanimivo in koristno. Opomnilo je ne samo na številne probleme Heglove politične filozofije, ampak tudi pokazalo, da se je že mogoče o njej strpno pogovarjati. Oboje je zelo lepa spodbuda za prihodnji kongres, ki bo leta 1968 v Parizu razpravljal o Heglovi filozofiji zgodovine.

ADOLF BIBIČ

Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju

Koprsko je tisti del Slovenskega Primorja, ki je bil šele deset let po končani drugi svetovni vojni pridružen matični državi — Jugoslaviji. Hkrati pa je Slovensko Primorje tisto območje slovenskega ozemlja, ki je zaradi nekaterih naravnih posebnosti doživljajo tudi precej samosvoj družbenoekonomski razmah. Na Koprskem je stičišče uveljavljanja dveh različnih, pomembnih prometno tehničnih medijev (kopno in morje), ki rabita za materialno podlago procesu gospodarskega komuniciranja v prostoru. Tudi zaradi tega je bil ta del slovenskega ozemlja vseskozi na strateško izredno izpostavljenem položaju, v katerega so se »zaletavali«
državnopolitično organizirani sosedji. S tem, da so ga vključevali v svoj državni imperij, pa so ga podrejali vsem svojim sodobnim zahtevam družbenega in gospodarskega razvoja. In če se je koprsko podeželje razvijalo v naznačenih razmerah, potem smemo odsev le-teh popolnoma upravičeno pričakovati tudi v procesu nastajanja njegove fiziognomije. To pa je bilo eno izmed poglavitnih vodil Titlovega proučevanja obalnega področja Slovenskega Primorja, ki je upravno, političnoteritorialno razdrobljeno na vse tri naše obmorske občine (Koper, Izola in Piran).

Poglavitna vsebina obsežne in zanimive, včasih že kar ak-

tualno žgoče problematike koprskega podeželja, ki jo zajema Titlova študija, je strnjena v sedmih poglavjih. V njih nam poskuša avtor s številnimi, večinoma tudi trdno utemeljenimi dokazi, ki jih je zbral pri proučevanju katastrskega in statističnega gradiva ali pa pri obsežnem in poglobljenem terenskem delu ter drugod, razložiti bistvene poteze tega tako edinstvenega dela naše domovine, kar zadeva njegov geografski fiziognomično-pokrajinski razvoj. S takšnim prikazom problematike koprskega podeželja pa nam Titlova razprava ne zastira vpogleda v drobne posameznosti, posebnosti in na navidezne naključnosti, ki so v procesu pokrajine prav tako upoštevanja vreden činitelj, saj so največkrat prav izraz heterogenega geografskega okolja. Hkrati se vsa ta množica pisanih odtenkov v pojavnih oblikah, v katerih se izpričuje enotnost nasprotij v procesu območja, dela ali pokrajine, »preliva«
v bolj ali manj izrazito pokrajinskofiziognomično enovitost.

V prvem poglavju — »Razvoj koprške podeželske pokrajine«
— s štirimi razdelki nam dr. Titl na podlagi virov spretno riše podobo koprskega podeželja od začetka 19. stoletja do današnjih dni. S specifičnimi mediteranskimi kulturami (oljka, murva, vinska trta itn.) pa

s spremembami strukture zemljiških kultur (njive, travniki, pašniki, gozdovi, vinogradi) ter s posrečenim vključevanjem koprskega podeželja v širše prostorske dimenzije, ki jih je navadno določala pripadnost tega našega ozemlja različnim družbenoekonomskim in političnim vplivom, je očrtan razvoj našega obmorskega podeželja. Brez dvoma je bila vinska trta skoraj v vsem obalnem delu, od koder se je širila tudi v notranjost, med najbolj nazornimi pokazatelji pokrajinskega razvoja v vsem zadnjem poldrugem stoletju. V sedemdesetih letih preteklega stoletja, ko je trta uš že uničila zahodnoevropsko vinogradništvo, so se na Koprskem z veliko naglico širile vinogradniške parcele. Celo pašnike ter izkrčene gozdove so preurejali v vinograde, ki jih je kmalu potem prizadejala trta uš ter mnoge tudi za vedno uničila.

Propad ovčarstva in oljčnih nasadov na Koprskem (slednje je posledica vpeljave plinske razsvetljave v Trstu); povečanje števila goveje živine in razširitev z ranimi vrtninami posejanih površin; zaradi peronosporne povečani stroški obdelovanja vinogradov (po večini je bila v veljavi še ročna obdelava s kopačami); prodaja zemljiške posesti v času, ko je cvetelo pomorstvo, v katero vlagajo svoj kapital »paolani« iz slovenskih obmorskih mest — to so nekatera najbolj splošna spoznanja o koprskem podeželju na prehodu v 20. stoletje. S tako pisano podobo pojavov, ki povzročajo še sedaj nešteto težav pri smotrnejšem izrab-

ljanju kmetijskih površin (vinogradi so večinoma v neposredni bližini obale; pomanjkanje delovne sile, ročna obdelava s terasami pridobljenih in zaščitene površin, pomanjkanje gnoja itd.), se je koprsko podeželje vključevalo v razvoj gospodarskega prostora Slovenskega Primorja v vseh zadnjih desetletjih. Tudi tukaj so se pojavile po drugi svetovni vojni temeljite spremembe. Z agrarno reformo so bili odpravljene kolonski odnosi, ki so bili najtrdnije zakoreninjeni v predelih z intenzivnimi vrtnarskimi kulturami in vinogradništvom. V novejšem času pa skušajo s komasacijami močno razdrobljene kmečke posesti v Rižanski dolini, z melioracijami in namakanjem ustvariti osnovne pogoje za racionalizacijo in rajonizacijo kmetijske proizvodnje. O vsem tem razmišlja avtor v drugem poglavju knjige (»Sodobne transformacije agrarne pokrajine«, str. 31—38).

Naslednje poglavje (»Naselja kot odraz različnih agrarnih odnosov in zgodovinskega razvoja«, str. 39—46) pa prinaša nekaj novih pogledov na nastanek in razvoj primorskih podeželskih naselij. Različna produkcijska usmerjenost posameznih delov koprskega podeželja je porajala specifične oblike kmečkih naselij: ali »kazete« (poljske hišice), ki so jih kmetje iz mest (paolani) gradili na svojih kmetijskih površinah, ali »haciende« — velika gospodarska poslopja s stanovanjskimi objekti, ki so stali v sredini veleposestva, pa solinarske hišice na območju piranskih solin (l. 1900 je bilo 545 solinarskih hišic) ter značilne mlinar-

ske zaselke v Rižanski dolini (Kortina, Mlini, Miši itd.). Vzporedno s spremembami družbenoekonomskih razmer — pa naj so bile odsev »domačih«
podeželskih razmer ali sprememb v razmahu gospodarskega potenciala manjših ali večjih mestnih aglomeracij, h katerim so gravitirali posamezni deli koprskega podeželja — so se menjavale tudi funkcije posameznih podeželskih naselij ali vsaj posameznih objektov. (Vštric s krizo paolanskega kmetijstva gre propadanje kazet, ki jih skupaj s pripadajočimi zemljiščem pokupijo hribovske kmetije; solinarske hišice propadejo po podržavljenju solin l. 1919, ko prenehajo z delom; delavci iz oddaljenega Pirana in jih nadomestijo kmetje iz bližnje okolice itd.)

Poglavje o kulturnih terasah ni le najboljše v Titlovi knjigi (str. 47—72), temveč pri nas prva temeljitejša osvetlitev njihove geneze in transformacije ter sedanjih težav, ki so največkrat odsev specifičnosti naravnega okolja. Res je, da sta v preteklosti podnebje in izoblikovanost površja v primorju narekovali poseben način obdelovanja kmetijskih površin pri gojenju intenzivnih (vrtnarskih, njivskih ali vinogradniških) kultur. Ko se sedaj oziramo po koprskem podeželju, najbolj tipičnem slovenskem delu s kulturnimi terasami, z obžalovanjem ugotavljamo, da je že nad polovico teras opuščenih. V njih zremo tudi propad večstoletnega prizadevanja ljudi, ki so s silo svojega razuma trgali naravi košček za koščkom rodovitne zemlje. Vzroke tega pojava moramo iskati

v družbenoekonomskih spremembah, ki jih današnji čas prinaša na Koprsko (razkosane in majhne parcele, primerne le za ročno obdelovanje; polikulturni sistem; parcele so skoraj brez dovoznih poti, zato je vse treba znositi na hrbtih; pomajhkanje delovne sile, ki je potrebna za vsakoletno obnavljanje teras oziroma brežin). Sklenemo lahko s spoznanjem, da so »kulturne terase«
v Titlovi knjigi nadvse dragocen prispevek h geografskemu proučevanju kmetijskih pokrajin v sredozemskih državah.

Avtor posebno poudarja povezavo koprskega podeželja s Trstom in drugimi trgi, kar je vsekakor osvežitev ter obogatitev vsebine sodobne slovenske geografske literature. V tem poglavju so prikazane ali vsaj naznačene številne silnice razvoja koprskega podeželja. Vsekakor je bil Trst najmočnejši in najodločnejši činitelj, ki je s svojimi številnimi posrednimi ali neposrednimi posegi vplival in tudi usmerjal kmetijstvo na Koprskem vse do najnovejšega obdobja (1945. oziroma 1954. l.). Potem se tudi ne čudimo, ko na obravnavanem območju odkrivamo »razširjenost in pomen domačih nekmetijskih gospodarskih dejavnosti«
(npr. mlinarstvo, peka kruha za prodajo v mesta, pranje perila, gostilničarstvo in dr.). Skoraj vse te dejavnosti so se naslanjale na nekatere domače naravne ugodnosti (npr. izraba kraških vod za mlinarstvo), na obilico delovne sile po kmetijah, vznikle pa so zaradi potreb in zahtev obmorskih mest (predvsem Trsta), ki so bila prometno zelo ugodno povezana z našim po-

deželskim zaledjem (po kopnem ali po morju). Vse to je prispevalo k uspešnemu razvijanju in utrjevanju sožitja med mestnimi in kmečkimi naselji. Prav tako zanimiva so spoznanja, kako je že v preteklosti večja, predvsem mestna prebivalstvena aglomeracija vplivala na diferenciacijo produkcijske usmerjenosti na vsem svojem podeželskem gravitacijskem območju (npr. peka kruha za prodajo v mesta je bila razvita na območjih, kjer ni bilo intenzivnega vinogradništva ali vrtnarstva).

Zadnje poglavje Titlove razprave pa je posvečeno populacijskim učinkom gospodarskega razvoja in nas seznanja z nekaterimi demogeografskimi karakteristikami (gostota prebivalstva, migracija in rast števila prebivalcev), ki so spretno vpete v ves kontekst študije.

Titlova knjiga »Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju«* je bogat in izviren prispevek k metodologiji družbenogeografskega proučevanja podeželja. Avtor je posvetil svojo pozornost tistim procesom na našem podeželju, ki v medsebojnem in vzročnem učin-

kovanju klešejo fiziognomijo obmorskim delom. Prav tako knjiga bralca ne obremenjuje z vsem bogastvom številčne dokumentacije, ki je poglavitna vsebina številnim sodobnim ekonomskogeografskim knjigam. Vendar pa jo je avtor brez dvoma moral upoštevati, saj prav na njej slonijo skoraj vsa spoznanja in sklepi. Tudi bogata kartografska dokumentacija, s katero je knjiga že kar razkošno opremljena, prikazuje številne razložke v procesu raznovrstnih pojavov v različnih naravnih ali družbenih okoljih.

Kljub vsemu se mi vendarle zdi, da je Titlova knjiga, ki razgrinja pred nas številna nova dognanja in spoznanja, še nedokončano delo o problematiki koprskega podeželja. Količnik se bo avtor pri nadaljnjem tovrstnem delu še oprijemal svoje dobro začrtane metodologije raziskovanja, mu bo to prav gotovo omogočilo nova spoznanja in vrednotenja še drugih pojavov in procesov, ki so izraz rasti in razvoja podeželja. Vsekakor pa je knjiga bogat dokument ter tehten prispevek k spoznavanju obsežne problematike našega podeželja, zato bo koristno rabila vsem, ki se bodo s kateregakoli vidika lotevali raziskave primorskega podeželja.

MILAN NATEK

* Julij Titl: Socialno-geografski problemi na koprskem podeželju. Izdala Založba »Lipa«, Koper 1965, str. 159. Spremno besedo je napisal univ. prof. dr. Svetozar Ilešič; knjigo je opremil Zvest Apollonio.

Beleške o tujih revijah

CERKEV PO KONCILU IN NEVARNOSTI NEOINTEGRIZMA

Questitalia št. 98—99 (1966)

Sodelavci italijanske revije Questitalia so med tistimi italijanskimi katoličani-laiki, ki so se v ostri polemiki z ideologi večidel integristično, klerikalno usmerjene italijanske cerkvene hierarhije že dolgo pred koncilom zavzemali za neklerikalno in odprto pojmovanje vere. Čeprav so bili slednji na koncilu poraženi, skušajo še vedno nadaljevati s starimi prizadevanji. Pri tem izrabljajo kompromise in nedoslednosti v koncilskih dokumentih ter svojo organizacijsko moč in vpliv na papeža. Tako so na primer — kot piše revija — »italijanski škofje ob volitvah 12. junija letos zamudili prvo veliko priložnost po koncilu, da bi v skladu z duhom koncila molčali«: pokazali so, da šteje »italijanska cerkvena hierarhija italijansko politiko in celo lokalno upravo za svoj rezervat«.

Zanimivo pa je, da revija opominja tudi na nevarnosti, tako imenovanega neintegritizma med tistimi katoličani, ki veljajo sicer za ostre nasprotnike konservativne cerkvene hierarhije. Nekatera pojmovanja, ki so se pojavila v naprednejših listih italijanskih katoličanov (Testemonianze, L'Avvenire d'Italia), so, »čeprav posodobljena, nedvomno integristična«!

Na primer:

— Od cerkve ni mogoče zahtevati, da izdeluje moralne, politične in kulturne programe. To morajo storiti katoličani-laiki, in to kot božje ljudstvo, kot cerkev, ki prek soudeležbe, ne pa prek avtoritete, manifestira svojo kompetentnost v posvetnih zadevah. (Uvodničar v reviji ironizira: »cerkev laikov v . . . Montecitoriu in palači Chigi«.)

— Katoličan mora navdihniti svojo politično akcijo po svoji veri.

— Prav krščanstvo je tista plodna in navdihujoča kultura, ki jo morajo kristjani prevesti v socialne strukture.

— Kristjan je vedno v cerkvi, je vedno cerkev; tudi kadar se posveča posvetnemu delovanju.

Zgrešenost zgornjih in podobnih pojmovanj je ta, da predpisujejo katoličanom-laikom enaka prizadevanja in enako vlogo, kot jo je doslej igral (ali hotel igrati) v družbi kler —, namesto da bi se takim prizadevanjem sploh odpovedali!

»Ni važno, ali je razsodnik, ki odloča, kaj nosi katoliško etiketo, kler ali laikat: dokler bo naziv 'katoliški' ostal prilastek posvetnih ustanov, ki jih vodijo katoličani (tisk, šola, stranka, sindikat, država, film itd.), laik ne bo svoboden . . .« Katoliški tisk, katoliške šole, religiozni pouk v javnih šolah — kar naj bi po mnenju nekaterih prešlo v roke laikov — sodijo v »cerkev preteklosti«: koncil je zrušil principe, na katerih so temeljili, čeprav se mu njih samih še ni posrečilo odpraviti. Koncilski dokumenti nikjer ne govore o »katoliški« politiki, kulturi, znanosti ali filozofiji, čeprav se koncil še ni upal odpovedati »katoliški šolici«. Treba se je zavzemati za »drugačna, demokratična, znanstvena, eksperimentalna prizadevanja skupaj z drugimi ljudmi, ne glede na podedovane in vnaprej izdelane ideologije, ne glede na 'socialne doktrine' ipd.«

Revija torej opominja, da je temeljno znamenje integritizma vztrajanje pri posebnih »katoliških« posvetnih institucijah (v najširšem pomenu besede). Ravno težnja po »prenosu poudarka s človeka na strukture, . . . zahteva po njihovi posvetitvi, je izraz človekove alienacije«.

Zanimivi sta tudi naslednji izpeljavi:

— Ni vera kot taka tista, ki civilizira; narobe, civilizacijska prizadevanja ustvarjajo pogoje za razumevanje, sprejemanje ali zavračanje evangelija. Kateri so konkretno te strukture in kako jih uresničiti, tega vera ne more povedati. Verujoči nima pri tem nobenega zagotovila, za boljšo izbiro od neverujočega . . . vedno je mogoče, da je njegova izbira manj učinkovita za uveljavitev bolj osvobajajočih struktur . . .« (L. Ruggiu).

— Mnogi katoličani v bistvu zavračajo koncilsko učenje, čeprav ga spre-

jemajo po črki. Ne znajo se odpovedati prijetnemu občutku varnosti, ki izhaja iz posesti večne resnice, katera jih dviga v udobno vzvišenost nad druge ljudi... Včeraj so poizkušali prikazati krščanstvo kot najpopolnejšo religijo, celo kot Religijo par excellence; danes pa jo predstavljajo kot najbolj koherentno ideologijo, celo kot edino ideologijo, ki se je zmožna upreti splošni krizi biti.« (M. Vigli)

-mk-

CRITICA MARXISTA,

št. 3, maj—junij 1966

Številko posebej označuje dvoje tehtnih prispevkov o *evropski družbenoekonomski problematiki*. V prvem, »*Demokratske sile in Evropa skupnega evropskega trga*«, Ugo Pecchioli ugotavlja, da je kljub pomembnim razlikam, ki označujejo posamezne evropske države, očitno, da potekajo v tem delu sveta procesi, ki vsem evropskim demokratičnim silam nalagajo nove naloge. Predvsem se je *spremenilo ravnotežje tako v razmerju med evropskim in ameriškim kapitalom kot med evropskimi državami in različnimi kapitalističnimi skupinami znotraj in zunaj Skupnega evropskega trga. Globoka kriza te organizacije je razkrila organsko nesposobnost evropskih in svetovnih monopolnih skupin*, da bi objektivnemu impulzu k internacionalizaciji in integraciji ekonomskega življenja dali enotno smer. »Mala Evropa« se v zadnjem obdobju ni mogla zoperstaviti tehnični, finančni in trgovski ofenzivi velikega ameriškega kapitala, niti vplivati nanjo. Za skupno, koordinirano akcijo v sedanji evropski situaciji je predvsem potrebna zavestna usmeritev vseh demokratičnih sil proti monopolistični integraciji.

»*Kriza NATO; polemika na zahodu*« je naslov zelo obsežne in dokumentirane razprave treh avtorjev (R. Sandri, J. Trevi, D. Pelliccia); kriza, ki jo je povzročil izstop Francije, je eno najaktualnejših vprašanj zahodnega sveta. Avtorji navajajo dva najpomembnejša vzroka za izstop Francije: 1. globoko spremembo v Evropi, ki je članice atlantskega pakta pripeljala k priznanju atomskega protektorata ZDA in 2.

svetovno globalnost ameriške politike, ki je že l. 1962, ob kubanski krizi, pripeljala države-članice na rob atomske vojne.

Giuliano Pajetta piše v članku »*Prove ugotovite ob indonezijskem porazu*«, da postavlja vsebina indonezijske krize, njene tragične posledice in razvoj, pred komuniste in vse demokratične sile nalogo, da z vsemi sredstvi zaustavijo ta proces. Če izvzamemo proteste in diplomatske intervencije socialističnih držav, moramo ugotoviti, da sicer *komunisti v svetu niso dovolj storili, da bi priklicali »vest svetac*«. Morda je delno vzrok za to v zmedbi, kakršna je vladala v prvem obdobju indonezijske krize, in v dejstvu, da sama KP Indonezije ni zavzela jasnega stališča. Indonezijskega ekonomskega položaja, ki se zadnja leta stalno slabša, ni mogoče razložiti samo z nujnimi, objektivnimi ovirami, ki so lastne vsemu »tretjemu svetu«. Vzrok je bolj v popolni neorganiziranosti nacionalne ekonomije in v bojkotu le-te po privilegiranih skupinah, predvsem »compradores« ter obstoju »vojaških skupin, ki so postale »upravljavci« nacionalizirane holandske posesti, v resnici pa prava nova birokratsko-kapitalistična kasta. Obe skupini se dosledno upirata vsakršnim socialnim ukrepom, ki bi prizadeli njihove privilegije in imetje. Imperialistična »pomoč« lahko nemara mnogo bolj konsolidira stare in nove privilegirane skupine, kot pa resnično odpre nove perspektive razvoja indonezijskega gospodarstva in družbe.

Emilio Sereni razpravlja pod naslovom »*Strukture in zgodovinski bloki*«, o »*Mestih in podeželju v predimski Italiji*«. Razprava je po snovi izvirna in zanimiva tudi zaradi metodološkega pristopa: od Aristotela prek Polibija idr. pa do »Nemške ideologije« Marxa in Engelsa je očitno, na koliko različnih ravneh in strukturah poteka klasična razlika med mestom in vasjo.

Critica marxista objavlja tudi prevod članka Mihajla Markoviča »*Socializem in samoupravljanje*« (Praxis, mednarodna izdaja). V stalnih rubrikah revije je zanimiv še prispevek Leonarda Paggiya »*Novejše interpretacije Gramscijac*«. V rubriki »*Polemike*« se nadaljuje diskusija o nujnosti reforme

pravosodnega sistema, nato pa sledijo krajši sestavki: Ekonomska teorija in planiranje v SSSR, »Emigracija v Franciji«, »Ali je Sartre marksist?« itd.

-nb-

VOPROSY FILOSOFII,

št. 8—9, avgust—september 1966

M. B. Mitin, *Problemi filozofije in sociologije v luči sklepov XXIII. kongresa KPSZ*, pokaže, da je ena pglavitnih nalog, ki jih je začrtal omenjeni kongres, pospešiti znanstveni in tehnološki razvoj ter dvigniti produktivnost. Terja poglobljen študij družbenih posledic, ki jih povzročata hiter razvoj znanosti in industrije, in njihovega vpliva na skladni razvoj individua. Treba je izdelati pglavne probleme logike znanstvenega raziskovanja in obče teorije materialistične dialektike. Prav tako je treba izdelati pota in sredstva premagovanja neantagonističnih naspotij v razvoju socialistične družbe. V. A. Fok, *Fizikalni principi Einsteino-ve teorije gravitacije*, trdi, da obča teorija relativnosti ne izraža natančno vsebine teorije in da jo je treba imenovati krono-geometrična teorija gravitacije ali preprosto Einsteinova teorija gravitacije. D. I. Dubrovskij, *Fiziološko in logično*, raziskuje stopnje formaliziranega opisovanja fizioloških pojavov. Prvi resni koraki so bili narejeni na podlagi logično-matematičnih metod kibernetike in teorije informacije. Tako je bilo mogoče vzpostaviti zveze med fiziologijo in teorijo avtomatov. Napredek v natančnem opisovanju nevrodinamičnih odnosov, povezanih s procesi informacije v človeških možganih, zahteva bistveno dopolnitev formalno-logičnega aparata. D. M. Ugrinovič, *Poskusi »eksistencialne« interpretacije krščanstva*, analizira interpretacijo človeka pri protestantskih teologih Paulu Tillichu in Rudolfu Bultmannu. Po Tillichu človek ni zmožen sam premagati tragičnih naspotij svoje eksistence, ampak lahko to stori edino s pomočjo boga. Počutja in emocije, značilne za drobno buržoazijo in njeno zavest, kot so strah, tesnoba, obup, razglša Tillich za večne poteze človekove zavesti, ki tvorijo temelj eksistence vsakega individua. Bul-

tmann skuša posredovati eksistencialno interpretacijo krščanskih mitov. D. I. Čubašov, *K vprašanju o nastanku življenja na Zemlji, dokazuje realno možnost prenosa življenja z enih planetov na druge*. Če se ne omejimo samo na posamične planete, potem je življenje v vesolja večno.

D. I. Cesnokov, *Družbeni interes in mehanizmi delovanja družbenih zakonov*, pokaže na razliko med družbenimi in naravnimi zakoni ter družbenimi zakoni v razredni in socialistični družbi. Subjektivnega faktorja ni mogoče izločiti iz realiziranja zakonov, tega dejstva pa ni mogoče reducirati na subjektivizem in voluntarizem. N. F. Ovčiničkov, *Posebnosti sodobnega naravoslovja*, izdvaja naslednje specifične črte: 1. sistematičnost, 2. kompleksen način razreševanja problemov, 3. integracija in diferenciacija znanja, 4. matematizacija znanja. Znanstveno spoznavanje se začne z ugotavljanjem konstantnih lastnosti. *Filozofska metodologija zadeva objekte raziskovanja kot znanost, toda sodi na drugo raven raziskovanja*. E. G. Apresjan, *Raziskovanje estetske dediščine K. Marxa in F. Engelsa v tridesetih letih*, podaja pregled obsežnih raziskovanj sovjetskih filozofov in estetov Marxovih in Engelsonih pogledov na umetnost in kulturo sploh. Večletni znanstveni naporji so sklenjeni z izdajo dela »Marx in Engels o umetnosti (1935 in 1938), v katerem so misli klasikov marksizma sistematizirane in razčlenjene. V. A. Lektorski *Od pozitivizma k neopozitivizmu*, pokaže na nezadostnost razrešitve osrednjega problema v pozitivizmu: *razmejitev med znanostjo in metafiziko*. V poslednji etapi svojega razvoja, v logičnem pragmatizmu in analitični filozofiji, pozitivizem že ukinja samega sebe. Edini izhod za pozitivizem je ponovno prevrednotenje njegovega pojmovanja znanosti. A. I. Rozov, *Fantazija in ustvarjanje*, meni, da pojem »rešitev naloge« ni zadosten za označbo ustvarjalnega procesa, ker se tu mišljenja lotevamo s stališča njegovih rezultatov, ne pa samega procesa. Ustvarjalna dejavnost se ne izčrpa v razreševanju nalog. Logična pot misli nenehno prevzema značaj fantazije. Fantazija leži v bistvu mišljenja.

-ak-

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

MARX Karl-Friedrich Engels: Izbrana dela v petih zvezkih. Zv. III. Izbral Boris Ziherl. Ljubljana, Cankarjeva založba 1967. 598 str. — I/2423-3.

II. FILOZOFIJA

DAMJANOVIĆ Milan: Strujanja u savremenoj estetici. Zagreb, Naprijed 1946—1966. 144 str. (Filozofska biblioteka.) — 11.546.

KANGRGA Milan: Etika i sloboda. Uvod u postavljanje etičkog problema. Zagreb, Naprijed 1946—1966. 159 str. (Filozofska biblioteka.) — 11.547.

KNJAZEVA Svetlana: Filozofija Bertranda Russella. — Strasno traženje izvesnosti. Zagreb, Naprijed 1946—1966. 127 str. (Filozofska biblioteka.) — 11.545.

III. SOCIOLOGIJA

DERGANC Jože & Ana Kranjec-Čuk: Delovna skupina v sistemu delavskega samoupravljanja. V Ljubljani, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani 1966. 175 +5 str. (Informativni bilten. št. 19.) — IV/1661-19.

—: SOCIOLOGIJA. I. i II. svezak. Redaktor: Georges Gurvitch. (Traité de sociologie, I—II.) Prevele: Alka Skiljan i Vjera Svete.

I — Uvod. — II — Problemi opće sociologije. III — Problemi morfologije društva. IV. — Problemi ekonomske sociologije. V — Problemi industrijske sociologije. VI — Problemi političke sociologije. VII do VIII — Sociologija tvorevina civilizacije (njezine glavne grane). IX — Problemi kolektivne psihologije i

društvene psihologije. X — Problemi odnosa između takozvanih arhajskih društava i historijskih društava. Beograd, Naprijed 1946—1966. 537 + (VI) + 487 + (VI) str. — III/2491-1,2.

VEBLEN Thorstein: Teorija dokoličarske klase. (The Theory of the Leisure Class.) Preveo: Nikola Mišić. Beograd, Kultura 1966. 363 str. (Biblioteka društvenopolitičke literature.) — 11.548.

BOŽIĆ Ljubo: Tendencije u profesionalnoj orijentaciji omladine završnih razreda seoskih osmogodišnjih škola u Bosni. Pregled, Sarajevo, 1966/ XVIII št. 7—8, str. 83-91.

DINIĆ Jordan: O socijalnoj strukturi kineskog društva. (Pokušaj analize.) Informativni Pregled Instituta za izučavanje radničkog pokreta Beograd, 1966/X, št. 3, marec-april, str. 47—54.

TODOROVIĆ Aleksandar: Sociologija masovnih komunikacija i sociologija saznanja. Pregled, Sarajevo, 1966/ XVIII št. 7—8, str. 93—106.

IV. PSIHOLOGIJA

ACKERMAN Nathan W.: Psihodinamika porodičnog života. Dijagnoza i lečenje porodičnih odnosa. (The Psychodynamic of Family Life.) Preveli: L. Bauer i Oto Lukačević. Titograd, t. »Grafički zavod« 1966. 447 str. (Biblioteka »Psiha« 2) — II/10.518-2.

ROSTOHAR Mihajlo: Psihologija. Ljubljana, DZS 1966. 227 str. (Pedagoška knjižnica, 25.) — II/1800-25.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

SILIH Gustav: Didaktika. Ljubljana, DZS 1966. 168 str. (Pedagoška knjižnica, 24.) — II/1800-24.

- ANDREE Jean Claude: Estetika stripa. Kulturni život, Beograd 1966/VIII, št. 7—8, str. 778—786.
- GAON David: Sastav odeljenja škola za osnovno opšte obrazovanje odraslih i motivacija polaznika za uključivanje u ove škole. Obrazovanje odraslih, Zagreb, 1966/XII, št. 3—4, str. 43—56.
- KILIBARDA Gojko: Aktuelnost društveno-političkog obrazovanja u radničkim i narodnim univerzitetima. Obrazovanje odraslih, Zagreb, 1966/XII, št. 3—4, str. 22—24.
- SANKARANARAJANA N.: Distribucija i prodaja knjige u razvijenim zemljama. Kulturni život, Beograd, 1966/VIII, št. 7—8, str. 717—737.
- VI. POLITIČNE VEDE
1. Splošna dela:
- DJORDJEVIĆ Jovan: Vlast, autoritet i moć. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 8—9, str. 1051—1061.
- FIAMENGO Ante: Međunarodni konflikti i značaj samoupravljanja za njihovo razrješavanje. Pregled, Sarajevo, 1966/XVIII, št. 7—8, str. 33—42.
- KOŽUL Franjo: Principi i organizacija upravljanja u društvu. Pregled, Sarajevo, 1966/XVIII, št. 7—8, str. 59—81.
- VASOVIĆ Vučina: Politika i vlast. Gledišta, Beograd, 1966/VII, številka 1062-1073.
2. Družbeno-politični sistem SFRJ:
- CRVENKOVSKI Krste: Komunisti i reforma. Beograd, »Sedma sila« 1966. 63 str. (Dokumenti današnjice, Nova serija god. VI, br. 147.) — 9011-6/147.
- RADOVIĆ Radovan: O društveno-političkoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije. Beograd, Kultura 1966. 147 str. (Biblioteka društveno-političke literature.) — I/2424.
- GAMS Andrija: Još o odgovornosti. (Odgovor drugu Vasiću.) Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 8—9, str. 1161-1172.
- KOZOMARA Olga: Odnos između samoupravljanja u radnoj organizaciji i komuni. Komuna, Beograd, 1966/XIII, št. 5, str. 8—14.
- KILIBARDA Krsto: Najuticajniji upravljači. Produktivnost, Beograd 1966/VIII, št. 5, str. 358-363.
- MARINKOVIĆ Josip: Samoupravljanje i autoritet. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 8—9, str. 1074-1079.
- MIRKOVIĆ Vlado: Neka pitanja jedinstva i korelacije autoriteta u proizvodnji, samoupravljanja i rukovođenja. Produktivnost, Beograd, 1966/VIII, št. 5, str. 323-325.
- POPOVIĆ Milan: Opština i privredna organizacija. (Osvrt na IX. savetovanje JUUNIP po ovoj temi.) Radna i društvena zajednica, Beograd, 1966/XIV, št. 8—9, str. 485-496.
- RUS Veljko: Klikе u radnim organizacijama. Gledišta, Beograd, 1966/VII, št. 8—9, str. 1079-1097.
4. Delavska in progresivna gibanja:
- AKSENTIJEVIĆ Mirko: Kurdi: Borba za autonomiju. Beograd, »Sedma sila« 1966. 64 str. (Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VI, br. 148.) — 9011-6/148.
5. Međunarodni odnosi:
- RADOVANOVIĆ Ljubomir: Francuska i NATO. Beograd, »Sedma sila« 1966. 63 str. (Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VI, br. 150.) — 9011-6/150.
- VII. POLITIČNA EKONOMIJA
IN GOSPODARSTVO
- BOSNJOVIĆ Ilijas: Preobražaj ekonomske strukture radne snage i stanovništva Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Ekonomski univerzitet 1966. 222 str. (Biblioteka Ekonomskog instituta univerziteta u Sarajevu, 3.) — 8379-3.
- MARINČIĆ Stane: Mesto in vloga delovne organizacije v uresničevanju gospodarske reforme. — Vinko TRINKAUS: Delitev po delu v pogojih reforme. — Jože VALENTINCIĆ: Metodični napotki uporabnikom knjižice. Ljubljana, Delavska enotnost 1966. 103 str. (Pogovori 66, št. 11, I del.) — I/2422-66/11/1.
- VOJINOVIĆ Novica: Sovjetska ekonomika i dobit. Informativni pregled Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1966/IX, št. 3, marec—april, str. 25—30.

- : PLANIRANJE i investicije. Izbor materijala iz stranih časopisa. Beograd, Ekonomika preduzeća 1966. 156 str. (Biblioteka »Ekonomika preduzeća«, VII kolo, knj. 2.) — 4351-7/2.
- : ZAPOSLENO osoblje. Anketa o ličnim dohocima po zanimanjima u... Beograd, Savezni zavod za statistiku 1966. 36 str. (Statistički bilten, 411.) — IV/405-411.
- STOJIC Edita: Mađarska pred privrednom reformom. Informativni pregled Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1966/IX, št. 5, marec—april, str. 50—40.
- BRILEJ Jože: Tercijarne delatnosti i lični rad u turizmu. Komuna, Beograd, 1966/XIII, št. 5, str. 2—4.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- : ZENSKA štampa, njeni čitaoci i izdavači. Kulturni život, Beograd, 1966/VIII, št. 7—8, str. 738—777.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- : ISTORIJA XX veka. Zbornik radova VII. Beograd, Institut društvenih nauka 1965. 494 str. — IV/1158-7.
- JAGER A. & JERI J.: Regionalna avtonomija Furlanije—Julijske krajine. (Geneza in nekateri vidiki.) Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja 287 str. + 39 str. (1966.) — IV/1888.
- RAVNIKAR-PODBEVSEK Štefanija: Sv. Urh. Kronika dogodkov iz narodno-osvobodilne vojne. Ljubljana, »Borec« 1966. 629 + (III) str. + 174 slik. — 11.512.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

- GAISER Konrad: Platons ungeschriebene Lehre. Studien zur systematischen und geschichtlichen Begründung der Wissenschaften in der Platonischen Schule. Stuttgart, Klett (1965.) XII + 574 str. — II/10.502.
- JANKOWSKI Henryk: Jednostka, moralność, socjalizm. Wydanie drugie poprawionie. (Warszawa), KiW 1964. 71 + (IV) str. — 11.545.

III. SOCIOLOGIJA

- ANDERSON Walfred: Society. Its Organization and Cooperation. (An Introduction to Sociology.) Princeton (itd.), D. Van Nostrand 1964. XVI + 446 str. — III/2489.
- LASWELL Thomas E.: Life in Society. Introductory Readings in Sociology. (By) Thomas E. Laswell, John H. Burma, Sidney H. Aronson. Chicago (itd.), Scott, Foresman & Co. X + 661 str. — III/2488.
- MACK Raymond W.: Race, Class, and Power. (By) Raymond W. Mack. New York, American Book Co. (1965.) VII/399 str. — II/10.505.

IV. PSIHOLOGIJA

- : APPROACHES, Contexts, and Problems of Social Psychology. (A Book of Readings. Ed. by E. E. Sampson.) (Englewood Cliffs, Prentice - Hall 1965.) XII + 576 str. — III/2487.
- KATZ Daniel: The Social Psychology of Organizations. (By) Daniel Katz & Robert L. Kahn. New York (itd.), Wiley (1966.) X+498 str. — II/10.506.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:
- KUUSINEN Otto Vil'gel'movič: Izbrannye proizvedenija. (: 1918—1964 :) Moskva, Politizdat 1966. 686 str. + 1 sl. (cir.) — 11.528.
3. Politični sistemi in organizacije:
- ALDERFER Harold F.: Local Government in Developing Countries. (By) Harold F. Alderfer. New York (itd.), McGraw-Hill (1964.) IX + 251 str. — II/10.516.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOPODARSTVO

- : The GROWTH of World Industry 1938—1961. International Analysis and Tables. — New York, United Nations 1965. VIII + 345 str. — IV/1891.
- : SOREVNOVANIE dvuh sistem. Ekonomičeskie sopostavlenija Issledovanija. Diskusii. Obzory. Informacija. Moskva, »Nauka« 1965. 428 str. — III/4286.

Iz vsebine naslednjih številčk:

Majda Strobl:

Družbenopolitične organizacije in volitve

Avguštin Lah:

Dileme v geografiji

Peter Jambreč:

Sociologija prava, problemi, metoda, teorija

Stjepan Bunta:

Hipertrofija zdravstva

Franc Žvan:

Članstvo in vodstvo ZK

Rado Jan:

Slovenstvo in svetovljanstvo

Ivan Marenk:

**Socialna in regionalna struktura študentov
ljubljske univerze**

Umberto Cerroni:

Vsebina in pomen politične teorije

Norberto Bobbio:

Gramscijeva koncepcija politike

TUJI AVTORJI

WILLY WALTHER, 28 let, docent na Inštitutu za radijsko časnikarstvo v okviru univerze Karla Marxa v Leipzigu. Leta 1963 je bil promoviran za doktorja rerum politicarum na osnovi dela »Časnikarstvo in filozofija«. Je član redakcijskega kolegija revije »Rundfunkjournalistik in Theorie und Praxis« (Radijsko časnikarstvo v teoriji in praksi) ter sodeluje v redakciji »Wissenschaft — Propaganda« (Znanost in propaganda) pri radiu DDR Berlin.